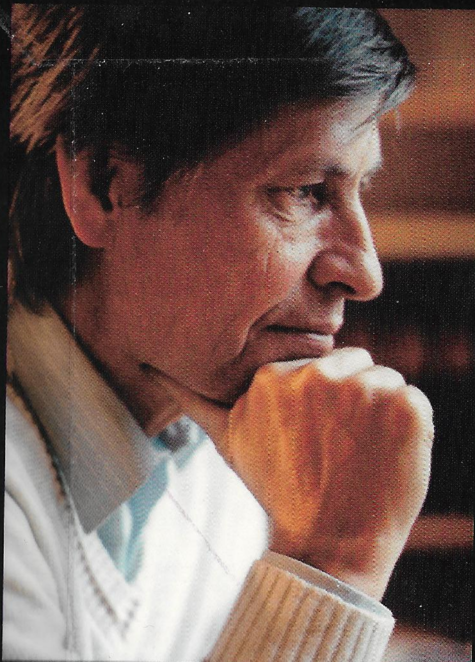
Kauppamiehet isänmaan asialla

OTAVA

ERNO PAASILINNA

ERNO PAASILINNA

Kylmät hypyt 1967
Alamaisen kyyneleet 1970
Mainio vallankumous 1972
Synnyinmaan muistot 1973
Timo K. Mukka 1974
Lukemista kaikille 1975
Valitut satiirit 1976
Musta aukko 1977
Kadonnut armeija 1977
Siperialainen estetiikka 1978
Kaukana maailmasta 1980
Maailman kourissa 1983
Yksinäisyys ja uhma 1984
Alamaisten elämää 1985
Kansan palvelijoita 1986
Maailman sanoja ja tekoja 1986
Majuri Holterin uroteko 1987
Kotiseudulla ja vierailla mailla 1988
Lausui alustaja, joka korosti 1989
Kauppamiehet isänmaan asialla 1991

ERNO PAASILINNA

Kauppamiehet isänmaan asialla

Kirjoituksia

HELSINGISSÄ KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset
Keuruu 1991

ISBN 951-1-11672-X

Sisällys

I Joka paikasta on yhtä lyhyt matka aurinkoon

Yleisön osasto 9
Joko Lappi on loppu? 13
Mies vallan kahvassa 36
Suomen pakolaisongelman ratkaisu 39
Yhtiötoverit 44
Onnittelukirje Yleisradion pääjohtajalle 48
En äänestä tämän vasemmiston aikana 56
Kauppamiehet isänmaan asialla 63
Itsenäisyys on kieli 78

II Yksi maailma kerrallaan

Lukupaketti Pentti Haanpään elämästä 117
Kirjailija Meren taiteilija Mannerheim 132
Veijo Meren hullunjärkevä maailma 142
Kirveskansan kapina 147
Nurmijärven poika viimeisellä laavunpaikalla 154
Samuli Paulaharjun salainen elämä 160
Julkisuus ja asiantuntijapörssi 173

I
Joka paikasta on yhtä lyhyt matka aurinkoon

Yleisön osasto

Yleisön osasto, kaiken tavaran varasto, mistä se kirjoittaa?

Esimerkiksi Helsingin liikennelaitoksen sinisen bussin tylystä ja ärtyneestä kuljettajasta, sillä ja sillä linjalla, joka on ikuinen ilmiö, joka esiintyy määräajoin kaikkialla, eri hahmoissa ja eri tehtävissä, ainaisena kiusana kanssaihmisilleen. Masentavaa on vain se ettei sinisen bussin tylyä kuljettajaa eikä ketään muutakaan hänenkaltaistaan voi kirjoittamalla muuttaa paremmaksi. Itse piru pitää siitä huolen. Siksi on kirjoitettava yhä uudelleen, että tämä ihmislaji pysyisi jonkinlaisessa kurissa, on jatkuvasti ilmiannettava heitä julkisuudelle, kansan oikeuden tuomittaviksi.

Yleisön osasto on kansan oma virasto, oikeastaan sen ainoa virasto. Masennettu sotaveteraani, joka on kaikkensa uhrannut isänmaalle ja saanut siitä vain pilkkaa osakseen, työtön kirvesmies joka on lahjoittanut työnsä kansakunnalle ja se on häneltä itseltään riistetty, nujerrettu kotirouva joka raahaa lapsia ja muovikasseja kotiinsa pitääkseen tämän kansan vielä hengissä – kaikki he saavat siltä hetkellisen avun kärsimyksiinsä. Yleisön osasto antaa

oikeusapua julkaisemalla kanteluita joita muut virastot eivät kuuntele eivätkä käsittele, tässä virastojen täyttämässä maassa. Virastot ovat linnottautuneet kansan tarpeita säätelemään ja torjumaan, ja siksi kansan oikeutettu viha kohdistuu niihin yleisön osastossa.

Ja mikä on valtakunnan yleinen meno ja järjestys, ihmismäinen käytös, sitä valvoo yleisön osasto, joka päivä. Korruptio ja lahjonta, suurten talousrikollisten armahtaminen – vain kansan oma kirjaimentarkka lainkuuliaisuus estää sitä repimästä kiviä maasta ja puhdistamasta kerralla maata näistä rikollisten pesistä ja heidän mahtavista suojelijoistaan.

Yleisön osasto on kansalaismoraalin vartija, jyrkkä ja ehdoton, sen on pakko olla sitä, koska se on kansan ainoa äänitorvi. Yleisön osasto asettuu pienen puolelle suurta vastaan, kansalaisen puolelle valtaa vastaan, heikon puolelle sortajaa vastaan, ja jos tästä löytyy poikkeuksia, vallan väärämielistä puolustelua, kirjoitukset ovat tahallisesti tähän osastoon syötettyjä eivätkä voi ketään hämätä; ja ne myös aina torjutaan ja lankeavat häpeäksi kirjoittajilleen.

Kun syntyy tilanne, jossa joku luomakunnan pienistä asettuu rohkeasti koko mahtavaa valtakoneistoa vastaan eikä suostu nöyrtymään sen edessä, ei antamaan periksi, saa olla varma että yleisön osasto on tämän sankarin puolella. Näin kävi Kittilässä 1983, kun urhea palokärki alkoi hakata siunauskappelin seinää eikä sitä saatu millään häädetyksi työmaaltaan; se tiesi olevansa rauhoitettu eläin ja uskoi olevansa turvassa; mutta seurakunnan anomuksesta korkea ministeriö antoi luvan sen surmaamiseen, aivan kuin olisi tahtonut herjata kansan oikeustajua. Ja kuka ampuikaan linnun, kuka surmasi urhean tikan? Seurakunnan suntio, kristityn kaapuun pukeutunut kirkollinen palkkamurhaaja; ja kansan suuttumuksen tätä verityötä kohtaan voi hyvin ymmärtää, se purkautui kaikella raivolla yleisön osastoon ja kesti viikkokausia laimentumatta.

Yleisön osasto pelkistää, kärjistää, tekee huomatuksi näennäisesti pienet asiat, osoittaa miten tärkeitä ne ovat; se paisuttaa ne niin suuriin mittoihin että niihin on pakko puuttua; se on lehden osastoista yksinkertaisesti parhaiten ajan tasalla. Kun jossakin maan korvessa ensi kerran haiskahtaa outo haju, kalat kuolevat, puitten neulaset kellastuvat, ilmenee outoja asioita – ensimmäisten joukossa julkisuuteen ilmestyy yleisön osaston ihmettelevä kyselijä, joka tahtoo tietää mistä tämä kumma seikka johtuu ja kuka siitä on vastuussa. Ja sitten tulevat tutkijat, hautautuvat omiin tutkimuksiinsa, epäröivät sanoa tuota tai tätä, sitten tulevat viranomaiset ja muut julkiset peittelijät, epäkohdan tai hälyttävän mysteerin ammattisalaajat – kunnes kuluu aikaa ja tapahtuu katastrofi, se jonka ensi merkit on jo aikoja sitten ilmoitettu yleisön osastossa.

Yleisön osasto on kieltämättä luonteeltaan konservatiivinen, se on totta, se jarruttaa maailman hulluja uutuuksia niin kauan kunnes niitä on tarpeeksi kokeiltu ja ne voidaan hyväksyä yleiseen käyttöön. Se hyökkää metron rakentamista vastaan säälimättömästi ja sokeasti, niin luullaan, vaikka todellisuudessa se raivaa tieltä pahimmat epäkohdat joita insinöörit ja keinottelijat ovat yhdessä luoneet ja jotka eivät sitä tyydytä. Ja vielä senkin jälkeen kun se on uuden liikennemuodon hyväksynyt se pitää tarkkaa huolta sen toiminnasta. Samoin se seuraa asemakaavoitusta, maanrakennustöitä, kauppaa ja verotusta,

tasa-arvoa, ulkopolitiikkaa ja sisäpolitiikkaa, sataa ja tuhatta asiaa, jotka ilman sen alituista vaarinpitoa olisivat vielä paljon huonommalla kannalla kuin ne nykyään ovat.

1988

Joko Lappi on loppu?

I

Ehkä ei vielä tänään, ehkä ei vielä huomenna, mutta ylihuomenna varmasti – tällä menolla.

Seutu on Suomen vanhinta kulttuuriseutua ja ansaitsisi siksi vähän paremman kohtelun. Rovaniemeltä löydetyllä turvenäytteellä ja Torniosta kaivetulla peuransarvella on ikää 35 000 vuotta. Koko Fennoskandian ensimmäiset ihmiset elivät Jäämeren rantakaistaleella, kun muualla lainehtivat syvät vedet. He kaivautuivat maakuoppiin, pyysivät riistaa ja valmistivat työkaluja. Heidän selkänsä takana etelässä ei ollut muuta kuin tyhjyys.

Maailma on kuullut ensimmäiseksi lappalaisista ja vasta hyvin pitkien aikojen jälkeen jotakin suomalaisista. Ensimmäiset tiedot kertoi jo Tacitus vuonna 98 ja vielä 1600-luvulla Lappi tunnettiin maailmalla paremmin kuin muu Suomi. Vielä nykyäänkin sana Lappland elää monissa kielissä hyvin tasaveroisesti Finlandian kanssa. Ja erikoisen hyvin Lappi tunnetaan ainakin kahdessa suurvallassa, Saksassa ja Japanissa. Se ei voi olla mikään sattuma, sillä Lapilla, Saksalla ja Japanilla on paljonkin yhteistä.

Ensiksikin, niin Saksa, Japani kuin Lappikin tuhottiin ja nöyryytettiin toisessa maailmansodassa hyvin perusteellisesti. Lapille sen tekivät Saksa ja välillisesti sen akselivaltio Japani yhdessä. Tähän yhtäläisyydet eivät pääty. Saksalaiset, japanilaiset ja lappalaiset ovat kaikki urhoollista, sisukasta ja fanaattista väkeä. Sodan jälkeen alkoi kaikissa kolmessa paikassa vimmattu jälleenrakentaminen. Se oli niin raivokas näytelmä, että se nosti Saksan ja Japanin suoraan maailmantalouden huipulle. Lappikin olisi noussut kohisten, ellei se olisi joutunut heti perään toisen hävityksen uhriksi. Lapille sen teki tällä kertaa kolmas akselivaltio Suomi.

Sillä historiahan on tämä: ensimmäisen hävityksen jäljiltä Lappi oli maan tasalla. Vain kahden atomipommin syvät ruhjaisut Japanissa ja Berliinin keskustan pahimmat rauniokasat voivat vetää sille vertoja. Lapissa tuhottiin koko pääkaupunki Rovaniemi niin että sen kantaosasta jäi jäljelle vain parikymmentä nokista rakennusta. Monia pitäjiä pyyhittiin sileiksi 90 prosentin teholla. Läänin väestöstä 74 prosenttia paiskautui tuhon tieltä lääninrajan ulkopuolelle tai ulkomaille. Menetettiin 14 800 rakennusta, 38 000 kotieläintä, 24 000 poroa ja lähes täydellisesti koko maatalousirtaimisto, vilja-, peruna- ja heinäsato: koko elämisen perusta. Sillat, rummut, lossit, puhelinlinjat ja sen sellaiset katosivat maailmasta.

Näiden menetysten sijalle saatiin kyllä jotain vastalahjaksikin, ihan ilmaiseksi: valtavat määrät miinoja ja räjähteitä, pihanurkkia ja kaukaisimpia erämaapolkuja myöten, niin että vuoteen 1972 mennessä niitä oli kaivettu esiin yhteensä 1 142 000 kappaletta. Eli niitä oli asetettu maahan jokseenkin tasan 10 kappaletta jokaista kotiinpalaavaa läänin asukasta varten. Täytyy mennä kauas maailman parhaimmille taistelupaikoille, että löytää yhtä tuhotun ja yhtä vaarallisen maankamaran asuttavakseen.

Ja sitten tapahtui tuo suuri ihme, jälleenrakennus, sama kuin Saksassa ja Japanissa, ellei vielä hurjempikin. Noin neljässä vuodessa kaikki oli entisellään, kuin maasta polkaistuna. Valtava työn ja toimen ryske, kuume, taloudellinen kiihtymystila aiheutti ekspansion, joka oli kuin luotu jatkuvaa nousua varten. Jo ensimmäisenä vuotena koko tuhoalueen tiestö oli liikennöitävässä kunnossa, toisena vuotena uudisrakennuksista oli jo pystyssä kaksi kolmasosaa ja neljännen vuoden sisällä uusi uljas pääkaupunki Rovaniemi valmis ja koko läänin rakennuskanta ylittänyt sodanedellisen tason. Raha liikkui, työtä riitti, väestö kasvoi, ja tulevaisuus näytti vain paremmalta ja paremmalta.

Miksi sitten kehitys pysähtyi, miksi Lappi ei harpannut kerralla huimaa askelta ylöspäin? Olihan sillä maan ylivoimaisesti suurimmat raaka-aine- ja energiavarat, vahvat työvoimareservit ja luja usko tulevaisuuteen?

Kaikkihan sen tänä päivänä tietävät: Lappi joutui kolonialismin uhriksi, valtiollisen ryöstötalouden uhriksi, jossa ei ole kaihdettu mitään keinoja. Japani ja Saksa eivät joutuneet uhreiksi; niistä kehittyi rajun ekspansion myötä maailmantalouden kilpailijoita. Lappi sai ensin apua Suomelta ja joutui sitten sen kiskottavaksi. Siitä ei kehittynyt kilpailijaa vaan yksinkertaisesti resurssiensa pakkoluovuttaja.

Ehkä ei vertailua kannata jatkaa pitemmälti. Lappi on valtiollinen osa Suomea, ja sen väestö vain 4 prosenttia maan kokonaisväestöstä. Kun Lapin pinta-ala puolestaan on 30 prosenttia Suomen pinta-alasta, kuinka Lappi olisi

voinut kilpailla pääväestön 96 prosenttia vastaan ja käyttää hyödykseen resursseista yhtä kolmasosaa? Sehän on täysin mahdotonta, ja sen on käytäntö hyvin osoittanutkin.

Jos mahtava Saksan liittotasavalta olisi aikanaan heltynyt maksamaan sotakorvauksia Lapin hävityksestä, tuskin olisi tarvinnut ennustaa minne nekin varat olisivat joutuneet. Varmastikin jonnekin muualle kuin Lappiin. Viralliselta taholta ei kuultu kuiskaustakaan siitä, että Lapin tuhot olisi korvattava Lapille. Rahat ehdittiin kyllä jo laskea valmiiksi: 2,3 miljardia markkaa. Nyt hallitus on luopunut kokonaan korvausvaatimuksista, koska se haluaa mieluimmin käydä kauppaa yhtyneen Suur-Saksan kanssa kuin pahoittaa sen mielen vanhojen asioiden muistelemisella. Mieluimmin se siis pahoittaa Lapin asukkaiden mielet entisen Suur-Saksan hävitykset laupiaasti armahtamalla.

II

Jos haluaa onkia esiin yhden miehen nimen, jota voisi väittää Lapin valtiollisen ryöstötalouden pääsuunnittelijaksi, kukahan sellainen mahtaisi olla?

Koska tämä on pieni maa, niin vaikutusvaltaisia miehiä ei tietenkään voi koskaan olla monta kappaletta yhdellä kertaa. Joku hyvä arvaaja voisi keksiä tuon nimen ilman minuakin, sillä kukapa muu hän voisi olla kuin Urho Kekkonen.

Korjaan heti, että hän teki sen hyvässä ja vilpittömässä poliittisessa tarkoituksessa. Eikä hän toiminut yksin. Aika oli ankara, sotavelat painoivat, teollisuuslaitoksia oli menetetty, siirtoväkeä liikaa, korpilakot ja kapinamieliala levisivät. Kekkonen kykeni näkemään riittävän pitkälle tulevaisuuteen ja kylmäsilmäiset teollisuusmiehet näkivät vielä häntäkin pitemmälle, sillä heillä ei ollut taakkanaan mitään poliittisia rasitteita.

Kun niin viisas mies kuin Kekkonen tuli tehneeksi niin suuren tyhmyyden, että pani alulle Lapin toisen tuhoamisen, niin se on taas kerran hyvin opettavainen tarina.

Alkuasetelma oli yksinkertainen: Suomi oli menettänyt alueluovutuksissa 12–13 prosenttia metsävaroista ja lähes 30 prosenttia rakennetusta vesivoimasta. Katseet kääntyivät Lappiin: otetaan ne sieltä. Nollaraja oli suojellut metsiä ja suurjoet juoksivat vapaina ja hyödyttöminä. Teollistamiskomitean mietinnössä 1951 nämä resurssilähteet tutkittiin ja pääministeri Kekkosen pamfletissa Onko maallamme malttia vaurastua 1952 luotiin poliittinen hyväksyntä. Kekkonen halusi vahvoja maalaisliittolaisia tukialueita ja siihen kävi hyvin laajamittainen asutustoiminta ja sen ahertajia sitova metsäteollisuus yhdessä. Koskematon Lappi ja Oulun lääni olivat tähän selkeä ja mittava operaatiokenttä. »Pohjois-Suomi on meidän väestöaittamme», Kekkonen julisti ja vaati vesivoiman rakentamista ja suurhakkuiden aloittamista. Koko ohjelma olisi uuden ajan alku ja se merkitsisi »ensi sijassa Pohjois-Suomen luonnonrikkauksien käyttöönottamista». Kekkonen tukeutui Teollistamiskomitean mietintöön sana sanalta.

Poliittisesti ratkaisu olikin helppo toteuttaa, sillä laajat piirit halusivat aivan samaa, sitoa liikaväestön turvallisesti maahan kiinni. Valtio otti taloudelliset riskit työllisyyden nimissä ja sen jälkeen yritykset tulivat valmiin päälle. Tämä peruskuvio toteutui Lapissa ihanteellisella tavalla.

Kekkonen halusi kahta hyvää yhtä aikaa, sekä auttaa Lappia että hyötyä siitä poliittisesti. Nykyään Lappi luovuttaa vesivoimalla tuotetusta sähköstä 31 prosenttia valtakunnan tarpeesta ja vuosittain satoja miljoonia markkoja tulonsiirtoina Etelä-Suomen yritysten hyväksi.

Voimatalouden tase jäi Lapin osalta pahasti tappiolliseksi. Rakennuskauden jälkeiset pysyvät työpaikat vähenivät mitättömiin, kun taas arvokas Kemijoen lohi tuhottiin sukupuuttoon. Sen keskisaaliit olivat olleet jo ennen sotia 180 000 kg vuodessa ja se oli elättänyt jokivarren asukkaita vuosisatoja. Ei edes lohen geenistöä ole saatu säilymään missään kalanviljelyslaitoksessa.

On moneen kertaan selvitetty asia, että Kemijoen lohi tuhottiin täysin tahallisesti. Isohaaran patoa rakennettaessa kokeiltiin jo etukäteen toimintakelvottomaksi tiedettyä kalahissiä, koska toimivan kalatien rakentaminen olisi vienyt liikaa tehoa sähkötuotannolta. Korvauksia viivyteltiin sitten 30 vuotta ja asiakirjoja tästä jarrutustekniikan mestarinäytteestä kertyi 120 kiloa. Muualla kalatiet toimivat hyvin, mutta ne eivät tietenkään voineet toimia paikassa, johon niitä ei koskaan haluttu rakentaa.

Lapin suurhakkuut on viety läpi erityisen raakalaismaisella tavalla. Aukkohakkauksia syntyi 10 000 hehtaarin vuosivauhtia ja vain paras puu kelpasi; tukki ja kuitupuu. Vanhat kuusikot, koivikot ja kitumännyt hakattiin maahan eikä niitä aina edes välitetty korjata. Metsäojia aurattiin maailmanennätystahtia, ja Lokan ja Porttipahdan altaat ovat suurimpia luonnonmullistuksia mitä jääkauden jälkeen on koettu. Mitkä lienevät kaikki yhteydet, mutta aromaiset aukot eivät tahdo metsittyä, suuri osa metsäojituksista on täydellisesti epäonnistunut ja metsäkanalinnut ovat kadonneet Lapista niin täydellisesti, etteivät ankaratkaan kannanvaihtelut enää selitä ilmiötä. Uhkana on suorastaan tämänkin eläinlajin tuhoutuminen. Nyt keskustellaan jo täysrauhoituksesta ja metsälintukannan viimeisten rippeiden pelastamisesta tarhauksen avulla. Hyvästi entiset suuret riistamaat, joista ei ole kuin muisto jäljellä.

Mitä tästäkin raivoa lähentelevästä metsänhaaskauksesta on Lapin kannalta tulopuolelle merkittävissä? Ensi alkuun runsaasti hikisiä hartiatyöpaikkoja, mutta koneistumisen myötä yhä vähemmän ja vähemmän, niin että työttömyysluvut ovat jatkuvasti kaksi kertaa maan keskiarvoa korkeampia. Rahaa on virrannut paljon etelään, ja virtaa yhä. Kehityksen loppunäytöksiä on se, että ennen niin mahtava Kemi Oy on fuusioitu paikalliseksi nurkkayhtiöksi, jonka toimitusjohtaja asuu jo Tapiolassa.

Mutta varsinainen kolonialismin mestarinäyte on sittenkin Lapin asutustoiminta. Sotien jälkeinen liikaväestö, siirtolaiset ja muut tilattomat kuljetettiin korpeen raivaamaan soita niin ankarin ehdoin, että halpa työvoima metsäteollisuudelle oli taattu ja poliittiset levottomuudet samalla eliminoitu. Kymmenien tuhansien ihmisten korpivaellus kesti parikymmentä vuotta. Sinä aikana suuret lapsijoukot varttuivat uudeksi teollisuustyövoimaksi. Vuonna 1967 uusien tilojen perustaminen kiellettiin, sikäli myöhässä että niitä ei olisi pitänyt koskaan perustaakaan. Asiantuntijat tiesivät jo 1945 että Lapissa ei ollut mahdollista rakentaa elinkelpoisia tiloja niin korkeille vyöhykkeille, niin tiukoin ehdoin ja niin kehnoille maille. Heitä ei kuunneltu eikä asutustoiminnan katastrofia ole vieläkään julkisesti eritelty. Siitä on pitänyt huolen kes-

kustapuolue, joka vielä 1962 puolueohjelmassaan vaati asutustoiminnan jatkamista. Vuonna 1967 kriisi oli kuitenkin jo niin syvä, että Lapin suuri muuttoaalto ei ollut enää estettävissä.

Yllätyksenä ehkä tuli vain tämän toisen polven liikaväestön silmitön pako, joka vavisutti koko Lappia. Vuosina 1968–74 muuttotappio oli 22 000 henkeä, 10 prosenttia läänin asukasluvusta. Kaksi kolmasosaa syöksyi Ruotsiin, jonne perustettiin vastaanottoasemia. Luovuttaessaan nämä ihmiset Ruotsille ja Etelä-Suomen teollisuudelle Lappi lahjoitti samalla näiden ihmisten tuotantokustannuksina silloista rahaa kaksi miljardia markkaa.

Yhteen laskien kaikkien neljän perushyödykkeen, lohen, vesivoiman, metsän ja ihmisen polkumyynti on saattanut tapahtua, koska kauppaehdoista ei ole voitu sopia tasaveroisten osapuolten kesken. Ihmisten hinnoittelu on tapahtunut saman kaavan mukaan kuin minkä tahansa tavaran hinnoittelu, jonka arvon vain toinen osapuoli on määrännyt.

Kolonialismiin kuuluu, että siirtomaat ovat aina ensi sijassa raaka-ainetuottajia, myös ihmisten osalta. Edellisten lisäksi Lappi tuottaa tällä hetkellä louhitusta malmista 24 prosenttia ja kerätyistä luonnonmarjoista 26 prosenttia. Marjoja kasvaa runsaasti muuallakin, mutta muualla niitä ei kannata kerätä.

Erikoista Lapin valtaville alueille on kaikkinaisten toimenpiteiden laajuus ja suhdattomuus. Yksi sellainen on kansallisen luonnonsuojelun sysääminen melkein yksinomaan Lapin kannettavaksi. Siellä on suojelulle kaikkein eniten tilaa ja kaikkein vähiten vakavasti otettavaa vastustusta. Enontekiön kunnasta on suojeltu tai tulossa suojeltavaksi yksinkertaisesti sanottuna koko kunta, 85 prosenttia maa-alasta. Helsingissä voi kuka tahansa liikkua mielensä mukaan missä tahansa, mutta Enontekiöllä tarvitaan kulkulupia kohta kuin vihollismiehityksen aikana. Monet elinkeinonharjoittajat saavat kamppailla omilla maillaan yhä tiukempia ehtoja vastaan. Kun koko maassa on suojelualueita tällä hetkellä yhteensä 1,25 miljoonaa hehtaaria, Lapin osuus tästä kaikesta on 1,05 miljoonaa hehtaaria. Kun erämaalaki astuu voimaan, Lapissa tulee suojelun piiriin kerralla lisää 1,5 miljoonaa hehtaaria.

Etelässä on vaikea käsittää sitä yltyvää vihamielisyyttä, joka Lapissa kohdistuu luonnonsuojeluun. Vaikeus on siinä ettei se kohdistu ensi sijassa luonnonsuojeluun vaan siihen, että etelän hyvätuloiset piirit suojelevat luontoa Lapissa ja myös maksattavat sen Lapin asukkailla. Etelässä tuhotaan armotta kuuluisimmatkin kulttuuriharjut ja lintujärvet ja se tehdään yhä uudestaan. Tekeillä oleva vaatimaton rantojensuojelulaki osoittaa, millä raivolla etelän maanomistajat suhtautuvat siihen ja kaatavat metsiä pois sen tieltä. Jos etelässä tämäkin vähäisten rippeiden suojelu osoittautuu poliittisesti näin mahdottomaksi toteuttaa, niin pakollinen rantojensuojelu varmaankin voidaan sekin siirtää Lapin niskoille. Pelkkä Inarinjärven totaalinen pakkosuojelu kaunistaisi jo ihmeesti valtakunnallisia tilastoja.

Lapissa on runsaasti yliopistollisia tutkimusasemia, jotka ovat keskittyneet arvokkaiden tieteellisten rutiinitutkimusten tekoon. Silti todella kuolemanvakava Kuolan saasteongelma tuli tunnetuksi vasta Sallan maalaisukkojen ihmetellessä metsiensä tuhoutumista. Kuinka monta kertaa saatiinkaan kuulla näiden leipätutkijoiden vähät-

televän metsävaurioita. Osaksi oli kyse poliittisesta tarkoituksenmukaisuudesta, mihin tutkijat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta yhtenä laumana alistuivat. Vasta kun glasnost eteni riittävän pitkälle, saasteet alkoivat paljastua kaikille. Kun saasteongelma nyt on saavuttanut ehdottoman maksimirajansa, tutkijoiden työohjelmat jatkuvat entiseen tahtiin omassa budjetoidussa rauhassaan eikä määrärahoja tahdo riittää Lapin kannalta kaikkein tärkeimpään kohteeseen, tuskin edes kunnollisten mittausasemien perustamiseen.

Aika paljon Lapissa liikkuneena olen yhä enemmän ihmetellyt kolonialismin vuorenvarmaa ja totaalista luonnetta. Se käsittää hyvin yksisuuntaisesti hallituksen, keskusvirastojen ja teollisuusyritysten toimenpiteet. Sen lisäksi se läpäisee yksilötasolla lähestulkoon kaikki kansalaispiirit, jotka ulkopuolelta lähestyvät siirtomaata. Jopa vilpittömän typerät vihreät luonnonsuojeluidealistitkin ovat alkaneet käydä taakaksi. Heillä on korkea koulutustaso, he ottavat vastaan kaiken etelän tehoyhteiskunnan tarjoaman yksilöllisen hyvinvoinnin, mutta Lapissa liikkuessaan heistä tulee suuria yhteiskuntamoralisteja ja hyväntekijöitä. Nimittäisin heitä eräänlaisiksi naiiveiksi huijareiksi erotukseksi varsinaisista kovapintaisemmista asiantuntijoista.

Ja näitä viimeksi mainittuja kyllä riittää, sillä tärkeimmät heistä on sijoitettu paikan päälle. Heillä on myös ehdoton ylivalta. Lääninhallituksen, metsähallituksen, voimayhtiöiden ja suurteollisuuden edustajien todelliset työnantajat ovat Helsingissä ja velvoitteet samoin. Tämä järjestelmä on kolonialismin perusta kaikkialla. Jos joku erityisen itsepäinen ja lujatahtoinen henkilö ottaa ohjenuorakseen paikalliset edut ja asettuu vastahankaan, hän saa kyllä pian tuntea sen nahassaan. Hänelle käy samoin kuin äsken kävi Kemi Oy:n toimitusjohtaja Erik Volmarille, joka työnnettiin eläkkeelle salassa suunnitellun fuusion tieltä aivan malliksi kelpaavan sikamaisella tavalla.

Yhtä sitä toivoisi, että läänin korkein virkamies maaherra ainakin olisi kauas näkyvä voimakas johtohahmo, tosimies paikallaan, eikä mikään keskushallituksen lakeija tai leikkikokousten puheenjohtaja. Mutta maaherrankin toimenkuva on keskushallituksen määräämä ja siihen on pantu Lapissakin sopiva mies oikealle paikalle. Ennen vanhaan kuvernööri oli läänin mahtimies, jolla oli valta vaikka hirtättää ihmisiä, mutta yhtä lailla valta tehdä kaikki alueensa parhaaksi; ja monet valitsivat jälkimmäisen tien. Nykyinen maaherrajärjestelmä on kokoelma piiriedustajia ja esittelijöitä, nöyriä virkamiesolentoja, joilla ei ole mitään valtaa eikä siten mitään vastuutakaan.

III

Ja sitten totuuden nimessä: Lapin tuhokierteen toinen osapuoli ovat Lapin asukkaat itse.

On aivan ylimääräinen kirouksen yhdistelmä, että lappilaiset ovatkin kyenneet luomaan järjestelmän, jossa he taistelevat tehokkaasti sekä toinen toisiaan että varsinkin Lapin kokonaisetua vastaan.

Ihmislajina Lapin asukas ei tietenkään ole sen kummempi olento kuin muutkaan. Ongelmana on laajan alueen pirullisen erilaiset väestöryhmät ja siitä johtuvat loputtomat intressiristiriidat. Eteläisimmän kunnan Simon maanviljelijöillä ja pohjoisimman kunnan Utsjoen

saamelaisilla ei ole enempää tekemistä toistensa kanssa kuin gruusialaisilla ja jakuuteilla, mutta he kuitenkin sattuvat asumaan samassa läänissä.

Jos alkaa luetella näitä ristiriitoja alhaalta päin, niin hyvät saamelaisemme ovat osoittautuneet aivan aidoiksi rasisteiksi esimerkiksi kolttia kohtaan, joita he eivät arvosta eivätkä suvaitse. Koltat ovat sosiaalisesti kaikkein alimpina ja saavat sen myös joka hetki tuntea. Yhteinen paliskunta kaatui saamelaisten ylivaltaan ja ylemmyyteen. Myös eri saamelaisryhmät Inarissa ja Utsjoella saavat helposti riitoja aikaan, koska he historiallisesti ovat aivan eri heimoja. Enontekiöllä vallitsee tätä nykyä saamelaisten ja suomalaisten välillä melkein täysi sisällissota. Suojelualueet suojelevat lähinnä saamelaisten poronhoitoa ja hankaloittavat pääasiassa suomalaisten hallitsemia matkailuyrityksiä ja muita pyrintöjä. Lapin matkailuyrittäjät kalvavat kyllä itsekin toinen toisiaan hyvin menestyksellisesti. Tämäkin ala on vielä jakaantunut kahteen erikoiseen alalajiinsa, etelästä muuttaneisiin ja varsinaisiin jumalan armosta Lapissa syntyneisiin yrittäjiin. Hyvin monet etelästä muuttaneet yrittäjät kiroavat sitä kiusanteon määrää, mitä nämä aitosyntyiset yrittäjät saavat aikaan. Ja vastaavat siihen tietysti omine keinoineen samalla mitalla.

Yleinen lainsäädäntö on aina kaavamainen ja aiheuttaa ääritapauksissa katkeruutta ja kaunaa. Hyväpalkkainen suomalainen virkamies voi saamelaisavioliiton kautta asua mukavasti valtion avustamassa uudessa omakotitalossa, mutta hänen matalapalkkainen apulaisensa saa maksaa kaiken kalliisti, jos ei ole sattunut samaa onnea käsittämään. Laki toteutuu mutta ei aivan kaikille. Pienetkin

seikat saattavat ärsyttää kun pieniä seikkoja on paljon. Suomalaiset taas ovat hyvin pystyneet nujertamaan saamelaisia kaikkina aikoina ja pystyvät siihen vieläkin. Saamelaisilla ei ole ollut yksinoikeutta omiin maihinsa eikä elinkeinoihinsakaan. Kaikilla perinteisillä saamelaisalueilla suomalaiset ovat ryhtyneet sivutoimisiksi poronhoitajiksi ja näin saamelaisten entinen mahtielinkeino on vähä vähältä hajautunut yleiseksi lihakarjantuotannoksi. Metsästysrajoitukset estävät harvojen luontaiselinkeinojen harjoittajien kohtalaisetkin saaliit, mutta sallivat äkkirynnäköllä tapahtuvan harrastajametsästyksen ankaran teurastuksen. Vesialueista, maankäytöstä ja turismista jatkuvat ikuiset ja muuttumattomat riitansa.

Yleisellä tasolla Lapin ongelmana ovat pitkät etäisyydet, asutuskeskusten hajanaisuus, pienuus ja laskeva väestökehitys. Lapilta puuttuu itsestään selvä kasvukeskus, joka kokoaisi eri intressit yhteen ja antaisi läänille selvän ja määräävän yhteistavoitteen. Pääkaupunki Rovaniemi on tosiasiassa Lapin kartalla yksin ja itsekkään ahnehtijan maineessa. Se vetää enemmän resursseja puoleensa kuin heijastaa niitä takaisin maakuntaan. Se on valtion varoin tuettu hallinto- ja palvelukeskus, jota muut kunnat kadehtivat. Yli 70 prosenttia ammatissa toimivasta väestöstä elää palveluammateista. Yksin valtion ja kunnan virastot työllistävät lähes 5 000 henkeä. Rovaniemellä ei ole mainittavaa teollisuutta eikä se ole riittävän suuri työntämään eteenpäin koko lääniä.

Rovaniemen kilpailija on taantuvan puunjalostusteollisuuden varassa horjuva Kemi, jonka teollisuuden tuotantoarvo on silti yli puolet koko läänistä. Rakennemuutoksen ja muuttotappion vuoksi se on kuitenkin pahasti

köyhtymässä ja kuihtumassa. Kemi ei voi enää nousta hallitsevaan asemaan, vaikkapa uusi idea Kemi–Tornio -suurkunnasta joskus toteutuisikin. Sillä uuden suurkunnan suuruus tulisi olemaan etupäässä vain sen laajuudessa, eikä laajuus voi enää olla mitään suuruutta, sitä on vain keskitys ja teho.

Rovaniemi ja Kemi ovat enemmän toisiaan vastaan kuin toistensa puolesta, siksi samankokoisia ja siksi erilaisia ne ovat. Taisteluja käydään erilaisissa yhteiselimissä, joissa kuitenkin on aina pakko kohdata. Keskeisessä asemassa on tätä nykyä Lapin korkeakoulu, joka taivaan lahjana sijoitettiin Rovaniemelle. Rakennemuutoksen kourissa kamppaileva Kemi haluaisi edes joitakin korkeakoulun vähäisiä osia itselleen ja tarjoaa sille ilmaiseksi hyvää ja parasta, mutta Rovaniemi ei suostu luovuttamaan palastakaan aarteestaan vapaaehtoisesti. Alkaa olla itsestäänselvyys, ettei mikään kasvua tavoitteleva kaupunkikeskus voi enää kehittyä ilman korkeakoulua, sen ideavaroja ja ihmisiä, ja se kajastaa Kemissäkin ainoana ulospääsytienä nykyisestä ahdingosta.

Jokaisessa seminaarissa puhutaan kyllä laveasti yhteistyöstä, mutta niiden päättyessä riidat jatkuvat. Kaikki haluavat kehittää olojaan, mutta kaikkea hyvää ei ole kaikille jaettavissa. Juuri hiljattain Lapin maakuntaliitto tuli suosittaneeksi uutta matkailualan ammattikorkeakoulua Kemin–Tornion alueelle, jolloin toisena ehdolla ollut Sodankylän kunta hirmustui, uhkasi erota maakuntaliitosta ja päätti lähettää oman lähetystön Helsinkiin totuuksia puhumaan. Eli se toimi niin kuin Lapissa on yhä useammin totuttu toimimaan: joutavia toisensa kumoavia riitalähetystöjä ja maineenpilaajia on kustannettu Helsinkiin jo naurettavuuksiin asti. Helsingissä näitä riitalähetystöjä on kuitenkin totuttu kuuntelemaan jo molemmat korvat ummessa, eikä se siellä päin vaikeata olekaan.

Kun vielä yhden kerran yritettiin syksyllä 1990 koota yhteen koko läänin voimavarat ja luoda kaikenkattava suurorganisaatio Lapin Liitto, ei kulunut monta kuukautta kun Kemi–Tornio-alue sanoutui siitä irti ja koko suunnitelma luhistui taas kerran omaan mahdottomuuteensa.

Ovat siis melkein kaikki vastakkain: saamelaiset vastaan koltat, suomalaiset vastaan saamelaiset, syntyperäiset vastaan tulokkaat, virkamiehet vastaan luottamusmiehet, Kemi vastaan Rovaniemi ja lopuksi vielä typerykset vastaan typerykset, joita on luonnonlain mukaan hyvä joukko kaikissa ryhmissä.

Olisi varmasti yhden ylimääräisen seminaarin aihe joskus laskea tarkasti, paljonko tässä kaikessa on menetetty puhdasta rahaa, paljonko on tuhlattu kullanarvoista henkistä pääomaa ja paljonko on saatu kertymään tulopuolelle? Aivan varmasti pelkkä puhdas nolla.

Kuinka huokaisikaan tässä viime keväänä paikallinen silminnäkijä, Lapin Kansan artikkelitoimittaja Markku Torkko: »Lapissa osataan muita Suomen läänejä paremmin yhteen hiileen pissaamisen taito.»

IV

Lapin tulevaisuuden näkymät ovat heikot. Valtakunnallisissa kasvukeskusluetteloissa Lapista ei mainita ainoatakaan paikkakuntaa, lähin niistä on Oulu ja seuraavana Jyväskylä.

Kemin–Tornion tuleva suurkunta on toistaiseksi vain

konsulttitapaan kyhätty paperiunelma, johon ei juuri jaksa uskoa. Sitä kutsutaan jo uljaalla nimellä Merilappi-Cityksi ja uskotaan että se voisi tulevaisuudessa hoitaa suhteensa suoraan yhdentyvään Eurooppaan. Se ei ole mahdollista. Väestöpohjaksi tulisi vain 60 000 asukasta, eikä se ole vasta kuin kolmannes Tampereen asukasluvusta. Jos kuntaan liitetään vielä Simo, Tervola ja Ylitornio, niin tämä suurkunta olisi tosiaan jo liian suuri hallittavaksi, ainakin palvelujen osalta. Yksi vanha akka Simossa ja toinen Ylitorniolla olisivat toisistaan yli sadan kilometrin päässä.

Kemi–Tornio -alue on Lapin teollisuuden kiistämätön keskus. Mutta teräslevyt, sahatavara ja sellu lähtevät yhä vielä ulos puolijalosteina ja työpaikat vähenevät joka vuosi. Parinkymmenen vuoden aikana on menetetty 4 000 teollisuustyöpaikkaa. Alue on pysyvää muuttotappioaluetta, jota ylläpitää vain korkea syntyvyys, eikä sekään enää kauan. Kemi on pohjalla: kymmentä miestä kohti on jäljellä vain yhdeksän synnytysikäistä naista. Kemin talous laskee alamäkeä ja se on pahasti velkaantunut. Kymmenen vuoden aikana väki on vähentynyt 1 000 henkeä, mutta viranhaltijoiden määrä lisääntynyt 220 henkeä. Näin nurinkurinen kehitys ei tietenkään ole enää pitkään mahdollista. Kemi on perustanut suojatyöpaikkoja ja pyrkinyt työllistämään työttömiä ja ylläpitämään korkeaa palvelutasoa. Kunnolliset palvelut kuitenkin maksavat, ja kun rahaa on vähän, ne maksavat liikaa.

Kemi on yrittänyt parhaansa, se on pyrkinyt muuttamaan entisen ankean kaupunkikuvansa yritysmyönteisemmäksi, uudenaikaisemmaksi ja houkuttelevammaksi. Siinä se on pitkälle onnistunutkin. Se on vain jäänyt etujen jaossa pahasti Rovaniemen jalkoihin. Se on lyhyessä ajassa menettänyt sille sotilaspiirin ja maatalouspiirin ja mitä vielä menettääkään. Kemin paljon julkisuutta saanut yritys jäänmurtaja Sampo makaa konkurssitilassa Ajoksen satamassa. Ilman kaupungin jatkuvia avustuksia se uppoaisi huomenna.

Mutta kaupungin rannat Kemi on hoitanut esikuvallisesti, eikä turhaan ylpeile tästä saavutuksestaan. Se on kivennyt ja tasoittanut kilometrikaupalla entisiä joutomaita, rakentanut puistoja, leikkikenttiä, paviljonkeja ja kävelyteitä yhdeksi kauniiksi ketjuksi aina Kiikelin tienoilta Peurasaareen saakka. Tämä kokonaisuus palkittiin juuri parhaana esimerkkinä rantojen ympäristöratkaisusta koko maassa yhdessä Tammisaaren vierassataman kanssa.

Mutta riittääkö kaikki tämä kaunistus? Lapin tärkein kasvusuunta nähdään joka tapauksessa matkailussa. Se tuottaa vuosittain yli miljardi markkaa ja kasvu on ollut keskimäärin 7 prosenttia vuodessa. Matkailu merkitsee Lapille tätä nykyä enemmän kuin yhdellekään toiselle maakunnalle Suomessa. Saariselän kaupunki on Inarin suurin työnantaja, niin kammottava kokonaisuus kuin se muuten onkin. Jo Saariselkäkin yksin osoittaa, että matkailu on kuitenkin aina tyypillistä kehitysmaateollisuutta ja sekin suurelta osin etelästä johdettua. Lisäksi sesongit ovat lyhyet, hinnat korkeat ja asiakkaat ailahtelevaisia. Yhtenä päivänä amerikkalaiset tulevat, toisena päivänä he eivät tule. Löysän rahan aikana valtio ja Kera sijoittivat Lapin matkailuun 150 miljoonaa vuodessa, mutta nyt ehdot ovat kiristymässä. Villeinä vuosina rakennettiin kovaa vauhtia kaikenlaisia matkailukeskuksia ja huippukalliita lomaosakkeita, eikä siinä aina paljon järkeä käytetty. Nyt

lomaosakkeista on puolet myymättä ja matkailukeskuksille ennustetaan konkurssiaaltoa. Ja aivan kohtalon iskusta tuli sitten vielä päälle saasteongelma, joka merkitsee että tärkein myyntiartikkeli puhdas luonto alkaa olla menetetty arvo. Lapissa kuitenkin uskotaan matkailuun, ja johonkin on tietysti pakko uskoakin.

Luontaistalouden ajat ovat ohi, poronhoitoa lukuun ottamatta. Sekin on juuri nyt pahassa kriisissä poronomistajien oman itsepäisyyden ja typeryyden vuoksi. He suojelivat viimeiseen saakka omistamansa Poro ja Riista Oy:n rikollisia myyntikeinoja ja antoivat mätälihajupakan tuhota poronlihan maineen vuosiksi eteenpäin. Konkurssitappiota tuli roimat 30 miljoonaa markkaa. Kolme vuotta sitten asiat olivat vielä hyvin: poronhoidon kulut olivat 90 miljoonaa ja tulot 124 miljoonaa markkaa vuodessa. Nykyinen suurostaja Poropolar pyrkii käyttämään poromiesten hätää hyväkseen ja on tinkinyt lihan hinnan aivan pohjalukemiin. Kun parhaina vuosina lihan keskihinta oli nykyrahassa 46 markkaa kilolta, poromiehet ovat joutuneet pakon edessä taipumaan puoleen entisestä. Porotalous on kuitenkin aina kärsinyt suurista heilahteluista ja kaikesta huolimatta senkin nousuun on vielä pakko uskoa.

Poromiesten mätälihajupakka oli typerä näytelmä, mutta myös viimekesäinen hullu lohenpyynti tarjosi oman hölmöläistarinansa. Yhtäkkiä markkinoille tulvi mielikuvitukselliset määrät lohta, jota myytiin rekkalasteittain halvemmalla kuin koiranruokaa. Missä tahansa kyläkaupassa sattui näkemään kylmätiskin siinä makasi metrin pituisia merilohia vieri vieressä kuin halkoja. Torniossa myytiin lohta alle 20 markan kilo, parhaina aikoina tuhansia kiloja päivässä yhdessä ainoassa tavallisessa kaupassa. Tästä jättiläissaaliista olisi vaivatta voitu tyydyttää koko Tornionjoen vuotuinen emokalantarve, mutta Tornionjoelle lohta ei riittänyt. Se oli kiskottu merestä ylös väkisin viimeistään jokisuulla. Juuri tämä merialueiden rosvopyynti oli hulluuden kukka: ainoa vapaa suurjoki pidetään jatkuvasti kuolleessa tilassa, vaikka se lohijokena merkitsisi ranta-asukkaille miljoonien arvoista matkailutuloa vuodessa. Kateus vie kalatkin merestä, ja merikalastajat ovat saaneet erioikeuden ryöstökalastukseen lohen pitkällä tiellä Ahvenanmereltä Perämeren perukoille. Se on tapahtunut lähinnä ruotsalaisen kansanpuolueen ja muiden eteläisten voimien tukemana. Unohdetaan että yhtä ja samaa lohta ei voi tappaa kolmea tai neljää kertaa peräkkäin eikä kolmessa tai neljässä eri paikassa. Tornionjoelle lohta ei riitä, vaikka sitä saataisiin niin paljon, että se on vaarassa joutua ajetuksi kaatopaikalle.

Tornionjoen asukkaiden vika on siis sama kuin Lapissa yleensäkin: Tornionjoki on liian kaukana ja sen asukkailla on liian vähän painostusvoimaa. Lohi ei pysty nousemaan sellaiseen jokeen, vaikka se sinne miten kiivaasti luonnonlain voimasta pyrkisikin.

V

Ja mitä vielä olisi muistettava tämän synkän katsauksen lopuksi?

Karut tosiasiat ovat, että Lappi on tosiaan liian kaukana ja siellä on liian vähän väkeä. Virallisissa ennusteissa väkiluvun odotetaan kasvavan vuoteen 2000 mennessä vaivaiset 4 880 henkeä. Läänin 22 kunnasta on tällä hetkellä väestötappiokuntia jo 14. Kehitys on seurausta siitä anka-

rasta iskusta, joka 1970-luvun asutustoiminnan konkurssin ja muuttoliikkeen yhteisvaikutuksesta syntyi. On laskettu että vuosina 1961–78 Lappi menetti yhteensä 50 000 henkeä eli 25 prosenttia väestöstä. Toista samanlaista iskua se ei enää tule kestämään, ja kuitenkin näkyvissä ovat hyvin samantapaiset vaarat.

Sillä myös metsä- ja voimatalouden kasvuajat alkavat olla ohi. Savupiipputeollisuuden muutos korkean teknologian yritystoiminnaksi on edistynyt heikosti ja katkeillen. Pääongelmana on Lapin tavaton laajuus ja vähäinen keskitys ja tiheys. Yleinen tendenssi kaikkialla on ytimeen keräytyminen eikä suinkaan hajautus ja laveus.

Nykyisin kuntayksikkö on yhä selvemmin liikeyritys ja kunnanjohtajat yhä selvemmin yritysjohtajia. Se ei ole enää pelkkää puhetta vaan muodostumassa toimenkuvaksi. Syrjäseutujen kunnat ovat kuitenkin huonoja yrityksiä, koska niillä on vähiten kilpailukykyä. Ne muistuttavat kollektiivitiloja, sovhooseja, jotka ovat olemassa etupäässä järjestelmän vuoksi mutta eivät enää tuotantoyksikköinä. Sovhoosienkin edellytetään tuottavan hyvinvointia ja palveluja, mutta koska ne eivät tuota tulosta, tärkeimmiksi muodostuvat subventiot. Niitä suodaan aina niukasti, ja siksi subventiot eivät voi luoda uutta tuottavuutta vaan peittää vajauksia. Silloin palvelutkin aina heikkenevät. Sovhooseja rasittavat heikon tuottavuuden lisäksi myös muut sovhooseille tyypilliset ongelmat: voimat hupenevat puolustautumiseen ja säilyttämiseen.

Euroopan yhdentyessä Lapille ei ole paljon parempaa luvassa. Yhä vielä Suomi on syrjäseutujen osalta pahasti jäljessä muista Pohjoismaista. Suomessa asuu kehitysalueiksi nimetyillä seuduilla väestöstä 47 prosenttia, Ruotsissa enää vain 13 prosenttia. Euroopan yhteisön mittareiden mukaan Suomi on hyvin kehittynyt maa, mutta nämä mittarit eivät ota huomioon kaikkia taustatekijöitä, harvaa asutusta, pitkiä välimatkoja ja ankaraa ilmastoa. Lapissa nämä seikat ovat kaikki pääasioita. Kun puhutaan yritystoiminnasta, maakunnalliset pienyritykset ovat tuhoon tuomittuja, koska kaikkialla isot yritykset kaatavat alleen pienyritykset. Vain isot yritykset voivat selviytyä Euroopan mittakaavassa.

Vieläkin pahempaa on luvassa: kun valtio alkaa kohtapuoliin mitoittaa tukeaan kehitysalueille väestöpohjan eikä enää etäisyyden tai takapajuisuuden mukaan, Lappi alkaa olla tosi lujilla. Tällainen laki on jo tekeillä ja muuan puhuva esimerkki sen sisällöstä on se, että monet Lapin kunnista tulisivat menettämään roimasti valtionosuuksiaan, kun taas Helsingin tuntumassa oleva rikas Kauniainen tulisi saamaan lisää varoja. Yhä useammin toistetaan sitäkin, että yrityksiä ei ole enää tuettava kehitysalueillakaan työllisyyden vaan ensi sijassa kilpailukyvyn mukaan. Tällaiset ajatukset eivät ole liikkeellä irrallaan, ne ovat osa kokonaiskehityksestä.

Suuri luuta onkin jo alkanut lakaista. Sen näkyviä merkkejä ovat yhteiskunnallisten palvelujen saneeraukset syrjäseuduilla niin armottomasti, että ihmiset alkavat todella uskoa mistä on kysymys. Vain yhden päivän pohjoinen sanomalehti kertoo, että Pellon kunnan 11 postitoimistosta lakkautetaan 9 ja jäljelle jää vain kaksi. Simon Alaniemen jokivarsikylän 350 asukasta eivät kykene ylläpitämään yhtä linja-autovuoroa, yhtä postitoimistoa, yhtä kauppaa eivätkä yhtä myymäläautoa. Ja kaikki tämä on vasta alkua.

Lapin ongelmana ei ole asukkaiden keskimääräistä suurempi avuttomuus tai lahjattomuus, päinvastoin sillä on ollut hyvinkin huomattavia lahjakkuusreservejä muille jaettavana. Kuinka se muuten olisi voinut lähettää maailmalle niin suuria kykyjä kuin esimerkiksi Paavo Väyrysen ja Pentti Kourin. Yleensäkin Lappi on luovuttanut vain parasta mitä sillä on ollut, muu ei ole kelvannut. Lappi menettää jatkuvasti väestön ydinainesta, nuoria, koulutettuja ja energisiä ihmisiä. He lähtevät aina ensiksi, ja sitten vasta alkavat liikahdella syvät rivit. Tase on tässäkin mielessä tappiollinen. Yhä useammin Lapissa koulutettu nuori on etelälle lahjoitettu nuori. Tätä nykyä Lapista valuu etelään jo tuhat koulutettua nuorta vuodessa.

Poliittiset puolueet ovat tietysti ensi sijassa vastuussa Lapin kehityksestä. Mahtavilla sosiaalidemokraateilla ei ole koskaan ollut Lapissa kannatusta ja siksi se ei ole koskaan Lapista välittänyt. Tälläkin hetkellä sillä on vain yksi kansanedustaja Lapista ja hänkin on jo toisen kerran peräkkäin samaa omituista lajia: pappi. Varsinaisen hävitystyön ovat kuitenkin sallineet ja sitä edesauttaneet Lapin poliittiset päävoimat kommunistit ja keskustapuolue yhdessä. Edellinen on sitoutunut korpikommunismiin ja työvaltaiseen savupiipputeollisuuteen viimeiseen asti, jälkimmäinen taantuvaan maatalouteen ja ihmisten hajauttamiseen yhtä sisukkaasti. Molemmat ovat pitkittäneet kriisejä ja molemmat ovat sallineet Lapin valtiollistetun ryöstön.

Lapin valtalehdet Lapin Kansa ja Pohjolan Sanomat ovat vuosikymmeniä saarnanneet erittäin vanhakantaista hajautuspolitiikkaa pitääkseen korpiseutujen ihmisten uskoa yllä. Se on kostautunut niin kuin valhe paljastuessaan aina kostautuu. Sitä suurempi on ollut hämmästykseni, kun olen näitä lehtiä viime kesänä seurannut. Ääni kellossa on melkein täydelleen muuttunut. Sen ilmiselviä syitä on ollut keskustapuolueen siirtyminen oppositioon ja kaiken pahan näkeminen yksinomaan Harri Holkerin julman saneeraushallituksen seurauksena. Se on tietysti pelkkää itsepetosta, sillä kaikki kehitystekijät ovat olleet valmiina aikoja sitten, ja siinä Lapin lehdet ja poliittiset päävoimat ovat olleet koko ajan mukana. Myöhäistä alkavat olla nykyiset katkerat ja mustareunaiset pääkirjoitukset.

Aika näyttää, miten Lappi selviytyy joskus ensi vuosituhannella, kun suuret muutokset riehuvat Euroopassa, Suomessa ja Lapissakin. Suojassa se ei voi enää elää, mutta jaksaako se enää elää mukana?

1990

Mies vallan kahvassa

Vanha sähköinsinööri muistelee Antti Tuurin kokoamassa kirjassa, miten hän tutustui Suomussalmen Ämmän sähkövoimalaitokseen joskus sotien jälkeisinä vuosina.

Insinööri kertoo että se oli kaikkein pienimpiä voimalaitoksia koko maassa, teholtaan vain 90 kVA. Insinöörin tullessa paikalle muuan rajajääkäri istui laiskasti säätämässä toisella kädellä generaattorin kierroksia ja toisella kädellä jännitettä. Tämä korkea päällikkö istui yksin laitoksella ja halusi näyttää laitoksen toimintaa vieraalleen. Hän käänsi ylpeänä kytkintä ja sanoi: »Nyt on Suomussalmi pimeänä.» Hetken päästä hän käänsi taas kytkintä ja sanoi: »Nyt on Suomussalmella valot.»

»Se oli todellinen vallan kahva», insinööri muistelee tapausta.

Viaton ja hauska pikku tarina, vai mitä? Jos kytkimen kääntämisen aikana joku suomussalmelainen mökinakka sattuikin töytäilemään pimeässä ja puhkaisemaan silmänsä, se ei olisi paljon merkinnyt. Sellaista sattuu. Voima ei rukoile pieniä eikä vähän suurempiakaan.

Toinen voiman mies on äsken kääntänyt kampea ja pimentänyt hetkeksi koko maasta demokratian valon. Mutkattomasti ja keltään kyselemättä. Tämä henkilö on diplomi-insinööri Kari Kairamo, Nokian pääjohtaja.

Olen odottanut että hänen tekonsa olisi tuomittu, mutta niin ei ole tapahtunut. En tiedä minkä leikin hän seuraavaksi keksii. Parasta odottaa jotain samanlaista.

Kerron asian yksityiskohdat.

Viime syksyn budjettikäsittelyn loppuvaiheessa insinööri Kairamo kirjoitti pääministeri Sorsalle kirjeen, jossa hän saneli budjettiin teollisuusjohtajien vaatimukset. Pääministeri Sorsa loukkaantui kirjeestä niin että poistui budjettikokouksesta kesken kaiken. Hän sanoi kirjettä »hävyttömäksi kiristykseksi, painostukseksi ja uhkailuksi».

Aivan turhaan kuitenkin – ei pääministerin valta sentään vuorineuvokselle riitä. Menköön nurkkaan itkemään, se on hänen asiansa. Voima puhuu omaa kieltään. Niin on aina ollut ja niin on aina oleva.

Sillä mitä tästä kaikesta seurasi? Pääministerin lyhyt kiukunpurkaus, muutama ohimenevä lehtiuutinen, sosialidemokraattisten ministerien kieltäytyminen Kairamon yksityisistä rapukesteistä, siinä kaikki. Hetken päästä Kairamo oli mukana pääministeri Sorsan Kiinan-vierailulla niin kuin ennenkin. Kairamo kävi kauppaa ja Sorsa kulki edellä ja puhui hänelle tietä auki. Niin kuin kuuliaisen pääministerin tuleekin.

Mitä tästä opimme? Emme ainakaan mitään uutta. Yksityishenkilö nimeltä Kari Kairamo saa vapaasti uhata ja kiristää hallitusta sen tärkeimmässä toimessa, valtion budjetin laadinnassa. Hän saa vaatia siihen muutoksia, hän saa vaatia budjetin salaiset tiedot omaan käyttöönsä, vielä-

pä ennen kuin edes hallituksen muut ministerit niitä tuntevat. Ja lopuksi hän saa loukata haluamallaan tavalla korkeata valtiolaitosta ja sen mukana koko tasavaltaa ja demokratiaa.

Aikamoinen mies! Melkoinen vallan kahvan käyttäjä, vai mitä? Vaikka hänellä ei ole mitään parlamentaarista asemaa, hän ylittää kaikki kansalaisoikeudet, ohittaa pääministerit ja hallitukset. Pääministeri saa kiukuissaan paiskoa ovia, mutta sillä ei ole mitään merkitystä.

Oikeuskansleri ei ole puuttunut asiaan, tasavallan presidentti ei ole puuttunut asiaan, Suomen kansaneduskunta ei ole puuttunut asiaan. Eivät uskalla. Kairamo saa tanssittaa hallitusta mielensä mukaan. Yksi ainoa mies, liikemies, pystyy siihen. Sillä voimalla minkä hänen takanaan oleva kapitaali antaa. Se oikoo mutkat suoriksi.

Mitä hän keksiikään seuraavaksi? Kuka asettuu hänen tielleen? Toivottavasti kaikki demokratian kulissihenkilöt ymmärtävät paikkansa, kun vuorineuvos näyttää mahtiaan.

1986

Suomen pakolaisongelman ratkaisu

Olemme häpeäksi koko maailmalle, kun emme millään suostu ottamaan vastaan pakolaisia.

Erityinen ongelma tämä on siksi, että harva valtakunta on työntänyt muiden kansojen niskoille yhtä paljon oman kansansa kuona-ainesta kuin me olemme tehneet. Kaikkina aikoina tosiaan olemme sylkäisseet heitä ulos, milloin Amerikkaan, Venäjälle, Ruotsiin tai Australiaan, minne tahansa, tuhansien ja kymmenientuhansien joukkoina. Armotta ja ilman matkalippua olemme heitä lähettäneet, kunhan vain olemme heistä eroon päässeet.

Mutta tänne päin olemme pitäneet tosi ankaraa seulaa, yhtä kaikkein ankarimmista. Pirunmoisen tutkinnan olemme panneet toimeen, jos ei aivan virheetön maahanmuuttaja ole rukoillut sisäänpääsyä. Ja täysin seinähulluksi on voitu leimata jokainen, joka on yrittänyt hakea täältä poliittista turvapaikkaa. Koko maailmahan sen tietää, ettei täällä mitään turvapaikkaa myönnetä.

Me olemme laskeneet kuin piru satiaisia, otammeko tänne sata tai kaksisataa pakolaista vuodessa. Tässä kansainvälistyvässä maailmassa, jossa kuitenkin jokainen

kauppasaksakin huutaa koko ajan lisää kansainvälisyyttä. Se kansainvälisyys meille kelpaa, joka tuo meille rahaa. Mutta kaikki mutakuonot pysykööt meidän rajoiltamme niin kaukana kuin mahdollista.

Tällaisten ajatusten esittäjät ovat meillä korkeissa valtionviroissa, heitä istuu eduskunnassa ja he valvovat herkeämättä rotumme puhtautta.

Näin ovat asiat, ja kuitenkaan kaikki ei ole aivan oikein. Maailma katsoo meihin ja meidän täytyy jatkuvasti selitellä heille tekemisiämme. Mitä se heille kuuluu! Me haluamme vain elää täällä yksin, omiemme keskellä, ja välissä esitellä ulkomailla muita hyviä puoliamme, joita meillä niin runsaasti on. Mutta pakolaiskysymyksessä me emme voi tinkiä.

Minulla on vapauttava ehdotus.

Koska ensisijainen ongelma on pakolaisten laatu, olisi kerta kaikkiaan ryhdyttävä etsimään pakolaisia, jotka olisivat mahdollisimman lähellä meitä itseämme, elleivät suorastaan yhtä hyviä kuin me. Onko heitä olemassa? Suomalaisia ei ole saatavilla, he ovat hajonneet maailman tuuliin, edes Ruotsissa asuvat suomalaiset eivät halua palata takaisin. Suomalaisia ei siis ole, mutta onko muita? Edes likimain meidän itsemme kaltaisia? Voiko heitä yleensä olla olemassa?

Virolaiset!

Kutsutaan tänne virolaiset! Sillä kuka meistä voisi olla heitä vastaan? Ongelma ratkeaisi kerralla, ja maailma näkisi että meiltä ei puutu hyvää tahtoa, kyse on siitä minkälaisille ihmisille voimme sitä osoittaa. Ja miksi pysähtyä puolitiehen, kutsutaan kaikki virolaiset, koko kansa, sillä asiahan on miettimättäkin päivänselvä: he ovat sukulaisiamme. Siinä kaikki: meidän ei tarvitse ottaa vastaan

muukalaisia, voimme ottaa vastaan sukulaisia. Ei tulisi syntymään mitään ristiriitoja, kun veli kutsuu tänne veljensä, sisko siskonsa.

Tulisiko liian paljon kerralla? Ei missään tapauksessa. Me olemme hoitaneet hyvinkin suuria väestönsiirtoja omassakin keskuudessamme, moneenkin kertaan. Ensin sotien jälkeen sijoitimme puoli miljoonaa siirtolaista takamaitamme raivaamaan, hyvin siististi, ja 1960-luvulta alkaen toiset puoli miljoonaa köyhää syrjäseuduilta etelään, vieläkin siistimme jos mahdollista. Jälkimmäistä väestönsiirtoa ei ole oikein huomattukaan, se on käynyt aivan itsestään.

Pelkkä käytännön juttu, puolitoista miljoonaa virolaista Suomeen. Mieliala heitä kohtaan on jo ennakkoon mitä suopein, sen näkee joka päivä lehdistämme. Yksikään suomalainen ei vastusta virolaisia, pienintäkään kritiikin ääntä ei kuulu. Voiko enää olla tervetulleimpia pakolaisia?

Ja miten kauniiksi pakolaistilastomme yhtäkkiä maailmalla muuttuisikaan. Yhdellä kerralla niin suuri saavutus kuin talvisodan ihme tai kuuluisa velkojen maksu. Siitä puhuttaisiin vuosisata eteenpäin.

Mitään ulkopoliittisia vaaroja ratkaisulla ei ole. Neuvostoliitto vapautuisi hankalasta pikkukansasta, joka koko ajan huutaa suurta hätäänsä. Se saisi pitää kokonaan sen maan jota se on niin tarmokkaasti hyödyntänyt. Se saisi vielä enemmänkin: omat venäläiset tuon maan pääväestöksi, johon se on myös koko ajan pyrkinyt. Siis kaikki hyvin, ei mitään ongelmia.

Entä virolaiset Suomessa? Yhtä ja samaa hyvää: heiltä katoaisivat ainaiseksi kaikki idänsuhteiden ongelmat. He lyöttäytyisivät joukolla ulkopoliittisen linjamme taakse, sillä sehän heitä kansana parhaiten suojaisi. Konsensus

saattaisi maistua heille vaihteeksi oikein hyvältä. Mutta olisi tietysti joitakin ongelmiakin. Mistä maata, mistä työtä, mistä rahaa? Pikkuasia: lahden yli saapuvat rutiköyhiksi imetyt virolaiset olisivat Suomen kansalaisuuden saatuaan rikkaita jo laiturilla, ensi askeleella. Ja sitten heidän lahjakkuutensa, tarmonsa, tulevaisuudenuskonsa, se murtaisi kaikki esteet. He eivät tarvitsisi mitään muuta sen lisäksi, mitä jo pelkkä kansalaisuus heille antaisi. Lopun he kyllä hoitaisivat itse.

Paitsi kenties uuden kielilain, sen he tarvitsisivat. Esimerkiksi säädökset joilla me olemme turvanneet toisen suuren vähemmistömme ruotsinkielisten oikeudet. Luulen että virolaiset Suomessa olisivat tähän ratkaisuun hyvinkin tyytyväisiä. Sillä sen minkä me olemme sallineet ruotsalaisille, totta kai me kaksin verroin mieluimmin sallimme sen virolaisille. Ovathan he sentään meille niin paljon läheisempiä, suorastaan osa meitä itseämme.

Mitä pitemmälle asiaa ajattelee, sitä paremmalta se tuntuu. Suorastaan siinä ei ole nähtävissä mitään huonoja puolia. Vaihto ei olisi missään tapauksessa meille tappioksi, päinvastoin se olisi suuri voitto. Varmaankin virolaiset toisivat mukanaan Tarton yliopistonkin, yhden suurista kulttuuriaarteistaan, ja kuinka sopivan juuri meille. Sen oikea sijoituspaikka olisi tietysti omassa vanhassa yliopistokaupungissamme Turussa, Aurajoen lempeillä rannoilla, jotka ovat silminnähden samanlaiset kuin Emajoen rannat. Turku olisi virolaisille sen jälkeen Tartu, oma kaupunki, niin kuin se tähän saakka on ollut omille ruotsinkielisillemme Åbo. Mikä loistava kulttuurikeskus siitä syntyisikään: kolmen yliopiston ja kolmen kulttuurin kohtauspaikka. Siitä tulisi Euroopan helmi kaupunkien joukossa.

Ja mitä kaikkea muuta hyvää olisikaan vielä odotettavissa, melkein rajattomiin saakka. Aleksis Kiven rinnalle Juhan Liiv, Kalevalan rinnalle Kalevipoeg, Tulenkantajien rinnalle Siuru, Haavikon rinnalle Kaplinski. Aina vain parempaa, aivan vanhasta aivan uuteen saakka.

Kauan itketty väestötappiommekin kääntyisi huimaan nousuun. Suomi pelastaisi Viron menehtymästä, ja Viro pelastaisi Suomen menehtymästä. Saisimme kerralla yhteyteemme valmiiksi koulutetun, Euroopan lahjakkaimpiin kuuluvan väestön. Ei muuta kuin lähettää laivasto heitä noutamaan, kutsua veljeskansa kotiin.

Ja tulevaisuudessa siintelee vielä ihanampia näköaloja. Syntyisi Pohjolan suurvalta, Suur-Suomi, se josta olemme niin kauan turhaan unelmoineet. Se toteutuisi nyt yhdellä nuijankopautuksella. Eikä sitä varten tarvitsisi enää ottaa mitään verisiä hullunriskejä, joihin tuo unelma onkin tähän saakka kaatunut. Ei muuta kuin kutsua virolaiset maahan, täysin rauhanomaisesti, ja kaikki sujuisi onnellisesti, koko maailman osoittaessa meille suosiotaan.

Virolaiset saisivat jättää saastuneen, tuhotun ja ryöstetyn maansa, orjuuden ja katkerat muistot. Kerran jo asuimme yhdessä, kunnes he jäivät omalle rannalle meidän lähtiessä meren ylitse ja tiemme erosivat; nyt voisimme yhtyä uudelleen yhdeksi kansaksi, ikiajoiksi, koskaan eroamatta.

Eikä täällä tarvitsisi enää puhua muutamasta kourallisesta kurjia maankiertäjiä, joita emme tänne halua, ja repiä kansakuntaa hajalle ristiriidalla, joka on aivan turha.

Suomi on ennenkin näyttänyt maailmalle suuria ihmeitä: tässä on sen uusi suuri tilaisuus.

1989

Yhtiötoverit

Olen jo siksi iäkäs kirjailija, että tarvitsen lukulasit. Kaikkein tarkimpia töitä varten minulla on käytössä suurennuslasi.

Kumpikaan työkalu ei ollut mukana, kun vuosia sitten Otavassa selailin yhtiön vuosikertomusta. Löysin siitä kiehtovan väritetyn ympyrän, jonka eri sektoreihin oli merkitty »Konsernin yhteiskunnallinen tulonjako».

Tuo ympyrä esitti yhtiön rahankäytön prosentuaalista jakautumaa eri tuotantotekijöiden ja yhteiskunnan kesken. Siinä tahdottiin ilmaista: henkilökunnan palkat niin ja niin monta prosenttia, tavarantoimittajat niin ja niin monta prosenttia, verot niin ja niin monta prosenttia. Ja sitten vielä muu silppu lisäksi: rahoittajat, yhtiön omaan käyttöön tarkoitetut varat, osakkaat, poistot . . .

En millään kyennyt erottamaan sitä vaivaista pientä viirua, joka ympyrässä esitti kirjailijoiden osuutta tulonjaosta. Se oli tosiaan niin mitätön pikku suikale, että se juuri ja juuri oli voitu tunkea tuon ympyrän sisään.

Sanoin läsnäolleelle virkailijalle: voiko tämä tosiaan olla

näin helvetin pieni? Vain vaivaiset viisi prosenttia!

Virkailija sanoi, että kun ympyrää ensi kerran suunniteltiin vuosikertomukseen, kirjailijoiden osuus unohtui siitä kokonaan pois, mutta sitten joku keksi sen ja se lisättiin siihen jälkeen päin.

Jumalan nimeen, vain aniharva kirjailija mahtaa yleensä tietää, miten mitätön osa kokonaisuudessa hänellä on. Ja parempi ettei tule koskaan tietämäänkään, siitä tulisi vain paha mieli.

Siis, koko kirjailijakunta yhdessä, koko perustuottajakunta yhdessä, koko porukka: viisi prosenttia kakusta! Miten se on mahdollista? Millä se selitetään? Sillä asian luonnehan on tämä: kirjailija ja kustantaja ovat yhtiökumppaneita. Eivät mitä tahansa satunnaisia osapuolia, vaan suoraan ja yksinkertaisesti: yhtiökumppaneita. Kirjailija myy hengentuotteensa kustantajalle, kustantaja valmistaa siitä paperijalosteen ja myy sen edelleen yleisölle. He tekevät keskenään kauppasopimuksen ja jakavat myös tulon keskenään. Kaikki muut tässä prosessissa ovat pelkkiä sivutekijöitä.

Ja siitä huolimatta: viisi prosenttia! Vertailun vuoksi: henkilökunta saa 18 %, julkinen valta saa 27 %, tavarantoimittajat saavat 36 %. Ja niin edelleen. Huikeita lukuja kirjailijan mitättömän saaliin rinnalla.

Olin tosiaan kuin puulla päähän lyöty. Tuo vaikuttava ympyrä jäi kertaiskulla mieleeni, vaikka en sitä paljain silmin aivan selvästi nähnytkään.

Kunnes sitten . . . sanokaamme että luen nykyään kustantajan vuosikertomuksia jo paljon tyynemmin.

Sillä tieto avartaa, puhdas totuus kirkastaa. Näkee jotain sellaista, joka haihduttaa mielestä itsekkyyden ja oman-

eduntavoittelun alhaiset pyyteet. Eihän kirjallisuutta sentään pelkästä rahan himosta tehdä. On mahdollista katsoa asioita myös korkeammalta, ylevämmältä kannalta.

Tämä tuli mieleeni, kun vertasin Otavan viime vuoden tilinpäätöstä oman tilinpäätökseni kanssa.

Otavalla meni hyvin, aivan erinomaisesti, se teki hyvän tuloksen. Minulla taas meni huonosti, eikä ainoastaan huonosti, vaan oikea sana asialle on katastrofi.

Kylmä totuus, Otava möi viime vuonna yli 5 miljoonaa kirjaa, minä möin 1141 kappaletta. Tyrmistyttävä tulos. Itse asiassa se on kaikkein huonoin tulos mihin olen yli 20 vuotta kestäneen urani aikana päätynyt. Kertakaikkiaan pohjanoteeraus.

Ensi säikähdyksestä olen jo toipunut, sillä pakkohan sitä on tässä elämässä toipua, pahoistakin iskuista. Kuinka elämä muuten voisi jatkua. Olen ajatellut, että sattuuhan sitä, sen puolesta, eihän sitä aina voi onnistua. Jokaisen kohdalle voi tulla hallavuosia – kaikki nuo typerät konjunktuurit, yleisön kehittymättömyys, sen huono maku, aikamme yleinen luonne ja niin edelleen. Onneksi tässä toinen osapuoli on viime vuonna menestynyt. Kun toinen osapuoli menestyy, niin ehkä toinenkin . . . Yhteistyötähän tämä on! Ainakin sen pitäisi olla.

Ja edelleen, minä olen ajatellut, että pelkkä numeroihin tuijottaminen, tuo itsekäs ja rajoittunut tapa, kaiken laskeminen rahassa, aikamme vitsaus, eihän se voi olla tämän toiminnan päämäärä. Ei se tule pitemmän päälle kestämään. Ei se palvele kirjallisuuden yhteistä etua, kustantajan ja kirjailijan yhteistyötä. Ei sellaisella näkemyksellä voi olla tulevaisuutta.

Ehkä niin voi olla yksilön kannalta, joskus, miksei,

mutta itse kokonaisuus, yritys, kustantajan ja kirjailijan syvä liitto, se on kyllä tuhoon tuomittu astuttuaan tälle tielle.

Niin että jos minä nyt olenkin kärsinyt tappion, tällä kertaa, kustantajan luonnollinen velvollisuus on peittää vajaukset, tukea ja rohkaista minua, yhtiökumppaniaan, sanalla sanoen vastata omasta osastaan rehdisti ja kunniallisesti.

1990

Onnittelukirje Yleisradion pääjohtajalle

I

Onneksi olkoon. Olen tosin vähän myöhässä onnitteluni kanssa, mutta olen odotellut pölyn laskeutumista. Nyt on hyvien neuvojen aika.

Onneksi olkoon – saat johtoosi tehtaan, jossa on 5 000 työntekijää. Saat korkean palkan, sihteerin, autonkuljettajan, lepohuoneen, edustuskulut ja paljon muuta hyvää.

Älä anna sen sokaista itseäsi. Sillä edellisen lisäksi saat paljon vihollisia ja runsaasti muita huolia, jotka varmaan kompensoivat edellä mainitun hyvän.

Ummistan hetkeksi silmäni ja muistelen kaukaisia aikoja. Sinä olit kerran rääsyläispoika, jota ei olisi palkattu mihinkään edes kymmenestä markasta. Muistanet sen. Kokopäiväinen, kitkuisen savusaunan lämmittäminen hikisille jätkille tuotti tuloa kaksi markkaa päivässä.

Mutta sinä asetit kyllä jo silloin päämääräsi korkealle. Suuri unelmasi oli päästä kerran kuorma-auton apumieheksi.

Tuon unelman heikko puoli oli siinä, ettei ollut olemassa maantietä kotimökille, jota myöten auto olisi voinut

saapua sinua suureen tehtävääsi noutamaan.

En muista, että olisi ollut puhetta radiosta. Ei sattunut olemaan talossa radiota. Se oli kyllä jo silloin keksitty.

Mutta maailman tie on pitkä, tulokset ihmeellisiä.

Onneksi olkoon. Kannattaa onnitella.

II

Tarkemmin ajatellen, ehkä ei sittenkään kannata oikein onnitella. Korkealle voi nousta, mutta korkealta voi myös pudota. On liikettä ylöspäin ja on liikettä alaspäin.

Itse asiassa saat johtoosi tehtaan, joka on huonossa kunnossa. Suuri laitos kyllä, mutta huonossa kunnossa. Organisaatio on raskas, tuotantokulut korkeat, tuotantokyky heikko ja tavaran laatu kehno. Neljä vakavaa puutetta jotka sinun pitäisi nyt korjata. Sinuun on asetettu suuret toiveet.

Ensimmäiset vaikeudet seuraavat siitä, että olet syrjäyttänyt tehtaan ylimmän johdon, alentanut heidät nykyiseen asemaansa, ne jotka ovat tehtaan näin huonoon kuntoon saattaneet. Heillä ei ole mitään uutta annettavana, mutta suuri ylpeytensä nousukasta kohtaan. He eivät pysty parantamaan tehtaan tuotantoa, mutta pystyvät kaikin tavoin estämään ettet sinä siihen pystyisi.

Toinen vaikeus seuraa siitä, että tehtaasi työntekijät ovat kaikki vanhoja työntekijöitä, kulunutta joukkoa, niitä jotka ovat jo taitonsa näyttäneet, jotka eivät voi enää kehittyä. Ja joita sinä et voi korvata uusilla työntekijöillä kuin aivan vähäisessä määrin. Niin kuin entiset johtajat niin nämä entiset työntekijätkin ovat takertuneet laitokseen loppuiäkseen, tukkineet sen kaikki elävät virtaukset.

Niin huonosti ovat asiat. Kaksi pääsyytä, jotka edellyttävät taikurin kykyjä tilanteen muuttamiseksi.

Mitä tehdä? Mitä tehdä mahdottoman edessä?

III

Kokoa ensiksi ympärillesi luotettava asiantuntijaryhmä, riippumaton työkalu, joka ymmärtää jonkin verran asioita. Kokoa sellaisia joista loistaa oma valo: motiivien puhtaus ja järjen kirkkaus. Vältä liehakoita ja hölmöjä. Suhtaudu erityisen kriittisesti viestintätutkijoihin, sosiologeihin ja kaikkiin niihin jotka myyvät yhteiskunnallisia tutkimuksia ja palveluja, samoissa kansissa. Sellaisia sinulla on jo omassa talossa vaikka muille lainata.

Keskity yhtiösi tuotteiden laadun parantamiseen. Valitettavasti sinun on aloitettava aivan alusta. Ehkä kannattaisi harkita kriisiajaksi kokonaan uuden kanavan avaamista. Lyhyyden vuoksi sitä voisi kutsua vaikka roskakanavaksi. Enemmän kuin puolet kaikista ohjelmista voisi lähettää sen kautta ja kaikki mainokset perässä. Tällä tempulla olisi jo ensimmäinen askel otettu. Roskakanavan katsojat ja roskatoimittajat olisivat tyytyväisiä ja tärkeä perussaneeraus tehty.

Jäljelle jää vielä melkoinen osa muuta tuotantoa. Aloita taas aivan alusta, mikään muuhan ei ole mahdollista. Lopeta kaikkien toimitusten ideapalavereista heti 90 prosenttia. Esitä että itse ideat täyttäisivät näin säästyneen 90 prosentin tilan. Nykyään asia on päinvastoin.

Paina nappia pääjohtajan huoneessa, jos näet television ajankohtaisohjelmissa vielä kerran seisovan viikon vanhoja Helsingin Sanomien leikkeitä. Kutsu toimitus puheillesi ja kysy, mikä säästötilaus heillä on voimassa. Kysy eikö olisi mahdollista tehdä ohjelmia ilman Helsingin Sanomia. Ainakin Helsingin Sanomat pystyy siihen ilman Yleisradiota.

Tärkeät tiedot eivät tule Yleisradion portista valmiiksi painettuina, ne on haettava sieltä missä ne ovat. Lisää toimittajiesi liikkuvuutta ja vähennä heidän istumistaan. Käypä suhde on ainakin 50 prosenttia.

Jokaisen alapäällikön pitäisi kyetä tekemään yhtä pätevä ohjelma kuin hänen pätevin alaisensa. Muuten ei päälliköitä kannata nimittää toisten vaivoiksi. Tällä menettelyllä päällikot vähenevät ja ohjelmat paranevat, ja siinä sinulla on päällikköongelman ratkaisu.

Poista joitakin kaikkein näkyvimpiä häpeätahroja yhtiösi piiristä. Yksi sellainen on Yleisradion kaluston ja statuksen käyttäminen huviajeluihin kansan parissa, ilman että kokonaiset retkeläisjoukot saavat muuta aikaan kuin matkalaskuja ja surkeita pitäjänlehden tasoisia maalaiskronikoita. Kuinka he siellä mahtailevatkaan yhtiösi kustannuksella, vaikka ovat journalistikuntamme kaikkein vaatimattomimpia edustajia.

Toinen häpeätahra on maan kapakoiden käyttäminen jatkuvasti Yleisradion sisäisiin toimituspalavereihin, kaikkien ulkopuolisten kuullen. Kaikki mikä siellä sanotaan tulisi pystyä esittämään miehekkäästi seuraavana päivänä Yleisradion sisällä ja vähintään yhtä kriittisessä muodossa. Kun tämä järjestys alkaa toimia, yhtiösi sisäinen ilmapiiri raikastuu kerralla.

Poista vielä kolmaskin häpeätahra: kaikki nuo kauhistuttavia amerikkalaisia ohjelmajuontajia apinoivat uutisankkurit, ajankohtaistoimittajat ja kirjeenvaihtajat, jotka

joka eleessään heitä matkivat ja tuhoavat kielemme aivan tylsämielisyyden tasolle.

Kaksikymmentä vuotta sitten Yleisradiossa käytettiin päivittäin yli 400 erilaista lomaketta. Jos kasvu on ollut yhtä järjetöntä kuin muillakin yhtiön sektoreilla, niitä lienee tällä hetkellä neljätuhatta tai enemmän. Hanki ensi töiksesi paperisilppuri ja käynnistä se aivan omakätisesti, kunnes lomakkeita on jäljellä korkeintaan neljäkymmentä tai vähemmän. Älä hellitä kammesta ennen kuin olet tämän tärkeän tehtävän suorittanut.

IV

Palkkaa yhtiöön joitakin uusia voimia. Ota palvelukseen ensimmäisenä vuotena kymmenen tai viisitoista nuorta harjoittelijaa, jotka eivät ole suorittaneet mitään lehtimieskurssia eivätkä sen tapaistakaan. Ainoa ehto on että he tulevat suoraan elämästä. Sellaisenahan sinäkin olet alkuaan tullut. Jos kaksi tai kolme heistä onnistuu, he korvaavat heti tusinan verran näitä valmiita kurssituotteita, joista kaikki ovat aivan samanlaisia. Valitse merimiehiä, matematiikan opiskelijoita tai mitä tahansa, joilla on energiaa ja älyä. Toimitustekniikan mitättömät pikkutaidot he oppivat kahdessa viikossa. Suojele näitä aloittelijoita hellemmin kuin ruusuja: he ovat kohta sinun tasallasi. He voivat puhua jopa tuoretta kieltä, jota muut eivät enää puhu.

Valmiita journalisteja ei voi kehittää paremmiksi, se on masentavaa mutta aina yhtä totta. Erkki Toivanen puhuu samat fraasit vielä kaksikymmentä vuotta, jos pysyy hengissä ja Yleisradion palkkalistoilla. Kuuntele yhtiösi kirjeenvaihtajia ja tulet huomaamaan, että toimittajien kieli ja asiat ovat aina samat, lähettivät he selostuksiaan mistä päin maailmaa tahansa. Koko tehtaasi vanhempi journalistikunta on aikoja sitten päässyt oman täydellisyytensä huipulle. Ei ole paljon uusia versoja noussut kaikkensa antaneiden Aarne Tannisen, Hannu Taanilan ja Eero Silvastin tilalle.

Perusta välittömästi joitakin asiaohjelmien laatuyksiköitä, pieniä ryhmiä, jotka näyttävät vähän ohjelman mallia muille. Avaa mahdollisuudet niille joilla on tahto ja kyky kertoa, mitä tässä maassa ja maailmassa oikein tapahtuu, ajoissa. Hetkellä jolloin kertomisella on vielä jotain todellista painoa. Tällaiset toimittajat olisivat aikoja sitten tunnistaneet esimerkiksi aikamme suurhuijarin Pentti Kourinkin, jo silloin kun kaikki muut toimittajat kieriskelivät ihastuksesta hänen edessään ja nuolivat hänen varpaansakin. Täysin varmasti he olisivat tunnistaneet hänet. Nyt Kouri saa lopun elämäänsä nauraa heille, että he ylistivät hänet kultavuoren päälle ja hän sai viedä vuoren mennessään kaikkien nenän edestä, puoli miljardia kansakunnan varoja.

Sillä yhtä varmasti kuin yksi tällainen Kouri on kerran ollut olemassa, yhtä varmasti on olemassa vielä sata ja tuhat muuta Kouria, jotka pyrkivät samaan, kaiken lajin keinottelijoita ja syöpäläisiä, ja lisäksi muuttumaton järjestelmä joka sallii ja jopa edistää heidän toimiaan.

Mutta heti kun käyt tämän järjestelmän kimppuun, samalla hetkellä olet itse suuressa vaarassa, nimittäin suuressa vaarassa tulla erotetuksi.

Sitä varten minulla on vielä tarjottavana yksi hyvä idea. Perusta vielä lopuksi yksi vihoviimeinen pikkuryhmä ja

anna sen tehdä ohjelmia vaarallisista ja kielletyistä aiheista täysin vapaasti, kaikkien hyvien lehtimiestapojen ja muiden säännösten vastaisesti ja niistä kokonaan piittaamattakin. Näitä ohjelmia ei tietenkään voi enää lähettää, mutta se ei ole tässä ollenkaan pääasia. Yksinkertaisesti ohjelmat tallennetaan arkistoon sitä hetkeä varten, jolloin tärkeät yhteiskunnalliset tosiasiat on mahdollista esittää julkisesti. Muuta siis vielä yksi yhtiösi entinen käytäntö toiseksi: tärkeimpiä ohjelmaideoita ei enää hylytetä, ne ensin toteutetaan ja sitten vasta hyllytetään. Saat olla varma että muutama tällainen ohjelma vuodessa riittää, tämän idean toteuttaminen ei tule kalliiksi. Mutta joskus myöhemmin ne ovat kultaakin kalliimpia, sillä niistä voi nähdä mitä kerran ei ole voitu esittää kansakunnalle, sen omassa hallinnassa olevassa Yleisradiossa. Pidät vain huolen siitä, että olet pääjohtajana sallinut nämä ohjelmat tehdä ja se riittää.

V

Yhdessä suhteessa olet paljon onnellisemmassa asemassa kuin aikaisemmat pääjohtajat. Mitään arkipäivän poliittisia ongelmia ei sinun kaudellasi pääse helposti syntymään. Voi kuullostaa yllättävältä kaiken edellä sanotun jälkeen, mutta voit antaa Yleisradion kaikessa rauhassa oikeistolaistua vielä nykyistäkin enemmän. Yksinkertainen temppu: luet vain oman puolueesi sosialidemokraatit tästä lähtien oikeiston kiintiöön kuuluvaksi. Sinnehän he pyrkivät ja se on tällä hetkellä heidän oikea paikkansa.

Jäljelle jääneelle vasemmiston tyngälle voit antaa vielä nykyistäkin enemmän ohjelmatilaa. Se on niin pieneksi kutistunut ettei se kohta kykene edes entistä kiintiötään täyttämään. Voit auttaa sitä näkymään sen verran ettei se putoa kokonaan pois historian kuvasta.

Ja vielä muistutan että jäljellä on roskakanava ja sen ammottava kita kaikkien pienpuolueiden informaatiota varten. Jotka ehkä katsovat tulleensa väärin kohdelluiksi. Työnnä sinne vihreä liike ja kristilliset ja kaikki Almgrenit ja Aittoniemet ja anna heidän vapaasti esittää parastaan kansakunnalle. He kyllä pitävät itse huolen omasta historian tuomiostaan.

Jos kaikesta huolimatta joudut eroamaan tai sinut erotetaan, järjestä niin että eroat oikean asian puolesta. Se ei ole silloin tappio vaan voitto. Ei ole kaukaa haettu idea että tuo oikea asia olisi oikean journalismin puolustaminen. Siitä on huutava puute tässä maassa, ja erikoisesti tuo puute paistaa Yleisradiosta.

Toivotan onnea matkalle ja menestystä tielläsi, niin kauan kuin tietä riittää uuden pääjohtajan sotavaunujen alla.

1989

En äänestä tämän vasemmiston aikana

Vasemmistoliitto on perustettu tilanteessa, jossa se on jo valmiiksi hajotettu.

Sen pituinen se.

Minä en enää äänestä tämän vasemmiston aikana.

Ohjelma on ympäripyöreä, se kelpaisi minkä tahansa porvarillisen puolueen ohjelmaksi. Siinä ei ole pohjaa eikä laitaa. Se on kohteeton ja tarpeeton, molempia yhdessä. Se ei käy radikaalista yhteiskunnallisesta ohjelmasta eikä se suojaa köyhiä kansalaisiamme, jotka ovat nyt omaan osaansa tuomitut. Se on yhteistyötarjous porvaristolle ja sen tarkoitus on tehdä puolueesta sen johtavalle luokalle uusi kelluva lähtöalusta.

Se tässä onkin kaikkein pahinta. Henkilökysymyksissä ei saatu aikaan ratkaisua, ainoaa tilanteen vaatimaa ratkaisua.

Minä en enää äänestä tämän vasemmiston aikana.

On kallis asia luopua äänioikeudesta, kun se tapahtuu ensimmäistä kertaa elämässä ja kun tätä kallista asiaa on koko ikänsä puolustanut. Mutta pakko mikä pakko. Joku

raja täytyy olla ihmisen kansalaiskunnian koettelemisessakin.

Sillä kuinka tässä taas näin kävikään: uuteen liittoon kerääntyivät samat voimat, jotka ovat vuosikymmenien aikana hajotustyössä parhaiten onnistuneet. Samat voimat jotka ovat sosialismin ihanteiden polkemisessa parhaiten kouliintuneet.

He tuntevat toisensa, he ovat juonineet toisiaan vastaan, he ovat täysin tietoisia siitä, että mikään julistus ei riitä tekemään heistä enää yhtenäisiä ja yksimielisiä.

Laaja keskustelu, näennäinen avaramielisyys, näennäinen puhdistautuminen, näennäinen solidaarisuus on pyritty kokoamaan niin vapaaseen ja avoimeen organisaatioon, että se on täysin varmasti toimintakyvytön.

Koska organisaatio on avoin, se on avoin näille henkilöille jatkaa entiseen tapaan, vielä entistäkin avoimemmin. Eikä ohjelman suuri yhteiskunnallinen laveuskaan aseta sille mitään esteitä.

Kaksi johtajaa tästä joukosta on eronnut, Arvo Aalto ja Kristiina Halkola. Muutamia vilpittömiä sieluja on siellä täällä mukana. Mutta tuo joukko on hyvin pieni. Muutamia on ehtinyt siirtyä eläkkeelle tai palkintovirkoihin. Puolueen marttyyri Reijo Käkelä on siirtynyt syrjään, noussut monta porrasta herrahississä ja näin rahastanut vasemmistolle tekemänsä uhraukset. Näin ovat tehneet kaikki muutkin, kaikki jotka ovat siinä suinkin onnistuneet.

Esko Seppänen vetäytyi puheenjohtajataistelusta viime hetkillä, koska ei saanut tarpeeksi kannatusta. Hän siirsi tukensa Claes Anderssonille, eli varmisti oman kiistellyn persoonansa vaikuttamisen sijaisessa. Se ei ole mitään

vetäytymistä, se on kiinnipitämistä, ja se on tämän liikkeen vanha tapa.

Ulkoa päin tämä kaikki näyttää yksinkertaisesti toivottomalta.

Esko-Juhani Tennilä, Marjatta Stenius-Kaukonen, Ensio Laine, kaikki nämä ennen niin kivikovan kommunismin kannattajat, kaikki he ovat mukana yhä edelleenkin, muodossa tai toisessa. He ovat kääntäneet takkinsa jo monet kerrat, jopa viikottain, kun uusi avoimuus ja oma urakehitys on sitä vaatinut. Mutta he ovat yhä mukana.

Ainoa näkyvä poikkeus korkeimmassa johdossa on pääluottamusmies Kari Uotila. Häntä on arvosteltu poliittisesti kokemattomaksi, mikä onkin suuri puute poliittisesti näin erinomaisen kokeneessa joukossa. Ilmeisesti hänet on valittukin vain näytteeksi ja ennen muuta poliittisesti koulutettavaksi, ainakin tässä suhteessa vähän kokeneemmaksi. Sitä oppia hän tulee varmasti runsaasti saamaankin.

Jos ottaa kepin käteensä ja työntää sen tähän uuden avoimuuden muurahaiskekoon, niin kymmenen ja sata kiipijää tästä joukosta nousee yhä uudelleen sähisten kepin vartta ylöspäin. Johtopaikoille, vaikuttamaan, korjaamaan virheitä, luomaan uutta sisältöä, osallistumaan, tarkistamaan ideologiaa, suuntaamaan . . .

Kun ainoa ratkaisu olisi ollut johtajiston yksi konkreettinen yhteinen teko: joukkoeroaminen. Kun ainoa ratkaisu olisi ollut menneiden virheiden yhteinen tunnustaminen.

Mutta siitä ei kukaan ole tehnyt esitystä.

Ajatus kollektiivisesta johdosta on sekin epäonnistunut. Koko kahdenkymmenen vuoden aikana ei ole kyetty mihinkään kollektiiviseen johtoon, ei mihinkään ryhmätyöhön, ei mihinkään kollektiiviseen vastuuseen, ei yhtenäisyyteen, ei solidaarisuuteen. Ja sama joukko on yhä ajamassa takaa samaa tavoitetta kuin virvatulen välkettä.

Vanhoista rasitteista on haluttu vapautua uuden organisaation avulla. Jos organisaatio voisi tällaisen puhdistuksen suorittaa samoista vanhoista aineksista, ei olisi mitään helpompaa ratkaisua maailmassa. Puolue voitaisiin uudistaa halvalla vaikka joka vuosi. Organisaatio, joukko kehyksiä, kokoelma lausumia, papereita, olisi se hopeankirkas seula, joka siivilöisi näistä aineksista puhdasta kultaa.

Kuka uskoo tällaiseen. Siihen uskovat nämä johtajat ja heidän tukiryhmänsä. Eivät usko. He uskovat siihen että he kaikesta huolimatta, yksilöinä, ovat kutsuttuja ja mahdollisia tekemään sen, mihin uusi tilanne antaa heille lopultakin mahdollisuudet. Ja varsinkin jos toiset eivät estä heitä tätä suurta pelastustehtävää tekemästä. Nimenomaan ne toiset, ne samat, jotka ovat täysin samoja kuin ennenkin.

Se on mitä suurinta itsepetosta. Ei ole syntynyt mitään uutta tilannetta, kaikki on seurausta vanhasta tilanteesta, jota ei ole pyrittykään muuttamaan. Peli jatkuu entiseen tapaan. Se alkoi jo perustavan kokouksen suuren karnevaalihumun jälkeisenä päivänä, heti aamusta, heti ensimmäisistä julkisista puheista, heti ensimmäisistä äännähdyksistä. Ja lausuntoja on saatu kuulla yhä lisää, yhä tutummassa äänilajissa.

Samaan aikaan monet tähyävät sosiaalidemokratiaan päin, kuulostelevat ja tarkkailevat, mahtaisiko siellä olla jalansijaa uutta uraa varten.

Mutta jotakin hyvääkin on sentään saatu aikaan. Hyvien

tekojen luettelo ei ole pitkä, mutta se on kuitenkin jonkinlainen alku. Teko numero yksi: Skp ja Skdl ovat irtisanoneet kaikki entiset toimihenkilönsä, jotta Vasemmistoliitto voisi vapaana rasitteista palkata uudet toimihenkilöt, eikä välttämättä enää entisiä. Se on hyvä ajatus. Mutta miksi irtisanomisten ainoat poikkeukset sattuvat olemaan palkattuja toimihenkilöitä? Miksi irtisanomiset eivät koske varsinaisia toimeksiantajia, johtavaa luokkaa? Minkähän takia?

Toinen hyvä aloite on ollut äänekäs ja intohimoinen Skp:n talouden julkinen selvittely. Puolueella on kuitenkin kaksi taloutta, jotka ovat yhtä tärkeitä; puolueen talous ja sen johtavan luokan oma talous. Ei ole kuultu ääntäkään, että puolueen johtavien toimihenkilöiden ja muiden hyvinvointia ja vaurastumista, joka on kohonnut aivan yläluokan tasolle, että sitä olisi mitenkään erityisesti paljastettava ja selvitettävä. Se uupumaton ja kaiken kannustuksen ansaitseva toiminta, jota Esko Seppänen on harjoittanut Ehrnroothien ja muiden kimpussa, ei ole tuonut valoa yhdellekään kommunistisen yksilörikkauden kaistalle, vaikka monet omistavat kymmenkertaisesti sen mitä heidän köyhät kannattajansa. Ja liikkeen hartioilta he ovat tähän asemaansa nousseet.

Siis kaksi hyvää aloitetta, joista johtava kerros on yksimielisesti itse jättäytynyt ulkopuolelle. Kaksi hyvää aloitetta, mutta miksi nämä tärkeät uudistukset ovatkin juuri näin selväpiirteisesti suojanneet johtavaa luokkaa?

On helppo esittää, että liike kollektiivisesti tekee pesänselvitystä menneisyyden kanssa, kun johtavan luokan itse ei tarvitse sitä tehdä. Itä-Euroopassa uudistusten ensimmäinen ehto on ollut johtajiston erottaminen ja johtajien

erioikeuksien kumoaminen. Suomessa liike on ollut yhtä sidoksissa ideologisiin rasitteisiin, mutta saanut erioikeuden vapaassa maassa ja porvariston suojeluksessa jatkaa entiseen tapaan. Myös Suomen johtajisto on nauttinut ylenmäärin kaikkea poliittista hyvää, vallan hurmaa, maailmanmatkoja, runsaita ruokapöytiä, makailua Neuvostoliiton kylpylöissä, mutta varsinaiset rivimiehet eivät ole tehneet sitä koskaan. Nyt johtava luokka tuomitsee virheet ja sama luokka jatkaa samaan tapaan. Sen ainoa ongelma on hupeneva äänestäjäkunta, ja sen tosiasian edessä se yrittää uudistaa puolueen, ristiriitaisesti siten että tärkein osa vanhasta säilyisi entisellään.

Itä-Euroopassa ristiriita on ollut räikeä, mutta keinot myös paljon kirkkaampia. Siellä menneisyyden painolastista on pyritty vapautumaan ensi sijassa vapautumalla menneisyyden johtajista. Se on tehty armotta ja siksi, että mikään uusi ei voi syntyä entiselle pohjalle.

Suomessa tätä ei tarvitse tehdä, koska porvarillinen demokratia on takuuna vasemmiston johtajien suojelussa. He saavat pitää asemansa ja etuoikeutensa yhtä varmasti kuin ennenkin eivätkä uppoa oman ideologisen konkurssinsa mukana.

Jos todelliseen uudistukseen olisi pyritty, joukkoirtisanoutuminen olisi ollut ainoa ratkaisu. Se olisi ollut selviö samaan tapaan kuin Suomen poliittisen johdon vaihto vuonna 1944, jolloin paluuta menneisyyteen ei ollut. Ensimmäinen ratkaisu oli johdon vaihto. Tätä painetta ei vasemmistojohdolla ole, koska he eivät ole kantaneet täyttä vastuuta, ja koska he puolinaisesta vastuusta eivät halua mitään maksaa.

Todellisuudessa he yksilöinä ovat integroituneet porva-

rilliseen Suomeen täydellisesti, toimivat sen suojeluksessa, ovat mukautuneet siihen ja omaksuneet henkilötasolla sen arvot – jo paljon ennen nykyistä kriisiäkin. Siksi heidän nykyinen menettelynsä on niin koeteltua ja kehittynyttä, niin luontevan itsestäänselvää, etteivät he huomaa todellista muutosta omassa asiassa tapahtuneen, eivätkä sitä että kukaan voisi heiltä sitä vaatia.

Ja siinä he ovat jälleen onnistuneet, kaikki yhdessä, tällä kertaa Vasemmistoliiton avaran katon alla. Jokaisella joka on tästä koettelemuksesta selvinnyt on jälleen oma paikkansa, ja sitä he tulevat puolustamaan.

Minä en äänestä tämän vasemmiston aikana.

1990

Kauppamiehet isänmaan asialla

I

Suomi on köyhä maa, jolla on paljon rahaa, sanoi kerran Paavo Haavikko. Minä sanoisin asian toisin päin: Suomi on rikas maa, jolla on paljon köyhiä.

Suomalaiset kauppamiehet ovat saaneet aikaan tämän erikoisen tilanteen, rikkaan ja köyhän Suomen. Heillä on jo pitkä taival takanaan, paljon suuria saavutuksia. Ensimmäiset heistä ilmestyivät historiaan jo pari tuhatta vuotta sitten. He seisoivat silloin Suomenlahden rantakallioilla ja möivät säkeistään suotuisia tuulia purjehtijoille. Myyntiartikkeli sisälsi kahta ainetta: ilmaa ja taikauskoa.

Nyt suomalaisten kauppamiesten into päästä Euroopan markkinoille tuntuu minusta samantapaiselta helpon huiputusrahan hankkimiselta. Kymmenen tai kaksikymmentä prosenttia kansainvälisestä rahasta on ilmaa, sillä ei ole mitään katetta. Se sisältää samoja aineksia, toiveita ja uskomuksia, ja saa arvon sen mukaan. Mutta koska ilma ei ole rahaa eikä toisaalta ilmaista rahaa voi olla olemassa, ei ole sanottu etteikö taikausko voisi tälläkin kertaa paljastua. Siitä on saatu huolestuttavia varoitusmerk-

kejä maailman arvopaperipörsseissä.

Suomen arvopaperipörssi on juuri romahtanut, se on ollut suuri onnettomuus, ja miten hyvin kaikki vielä äsken olikaan. Rahaa tulvi kaikkialta kauppamiesten käsiin, sillä ei tuntunut olevan mitään rajoja. Sitä voitiin sijoittaa, ostaa, myydä, tuhlata ja hävittää mielin määrin. Ja sitten yhtenä päivänä kaikki muuttui, raha loppui, yhtäkkiä, tuo ilmainen raha jota ei ollut ihan niin paljon ollutkaan.

Me saimme pian kuulla, ettei syy suinkaan ollut meidän kauppamiehissämme. He olivat vain olosuhteiden uhreja, he eivät voineet ottaa siitä vastuuta. He selittivät meille miten pieni talous Suomi sittenkin on, miten eristynyt ja häiriöaltis se on kovan kansainvälisen kilpailun keskellä. Mutta kaikki muuttuu jälleen hyväksi, kun Suomi yhdentyy Euroopan markkinoihin ja tulee osaksi sen suurta ja turvallista kokonaisuutta, yhdeksi muiden joukkoon.

II

On aika katsoa karttaa ja kysyä, mikä Eurooppa kauppamiehillä oikein on mielessään, mikä satumaa heillä on meille tarjottavana.

Maantieteellinen Eurooppa näyttää aika lailla laajemmalta, se ulottuu Uralin vuoristosta Atlantin valtamerelle ja pohjoisen Jäämeren rannoilta eteläiselle Välimerelle.

Se Eurooppa johon yhdentymisestä kauppamiehet puhuvat onkin vain suppea Keski-Eurooppa, vain osa tuosta laajemmasta Euroopasta. Ja millainen Eurooppa se on? Selväkielellä sanottuna se on taloudellisesti ja poliittisesti keskittynyt rahavallan Eurooppa, Nato-Eurooppa, ellei peräti Saksa-Eurooppa. Tämän juuri historiasta ylösnousseen yhtyneen Suur-Saksan sijainti ja taloudellinen mahti on tulevan Euroopan ydin.

Saksan markka on jo aikoja ollut Euroopan kovin valuutta ja Suur-Saksasta voi aikaa myöten tulla Euroopan kovin valtio, Euroopan suurvalta.

Ajan merkkejä seuraavalle epäluuloiselle ihmiselle voisi nyt tulla mieleen epäilys, että pieni Suomi olisikin tässä yhdentymässä pääasiassa juuri Suur-Saksaan, yleisen ja neutraalin Eurooppa-yhdentymisen huomaamattomana seurauksena.

Meitä kyllä rauhoitellaan, että kallista puolueettomuuttamme ei tulla asettamaan vaaraan ja että Suomen ainoa päämäärä on vain kauppasuhteiden hoito. Meitä rauhoitellaan aina silloin kun on meille hyvin vakavista ratkaisuista kysymys.

Maailma ei kuitenkaan vielä tunne sellaista kauppaa, johon ei itsestään sisältyisi poliittisia siteitä, ensin vähäisempiä, sitten kasvavan riippuvuuden myötä yhä suurempia, yhä sitovampia. Saksa on pyrkinyt pari kertaa ennenkin Euroopan valtiaaksi, tosin tuhoisin seurauksin. Jättäisikö se nyt uuden suuren tilaisuutensa käyttämättä?

Kaupankäynti on tietysti pääasia, saksalaiset ovat aina olleet hyvin rahantuntevaa väkeä. Mutta sen rinnalla kuuluu suunniteltavan jo muitakin tarpeellisia järjestelyitä. Esimerkiksi että syntyneen Nato-tyhjiön tilalle olisi luotava yhtyneen Euroopan puolustusliitto, joka kaiken varalta tätä kauppayhteisöä maailmalta varjelisi. Suunnitelmien mukaan se olisi kuitenkin hyvin poikkeuksellinen organisaatio koko tähänastisessa historiassa, nimittäin armeija joka olisi olemassa yksinomaan rauhan turvaamiseksi.

Tällaisen liiton jäseneksi Suomea nyt houkutellaan mukaan, puolueetonta maata tämän puolueettoman kauppayhteisön ja sen erityisen puolueettoman armeijan osakkaaksi.

III

Miksi salata pääasiaa, että Suomen turvallisuuspolitiikka on itäinen, mutta ajattelu ja halu läntinen. Kun idänsuhteet nyt ovat muuttumassa ja liikkumavaraa suorastaan tyrkytetään käsiimme, niin mikä into onkaan saanut suomalaiset kauppamiehet liikkeelle. Toivottavasti idänsuhteiden höltyminen ei ole ohimenevä ilmiö, ei yhdestä miehestä, yhdestä hallituksesta tai yhdestä tuulenpuuskasta kiinni. Se voisi merkitä vakavaa riskiä markkinatalouden hyvin vakavien riskien lisäksi.

Sillä politiikka on yhtä ailahtelevaa kuin säätila: tänään tuulee lännestä, huomenna ehkä jo idästä. Säät vaihtuvat hyvinkin nopeasti, ja kuka takaa että tuulet ovat nyt kääntyneet puhaltamaan lännestä, eivätkä enää koskaan itään käännykään? Kauppamiesten tahto on vain myydä, mitä vapaammin sen parempi. Valtion tehtävä on varmistaa etteivät he tulisi myyneeksi valtiota.

Sillä samaan aikaan kun yhdentymisen paine on lisääntynyt, tarve entisten sitoumusten purkamiseen on kasvanut. On tullut valittu hetki, historiallinen käännekohta, joka nähdään uuden tulevaisuuden enteenä. Kauppamiesten jäljissä tutkijat, historialliset kommentaattorit, poliittiset ajattelijat kaivavat yhtenä joukkona esiin kaikkia menneen aikakauden jäänteitä. He kirjoittavat miten kerran niin arvokas yya-sopimus idän jättiläisen kanssa on

nyt menettänyt ajankohtaisuutensa, koska jättiläistä ei enää ole, ja sen uusi muotoilu on siten tarpeellinen ja toivottava tehtävä.

Kenelle voisi taas kertoa huolensa, sen että tuo historiallinen paperi, kerran niin suuren turvan antanut, saisi tämän ajan rauhassa pölyttyä ja lahota arkistossa, miksi leikellä siitä pois sanoja hetken hurmassa, nimittää sitä aikansa eläneeksi sopimukseksi kaukaiselta historialliselta ajalta, joka ei enää koskaan voi toistua? Sillä historialla on kaikesta huolimatta suuri taipumus toistua, vieläpä joskus pahemminkin kuin se jollakin aikaisemmalla kierroksellaan on antanut aihetta pelätä.

Jos kaikesta huolimatta idän jättiläinen sattuisikin heräämään uudestaan, ravistaisi harteiltaan oman painolastinsa ja Kremlin saleihin nousisi uusi johto, kova ja kylmä, tyly ja epäluuloinen, lähettäisi meille nootin ja kysyisi, missä tuo paperi on, niin mitä silloin heille vastaisimme? Toivoisin että meillä olisi heille hyvä vastaus annettavana, se että olemme paperin huolellisesti säilyttäneet ja sen mukaan tietämme kulkeneet, ja että mitään ristiriitoja ei välillämme voi olla, tilanteiden arvaamattomista vaihteluista huolimatta. Se olisi hyvä vastaus ja ehkäpä silloin ainoa oikea vastaus.

IV

Kansainvälinen kaupankäynti on tietenkin hyödyllinen tapa vaihtaa tavaroita ja muita arvoja, luoda suhteita maailmaan, elää rauhassa ja menestyä. Kohtuullisissa ja harkituissa mitoissa se on kansainvälisen rauhan tae, koska kauppaa käyvien osapuolten tyytyväisyys itsessään vähen-

tää konflikteja. Kaupan idylliin kuuluu etujen tasapaino, kaikkien hyvä kaikkien puolesta.

Missä päin maailmaa tuota etujen tasapainoa nykyisin on nähtävissä? Pyrkimys fanaattiseen ja maksimaaliseen hyödyntavoitteluun on kaikkialla vain kasvanut, kilpailu kiristymistään kiristynyt. Pienen kansan kauppamiesten on oltava erityisen kovapintaisia ja ovelia menestyäkseen tässä taistelussa. Kaikista tilaisuuksista otetaan vaarin. Hallitus lähettää kauppaministerin Kiinaan heti kun häiritsevät verijäljet on saatu huuhdeltua pois Tienamen torilta, ensimmäisenä koko länsimaissa. Se on puhuva osoitus uudesta toimintalinjasta, siitä että kauppa tulee ensin ja kaikki muu vasta sen jälkeen.

Erinomaiset kauppamiehemme ovatkin menestyneet maailmalla suurenmoisesti. Yhtä vaivattomasti kuin he pakkaavat matkalaukkunsa he siirtävät nyt kilvan tehtaitamme ulkomaille ja jättävät työttömät kotimaahan, keventävät lastia. Sillä helpompi on viedä ulos pääomia ja tietotaitoa kuin työvoimaa ja kustannuksia, senhän jokainen käsittää. Kotimaiset menestykset eivät yhtään kalpene kansainvälisten voittojen rinnalla. On pystytty luomaan Euroopan kallein maa, jossa kaikki maksaa niin suunnattomasti, että kertyneestä pääomasta on aina otettavissa irti mitä siitä suinkin saadaan. Euroopan kallein ruoka, Euroopan kalleimmat asunnot, Euroopan korkeimmat korot; täällä olisivat myös Euroopan kalleimmat viinitarhat, jos niitä vain täällä olisi olemassa. Siitä kauppamiehemme pitäisivät kernaasti huolen; täällä on mahdollista nostaa kustannuksia niin korkealle kuin se yleensä on mahdollista, koska tämä on kauppamiesten oma valtakunta.

Kansalaiset on ajan mittaan totutettu tapoihin, jotka muualla aiheuttaisivat mellakoita ja huojuttaisivat hallituksia, mutta täällä ne ovat vain viattomia mediatapahtumia. Suurpankkien johtajat ovat pelanneet miljardeja rahapelissä keinottelijoiden käsiin ja yhä istuvat paikoillaan ja pitävät lehdistötilaisuuksia yksinkertaisille toimittajille. Heitä ei syytetä mistään, heitä ei vaadita eroamaan, heitä ei vaadita vastaamaan hukatuista varoista. Sen sijaan tavallinen kansalainen pistetään yhä vielä linnaan jonkun joutavan kaapelinpätkän luvattomasta haltuunotosta; kauppamiehiä tämä laki ei koske. Kun tällaista menoa jonkun verran ihmetellään, maan korkein oikeusviranomainen antaa valistavan lausunnon, että hänen tehtävänsä on »valvoa lakia eikä moraalia». Sillä ovat kauppamiehiä turvaavat lait ja kansalaisten moraalikäsitykset toisistaan taas kerran selvästi erotetut.

Kaikesta huolimatta kansa hiukan liikehtii, järjestää muutamia ujoja mielenosoituksia ja nostelee käsinmaalattuja julisteita ohikulkijoiden nähtäviksi, milloin asuntopulan, koronkiskonnan tai jonkun muun pikkuhuolen vuoksi. Tästä saadaan aihe pian kirjoittaa, että Suomen kansa ei kestä hyviä aikoja, ei ole koskaan kestänyt, se ryhtyy nureksimaan tyhjästä, on kovasti epäkiitollista valittujen johtajiensa hyviä tarkoituksia kohtaan.

Ja näiden muutamien pikkuhuolien alle jäävät sitten yhä uudelleen ne puoli miljoonaa köyhää kansalaista, jotka yhä ovat olemassa, mutta joista ei enää puhuta. He ovat kuluneet pois julkisuudesta, haihtuneet, jääneet suurempien uutisten alle. Eikä heitä sieltä uudelleen ylös nosteta, vaikka he ovat joka päivä jossakin kansakunnan pohjalla olemassa.

V

On totta ettei Suomen kansa tahdo kestää hyviä aikoja. Se on juuri kansainvälisessä tutkimuksessakin koko maailmalle julistettu, tuo outo ilmiö että hyvinvoivan pienen demokratian asukkaat pelkäävät tulevaisuutta eniten koko maailmassa, heti onnettomien unkarilaisten ja venäläisten jälkeen. Mistä tämä käsittämättömyys voi johtua? Siitä varmasta kokemusperäisestä vakaumuksesta, että hyvät ajat ovat niin usein osoittautuneet Suomen kansalle epäluotettaviksi ja vaarallisiksi ajoiksi.

Kansa suorastaan pelkää hyviä aikoja, ja siinä se on aivan oikeassa, paljon todellisuudentajuisempaa kuin heidän johtajansa. Sillä johtavalla luokalla ei ole koskaan ollut Suomessa kestettävänä muita kuin hyviä aikoja, huonoinakin aikoina; ja erityisen huonoina aikoina he ovat luoneet omaisuuksia keinottelemalla noilla huonoilla ajoilla. Sen sijaan kansa on saanut äärettömän harvoin nauttia hyvistä ajoista. Siksi se ymmärtääkin ne aina hetkellisiksi, epätodellisiksi kausiksi ja pelkää miten äkisti ne voivat päättyä.

Edellisen suuren konjunktuurin aikana vuonna 1939 elettiin maassa todella hyviä aikoja, vehnä kypsyi kesällä Tornionlaaksossa asti, ja saattoi olettaa että taloudellinen noususuhdanne oli muuttanut jopa luojan ilmatkin paremmiksi. Puolen vuoden kuluttua tulivat talvisodan pakkaset, kellareista kaivettiin jäätyneitä perunoita ja omenapuut paleltuivat Uudellamaalla saakka. Kesällä 1941 ajat taas paranivat, sillä Suomen herrat keksivät yhdentyä Saksan mahtavan armeijan kanssa, pelastaa maan, jossa kauppamiehillä oli taas mitä aktiivisin osansa. Siltä retkeltä palattiin verissä päin, itsemurhan partaalla, ja oli hiuskarvan varassa ettei tuo integraatio tehnyt loppua koko kansasta. Kansa antoi kyllä varoitusmerkin ajoissa, silloin kun vanha raja ylitettiin 1941; kenttäarmeija astui sen yli vastahakoisesti, koska se tiesi että otettu askel oli kohtuuton ja innokkaimpien herrojen sotahurma järjetön.

Tämänhetkinen riemumarssi Euroopan markkinoille on taas arveluttavalla tavalla samansuuntainen ilmiö. Se saa pelkäämään että juuri sen ylimitoitus, keskittyneisyys ja riskinottojen sokeus ei vain tulisi kerran samalla tavalla maksettavaksi. Kansan pohjakerrokset tietävät kokemuksesta, se on kerta kaikkiaan istutettu heihin historian alusta asti, että kun laskut lankeavat maksettaviksi, niille ei koskaan löydy muuta maksajaa kuin kansa itse. Sillä kansa ei voi kokonaisuutena vaihtaa maata, se elää aina omasta selkänahastaan, sen on oltava hyvin varovainen, kun taas pieni yläluokka voi käyttää yleisiä valtuuksia ja yleisiä varoja miten suurien riskien ottamiseen tahansa. Sen yksityiset jäsenet voivat pelata vaikka uhkapeliä kansan kustannuksella, korjata ajoissa luunsa ulkomaille ja viedä varansa ja turvansa mukanaan, ja niin he yksilöinä ovat tuhannesti ennen tehneetkin. Ei ole mitään syytä epäillä etteivätkö he olisi valmiita tekemään sitä tänäkin päivänä, kun tie on avattu valmiiksi ja pääomia kuljetetaan koko ajan rajojen ulkopuolelle.

VI

Vaikka myöntäisikin sen tosiasian, että maailma kaikesta huolimatta yhdentyy, markkinat avartuvat, kansakunnat ovat liikkeessä ja tavoittelevat yhä enemmän etuja itselleen, ei silti pitäisi menettää kokonaan järkeään ja niellä

mitä kauppamiesten tyrkyttämiä valheita tahansa. Jo vähäinenkin analyysi paljastaa, että jo yksin tuo myönteiseltä kuulostava peruskäsite yhdentyä on väärä. Mistä yhdentymisestä on kysymys? Euroopasta pyritään muodostamaan luja talousblokki, jonka sisällä pienet yksiköt alistetaan suuremmille ja itse blokki varustetaan kilpailukykyiseksi toisia talousblokkeja vastaan. Se ei ole ensi sijassa yhdentymistä, se on päinvastoin valmistautumista maailmanlaajuiseen taloudelliseen kilpailuun vielä entistäkin kovemmin keinoin.

Euroopan yhdentymisessä on kyse ensi sijassa markkinayhdentymisestä, kapitaalin yhdentymisestä, rahan yhdentymisestä, ja lapsikin käsittää sen kaikkea hallitsevaksi päämääräksi. Kyse on eurooppalaisen kapitaalin yhdentymisestä amerikkalaista ja japanilaista kapitaalia vastaan. Kyse ei ole kutsusta lempeään ja ikiajoiksi rauhoitettuun veljensyleilyyn ja hyvinvoinnin paratiisiin, kyse on kutsusta taisteluun, kilpailuun ja kauppasotaan. Miten siinä onnistutaan, vain se on yhteinen ja samalla totaalinen riski. Kapitaali tullaan nostamaan korkeimpaan potenssiin, lainsäädäntöä tullaan yhtenäistämään päämäärän saavuttamiseksi, työvoiman vapaa liikkuvuus tulee tarkoittamaan ihmisten vapaata hinnoittelua ja myyntiä. Keskusvallat määräävät tavoitteet ja reunavallat alistuvat niihin; tämän mekanismin vastaista yhdentymistä ei tunneta koko maailmanhistoriassa. Kansalliset parlamentit – hyvästi niiden päätösvalta, jota niille ei ole edes luvattu antaakaan. Hyvästi kansallinen pääoma ja sen vapaus – hyvästi kansalaisten turva valvoa omien pääomiensa edes likimääräistä kulkua. Kansallinen itsenäisyys ylipäätään – hyvästi kaikille sen osatekijöille, metsille, maalle ja meren kaloille, joita yhtynyt Eurooppa tarvitsee enemmän kuin se voi sallia jäsentensä yksityiseen käyttöön. Sillä kuka voi sallia yksityisiä etuja hamstrattavan silloin kun kaikki elävät samassa taloudessa? Kaikista asioista ei kuitenkaan tarvitse luopua. Kansalliset armeijat saanevat ehkä jonkinlaisen henkivartiokaartin aseman, joka suojelee kansakunnan omia johtajia; muu osa armeijaa tulee ehkä saamaan vanhan ruotujakolaitoksen piirteitä, joita tarvittaessa kutsutaan puolustamaan uutta suurta isänmaata. Säkkipillinsoitto ja kansantanssit tulevat säilymään, liput, postimerkit, kansalliset ruokalajit – ylipäänsä seikat joilla on korkea symboliarvo mutta ei mitään muuta merkitystä.

Tähän suuntaan yhdentyminen tulee kulkemaan, mutta tietenkin asioille on puettu aivan toisenlainen kieliasu ja annettu toisenlaiset houkuttimet. Kaikkien kauppamiesten aivoissa on maailman sivu ollut vain yksi pääajatus, se että vain tavara jota kehutaan ja joka pakataan houkuttelevasti on myytävissä; jos ruvetaan esittämään varauksia tavara on jo sillä pilattu. Kaikki kauppamiehet tietävät, että vain myönteinen mainossanoma menee perille, kielteistä sanomaa ei kukaan halua vastaanottaa. Siksi on korostettu rohkean yksipuolisesti kaikkia etuja ja vähätelty kaikkia vaaroja; jopa on saatu vähäteltyä aivan pohjalukemiin kunkin kansakunnan tähän asti aivan ase kädessä puolustama kansallinen itsenäisyyskin. Yhtenä päivänä tällä niin kalliilla asialla ei enää olekaan absoluuttista merkitystä. Sekin on siis myytävissä, jos jonkinlaisesta käyvästä hinnasta ensiksi sovitaan; ja sen lujasta ytimestä ovat ensimmäisinä valmiita luopumaan Suomessakin ne piirit, jotka tähän asti ovat sen aivan ylimmäksi arvoksi kohottaneet.

Euroopan yhdentymisen mainossanoman pääajatuksia ovat toinen toistaan kauniimmat lupaukset. Lupaukset entistä intensiivisemmästä kulttuurivaihdosta, hyvinvoinnin ja sosiaalisen turvallisuuden entistä tasaisemmasta jakautumisesta, ihmisoikeuksista, tasa-arvosta, vapaudesta, kaikesta. Tätä hyvää lupaavat nekin Euroopan suuret kansat, jotka itse eivät ole kyenneet näitä ehtoja täyttämään, joissa sosiaalijärjestelmä on heikko ja tuloerot suuret; mutta ne lupaavat sentään jakaa hyvinvointia muille, kunhan muut ensin yhdentyvät heihin.

Parasta kuitenkin olla varuillaan kun kapitaalin pohjalta luvataan oikein paljon hyvää, vieläpä jo tähän mennessä hyvin kalliiksi valitettua hyvää. Miten tuota hyvää pitäisi riittää vielä entistäkin suuremmalle joukolle, kun sen kaiken järjen mukaan pitäisi tulla vielä entistäkin kalliimmaksi?

Kyetäkseen kilpailemaan amerikkalaisen ja japanilaisen kapitaalin kanssa eurooppalaisen kapitaalin iskukykyä on tietysti suuresti lisättävä, sen on oltava vielä nykyistäkin kovempaa lajia. Jos syntyy tilanne jossa tuo jumalainen kilpailukyky on vaarassa, ensimmäinen keino on karsia kustannuksia juuri niiltä aloilta, sosiaalisesta turvallisuudesta ensimmäiseksi, joita nyt on niin auliisti meille luvattu. Sillä se mikä on luvattu, sitä ei vielä todellisuudessa ole kenellekään maksettu, siitä ei ole vielä kenellekään lähetetty kuittia.

VII

Suomalaiset kauppamiehet ovat pieni, mutta todellisuudessa jo täysin hallitseva ryhmä maassamme. Nekin jotka eivät kuulu heihin ovat heidän armoillaan. Kauppamiehet esittävät, määräävät, painostavat ja uhkaavat; elintaso on turvattavissa vain kaupan keinoin, ja vain kauppamiehet tietävät mitkä valinnat on tehtävä että kansakunta pelastuisi. Hallitus kuuntelee ja taipuu heidän tahtoonsa; hallitus painostaa eduskuntaa; puolueet painostavat kannattajiaan. Juuri kukaan ei halua nousta vastarintaan, koska mitään vaihtoehtoa ei ole annettu. Juna on lähtenyt liikkeelle ja on viimeinen hetki hypätä sen kyytiin.

Tai on olemassa kauppamiesten itsensä maalaamia vaihtoehtoja, kauhukuvia, yleisimmin mainittuina sellaiset toisilleen läheiset paikkakunnat kuin Impivaara ja Albania. Ne jotka yrittävät esittää kritiikkiä kansakunnan tärkeimmän ratkaisun eri puolista ovat kutsutut jatkamaan elämäänsä näillä paikkakunnilla. Tämä on kauppamiesten opettavaista vertauskuvallista puhetta, että kansalaiset ymmärtäisivät mihin he ilman heidän avaamaansa tietä joutuisivat.

Suomesta ei vähiin aikoihin voi tulla uutta Impivaaraa eikä Albaniaa, vaikka kaikkein yltiöpäisimmät kauppamiehet jättäisivät tämän tuhoutuvan valtakunnan jo huomispäivänä. Sen sijaan on vaarana että yltiöpäisimmät ratkaisut tekevät Suomesta ensin Euroopan autonomisen pikkutasavallan, sitten ahvenanmaalaisen itsehallintoalueen ja sitten – ehkä tosiaan lopuksi vaikkapa pienen kauppamiesten hallitseman pankkivaltio-Albanian.

Saattaa jopa kuvitella että kauppamiehet mielellään hallitsisivat sellaista valtakuntaa nykyisen sijasta.

Jos kauppamiehet rakastavat tosiaan näin vaikuttavia vertailuja, voi heille ehkä lopuksi tarjota jotakin aivan omastakin päästä.

Useissa Afrikan valtioissa on niiden itsenäistymisen jälkeen hiljalleen syntynyt tilanne, jossa entisen eurooppalaisen kolonialismin sijalle on asettunut kotimainen kolonialismi, jota harjoittaa korkeamman koulutuksen ja taloudellisen vallan saavuttanut suppea yläluokka, suurin osa tietysti kauppamiehiä. Se on integroitunut entisten emämaitten sortajiin ja toimii yhdessä heidän kanssaan. Se on yhdentynyt heihin. Osa mustista veljistä on näin vaihtanut väriä ja muuttunut valkoiseksi yläluokaksi, vaikka pääosa kansasta onkin säilynyt mustina. Mihin tämä rinnastus tähtää? Siihen että kyseessä on ollut kauppamiesten hallitsema ja ohjaama integraatiopolitiikka, joka parhaiten palvelee heidän omia yksityisiä etujaan, suppean yläluokan etuja. Yleisille kansallisille eduille he ovat panneet jo paljon vähemmän painoa tai eivät ole piitanneet niistä yhtään mitään.

Suomessa on pitempi demokraattinen perinne ja kehittyneempi järjestelmä, mutta varsinaisten rahamiesten integraation perusideassa ei ole paljon eroa. Kauppamiehet ja muu koulutettu ja varakas yläluokka on meilläkin yhä suppea ja keskittynyt. Eikä ole unohdettava että meillä on yhä edelleen olemassa ne puoli miljoonaa köyhää kansalaista, joita siis emme enää ota mitenkään huomioon. He ovat meidän mustia veljiämme, meidän alaluokkaamme.

Kauppamiehet ovat Suomen valkoisia, ja enimmät heistä käyttäytyvät valkoisten miesten tavoin. Kauppamiehistämme yli 80 prosenttia haluaa Suomen heti liittyvän EY:n jäseneksi, ilman mainittavia ehtoja, rahan vuoksi. He julistavat yhdentymisen kansalliseksi kohtalonkysymykseksi ja karsivat kaikki vähäisetkin varaukset olemattomiin sen tieltä. Eivät he omaksi henkilökohtaiseksi uhkakseen näin yksimielisesti seiso asian takana ja vaadi meitä kaikkia antautumaan sen edessä.

Mahtaisiko tämä heidän pyrkimyksensä vielä paremmin valjeta, jos koettaisi kertoa afrikkalaisten mustien omista arvioista omien valkoisten veljiensä yhdentymisestä? Afrikkalainen sananlasku sanoo: »Joka on oppinut englantia, ei kuole kotikylässään.» Meidän valkoisemme ovat oppineet englantinsa ja tietävät jo minne lähteä tästä kuihtuvasta kotikylästä. Ja edelleen afrikkalaiset sanovat: »Syöt valkoisen miehen ruokaa, olet tykkien ruokaa.» Sananlasku tuntuu varoittavan että valkoiselta mieheltä saatu aineellinen hyvä voi tuoda mukanaan hyvinkin arvaamattomia sitoumuksia. Ja lopuksi afrikkalaiset sanovat: »Kun valkoinen mies hyvästelee, hän jättää tuoliin paskaläjän.»

Eli jos meidän omat valkoiset kauppamiehemme meidät joskus hyvästelevät Eurooppaan täysimittaisesti yhdentyessään, he voivat jättää meille jälkeensä paskaläjän.

Kaikkia näitä asioita voisi vielä miettiä. Muuttaako Suomen valkoinen yläluokka Euroopan keskuksiin ja musta alaluokka jää köyhtyvään ja kurjistuvaan Suomeen? Onko tämä meidän tulevaisuudenkuvamme? Mihin oikeastaan pyritään silloin kun sanotaan pyrittävän Suomen kansan pelastamiseen?

1990

Itsenäisyys on kieli

I

Jokainen paikka maapallolla on maailman keskipiste. Jokaisesta paikasta on yhtä lyhyt matka aurinkoon. Ihminen on oman maailmansa keskus, eikä kukaan toinen voi olla hänen sijaisensa. Ihminen voi havainnoida vain omaa näkemäänsä ja kokemaansa.

Ja siltikin ihminen on kaikkialla maailmassa aivan samanlainen fyysinen olento, jokaisella on sama rakenne ja tajuinen mieli, kyky tuntea kipua ja tuskaa, vapautta ja onnea, terroria ja ahdistusta. Ja kaikkia näitä pääasiassa aivan samalla tavalla. Yhteiset tekijät ovat yleisempiä, erot vähäisempiä. Niitä liioitellaan tavattomasti. Afrikassa toiminut valkoinen kirurgi sanoo: ihminen on ensi puukon viillosta ihon alta aina sama.

Mutta yksi jaotteluperuste ihmisten välillä on selvä ja muuttumaton: se kieli jolla ihminen ilmaisee itseään erottaa hänet kaikista muista, yksilöt toisistaan ja kansat toisistaan. Vain samaa kieltä puhuvat voivat syvemmälti ymmärtää toisiaan ja myös toisiaan lähestyä. He voivat kommunikoida kaikilla tasoilla perinpohjaisemmin kes-

kenään kuin kenenkään muunkielisen kanssa. Yhteinen kieli on syntynyt tätä monivivahteista kokonaisuutta sitomaan ja sille täydet merkityksensä antamaan.

Kullakin kansalla on kielensä, ei siksi että he haluaisivat erota muista vaan siksi, että he kielensä avulla voisivat ymmärtää itsensä ja maailman. Kielet ovat syntyneet eristyksissä, itsenäistyneet sen pohjalta ja saavuttaneet voimansa jatkuvassa käytössä ja säilyneet ja kehittyneet omien lakiensa mukaisesti.

Tähän asti kaikki pitäisi olla päivänselvää, mutta sitä ei aina sellaiseksi ymmärretä. Kansalla on siis yksi kieli, mutta se ei vielä merkitse sitä autuutta että kieli olisi myös täysin yksiymmärteinen ja ehdottoman luotettava. Sillä kieli on jakautunut lukemattomiin sisäisiin kielijärjestelmiin, spesiaalikieliin, kalastajien ja säveltäjien kieliin, jotka vielä päälle päätteeksi lisääntyvät ja eriytyvät jatkuvasti. Se on toisaalta rikkaus, toisaalta ongelma: kaikki eivät sittenkään voi ymmärtää kaikkea, vaikka ymmärtävätkin samaa kieltä.

Mutta vielä yksi selvä raja kulkee kielen sisällä kuin kahden maailman raja, eikä se kulje vain yhden kielen sisällä vaan kaikkien maailman kielten sisällä. Toisella puolella rajaa on kansan peruskieli ja toisella puolella on vallan kieli, ja ne ovat alituisessa ristiriidassa keskenään.

Kansan peruskieli, puhekieli, sanottakoon sitä miksi tahansa, pyrkii arkiseen käyttökieleen jossa ei olisi kovin paljon hämääviä ja arkitoimien kulkua haittaavia tekijöitä. Vallan kielen päätarkoitus taas on hallita, alistaa, suostutella ja määrätä mitä kansan on ajateltava ja miten sen on toimittava. Vallan kielessä käytetään kyllä samoja sanoja, mutta siten muunneltuina ja ohjattuina, että kielen avulla saavutettaisiin vallalle myönteisiä tuloksia. Se on-

kin hyvin etevä ja pitkälle kehitetty kieli, sillä sitä on aina hiottu ja hoidettu yhtä rintaa vallan muiden tarkoitusperien kanssa.

Kielentutkijat eivät ilmaise asiaa aivan näin jyrkästi. He puhuvat pehmentäen 'korkeasta' ja 'matalasta' kielimuodosta. Mutta kielentutkijatkin myöntävät, että koska ei ole olemassa täydellistä tasa-arvoa ihmisten kesken, ei voi olla myöskään täysin tasa-arvoista kieltä. Sitä ei voi aivan vaivatta ja luontevasti edes teeskennellä. Kun korkean kielityypin edustaja heittäytyy kansanomaiseksi ja alkaa puhua rahvaankieltä, hän kuitenkin eleissään ja kielen sävyissä paljastaa oman oppineisuutensa ja ylemmyytensä, hallitsevan kielen määräysvallan.

Vallan kielen sanavarasto on runsas ja sen käyttötarkoitukset moninaisia, mutta aina se pyrkii samaan tavoitteeseen: säilyttämään ja tukemaan vallan oikeutta. Vallan kieli tunkeutuu kaikkialle ja läpäisee kaikki yhteiskuntakerrokset. Jos siis maan hallitus yhtenä päivänä keksii luoda iskulauseen »hallittu rakennemuutos», joka on jo vuosia loistanut kansakuntamme yllä, se merkitsee kielen poliittista räätälintyötä parhaimmillaan. Tiedotusvälineet ovat iskostaneet sen syvälle tajuntaamme niin että se on hyvin pitkälle vakiintunut totena otettavaksi. Ja kuitenkin se on pelkkä kielellinen hämäystemppu, pelkästään niiden piirien oma positiiviseksi tarkoitettu arvolauselma, jotka tästä muutosprosessista hyötyvät ja sitä ohjaavat. Sen sijaan tämän prosessin uhreille, tuhansille ja kymmenilletuhansille ihmisille tässä maassa, sanat merkitsevät täydellistä vastakohtaansa, hallitsematonta elämäntilannetta, alistumista ja pakkoa. Niin eri asia on kysymyksessä.

Ja vaikka näin onkin, itse sanoina »hallittu rakennemuutos» ei tietysti muutu miksikään. Vastakkaiset käsitykset sen sisällöstä merkitsevät enemmän: ne jakavat kahtia yhteiskuntaa, paljastavat mitä yhteiskunnassa tapahtuu. Kun kielestä ei voida olla yhtä mieltä syy tässä tapauksessa on iskulauseen peittämä epädemokraattisuus, se että lause ei voi olla tosi kaikille, ainoastaan jollekin osalle kansalaisia. Siitä jo ilman muuta tunnistaakin, että kyseessä on vallan kieli, mutta se ei ole demokratian eikä tasa-arvon kieltä.

Tällaisia esimerkkejä löytää runsain mitoin mistä tahansa johtavan luokan yleisjulistuksista, hallituksen iskulauseista ja kaikenlaisista suostutteluasiakirjoista, jopa valtakunnan pyhästä perustuslaistakin. Perustuslailla on ehdoton auktoriteettinsa, mutta sitä ei sentään ole tarkoitettu aivan yhtä ehdottomasti toteutumaan, ei esimerkiksi taloudellisen demokratian osalta, eikä se siinä ole koskaan toteutunutkaan.

Yksinkertaisesti vallan kieli on aina läsnä ja käyttövalmiina hyvinkin suuriin operaatioihin. Samoin kuin oivallinen »hallittu rakennemuutos» on hallitus iskostanut mieliimme viime vuosina toisenkin hyvän sanoman: sen että »verotus kevenee», että on päätetty antaa meille kaikille suuri yhteinen kansalaislahja. Mitä tässäkin ilmoituksessa ensiksi ihmettelisi, mitä siinä epäilisi? Ainakin sitä että minkään hallituksen päämäärä ei ole koskaan ollut verojen alentaminen, ainoastaan kenties niiden uusi järjestely, verojen hajauttaminen tai peittely, välillisiin veroihin, mihin tahansa, mutta valtion kokonaistulot eivät milloinkaan saa ehtyä eikä sellaista uhkaa saa taivaanrannalle ilmaantuakaan. Sillä jos niin olisi, siinä tapauksessa Suomen hallitus olisi ensimmäinen hallitus maailmassa joka tämän suuren ihmeteon tekisi. Kaukaa aikojen alusta asti

verotus on aina muodostanut yhteiskunnan tärkeimmän ja sitkeimmin varjellun tulojärjestelmän. Jos verotusta tilapäisesti jouduttaisiinkin keventämään, sitä yhtä pian tultaisiin tarpeen vaatiessa kiristämään, entiselleen tai sen ylikin. Yhtä kaikki tämäkin hyvä sanoma on ollut myytävissä meille siinä uskottavuuden mitassa, että siitä on puhuttu ja tuota verotuksen autuaallista keventymistä odotettu kärsivällisesti jo vuosikausia. Sitä ei ole kuulunut, ja nyt jo tiedetään että verotus tulee kevenemään lähinnä vain suurituloisille, mutta se ei tule kevenemään pienituloisille. Tästäkin siis näkee miten sanoilla voidaan hämäävästi ilmoittaa laskettavan verotusta kaikille, vaikka sitä tosiasiassa lasketaan harvoille. Vallan kieli ei koskaan ilmoita aivan tarkasti mitä se aikoo tehdä, se ilmoittaa ensisijassa sen miltä se haluaa tekojensa näyttävän.

Kielessä on tietenkin aina suunnaton määrä väärinymmärryksen aiheita, se kuuluu kielen luonteeseen. Mutta jos lukee maan hallituksen pääjulistuksia, niihin olisi voitava suhtautua sanatarkasti. Jos kieli saa liiaksi yhteiskunnan ylärakenteen yhteisesti sopimia suostuttelevia tai suoraan vääristeleviä aineksia, se menettää luottamustaan ja siitä voi tulla ongelma. Sillä kieli on aina sama asia kuin yhteiskunta. Vallan kieli on demokratiassakin se kielijärjestelmä, jonka muutoksia on syytä huolellisesti tarkkailla. Hyvin pienetkin ja näennäisesti harmittomat ilmaisut saattavat olla ensi merkkejä todella suurista muutoksista.

Kansainvälisen suuryhtiömme Nokian edesmennyt pääjohtaja Kairamo oli älykäs ja idearikas mies, joka rakasti suuria visioita ja antoi niille myös omaperäisen kielellisen muodon. Tyytymättömänä kansaneduskunnan kankeuteen ja taloudelliseen vähätietoisuuteen hän esitti, että

kansanedustajille olisi järjestettävä varta vasten suunniteltuja talouspolitiikan kursseja »nykyisten maanpuolustuskurssien tapaan». Aina kun uudet vaalit olisi pidetty, kaikille vasta valituille kansanedustajille olisi tuota pikaa järjestettävä »vaikkapa viikon koulutuspaketti» ja myöhemmin vielä »kertausharjoituksia». Nämä armeijatermit olivat pääjohtajan ehdotuksen runko. Hän esitti jopa että koulutus voitaisiin sijoittaa suoraan eduskunnan sisälle, osaksi sen luonnollista toimintaa. Tällä hänen täytyi tarkoittaa että parlamentista muodostettaisiin vähin erin eräänlainen talouselämän johtama kurssikeskus. Ja aivan tarkasti hänen ajatustaan seuraten: että liikemiesjohtoisen talouspolitiikan hyväksyntä olisi parlamentin tärkein tehtävä.

En nimittäisi tätäkään esitystä enää demokraattiseksi kielenkäytöksi. Juuri armeijatermit ovat tässä oireellisia: armeija on kuuliaisen sokea laitos joka toteuttaa vain sille annettuja käskyjä. Minusta taas tasavallassa pitäisi vielä voida erottaa toisistaan sellaiset laitokset kuin kasarmi ja parlamentti. Mutta näin tämä kieli etenee, ja kieli on myös sitä, että se voi päästä toteuttamaan tahtonsa.

Eduskunnan osalta näin on jo pitkälle tapahtunutkin: se on alistunut talouselmän koviinkin vaatimuksiin pelastaakseen sen mitä talouselämä omalla kielellään ilmaisee sille pitävänsä päämääränä: Suomen kansan tulevaisuuden pelastamista. Sen hyväksihän eduskuntakin työskentelee, joskin talouselämän mielestä vielä heikoin tuloksin.

Vallan kielen vaarallisimpia alueita onkin nykyään kaupan kieli, se että kaikki asiat pyritään kaupallistamaan, yhdessä nipussa, perustelemaan ratkaisut taloudellisesti välttämättömiksi ja kiistattomiksi, myymään, muuttamaan ra-

haksi, olipa kyse millaisista arvoista tahansa. Kun kaupankäynti on saanut näin totaalisen vallan yhteiskunnassa, se on alkanut muuttaa koko yleistä arvopohjaa, alistaa sen itselleen. Se on päässyt sanelemaan yksipuolisen kehityssuunnan ja muuttaa koko ajan myös kielenkäyttöä itselleen sopivaksi. Tämän hetken Suomessa kaiken keskus on raha, kilpailukyky, menestys ja valta. Kouluhallituksen ylitarkastaja Sakari Kaila hämmästytti monia vuonna 1988 kauppaamalla vieraita kieliä opiskeltavaksi yksinkertaisesti sanomalla, että »myytäessä ulkomaille on osattava asiakkaan kieltä», mutta »ostaa suomalaiset sen sijaan voivat millä kielellä hyvänsä, vaikkapa esperantoksi tai suomeksi». Muitta mutkitta korkea kouluviranomainen siis paljasti meille uhkaavan näkymän: täydellisen riippuvuuden markkinataloudesta ja samalla halveksuntansa mitätöntä äidinkieltämme kohtaan. Hän puhui suoraan ja peittelemättömästi kaupan ehdoin, ja erityisen paljastava on vaivaisen esperanton ja suomen kielen rinnastaminen toisiinsa. Näihin piireihin asti on siis levinnyt käsitys, että ensin tulee kauppa ja sitten vasta kieli, ja että kauppa määrää kielen arvon, niin kuin se määrää kaikki muutkin arvot, ja oman kielen arvon se määrää nyt alimmaksi.

Tämän kauppamiesten ja vallan kielen vastapainoksi tekisi mieli ryhtyä puolustamaan vähän demokratian ja itsenäisyyden kieltäkin, kansakunnan peruskieltä, jota vielä rahvaan parissa puhutaan. Sen kielen ehto on, että sanotaan mitä tarkoitetaan. Se ei ole kovin suuri vaatimus, mutta se ei helpolla sovi vallankäytön kieleksi, koska se on liian demokraattista ja paljasta.

Muuan läntinen tutkimusretkikunta kohtasi 1800-luvulla napajäätiköillä vaarallisen ja hyvinvarustautuneen eskimoheimon, jonka reaktioita se kovasti pelkäsi. Tuo heimo ei suostunut vastaamaan mihinkään johdatteleviin ja monivaihtoehtoisiin kysymyksiin. Sen perussanoja olivat: kyllä tai ei. Tuulten suunnasta, jäitten kulusta, riistasta, vihollisesta, kaikesta oli saatava yksiselitteinen ja tarkka tieto. Tuo eskimoheimo tiesi että kielen täsmällisyys samaten kuin varusteiden ehdoton käyttövarmuus olivat ainoa turva jolla voi pysyä hengissä ikuisen roudan ja pakkasen keskellä. Tällaista kielen täsmällisyyttä ja luotettavuutta ei vallan manipuloiva kieli voi enää sivistyneissä yhteiskunnissa taata.

Kun kielen tehtäväksi tulee ensi sijassa hallitseminen ja harhauttaminen, manipulointi sen kaikissa muodoissaan, se alkaa luopua hyvinkin yksiselitteisistä ja koetelluista perussanoista ja ryhtyy keksimään niiden tilalle uusia, monipohjaisempia ja hämäävämpiä ilmaisuja. Teollisuuden Keskusliiton toimitusjohtaja Timo Relander kiisti eräässä televisiokeskustelussa koko köyhyys-sanan olemassaolon; hänen mielestään köyhiä ei Suomessa enää lainkaan ole. Hän katsoi mahdolliseksi puhua vain »suhteellisesta varattomuudesta». Se oli taas yksi noita vallan kielen mainioita harhautusilmaisuja, joka tahtoi poistaa itse ongelman, neutralisoida sen tunnistamattomaksi.

Propaganda on saanut oman mahtiasemansa maailmassa yhtenä vallan kielen sumeilemattomimpana lajina. Se pyrkii väittämään todeksi kaiken sen, minkä se haluaa todeksi ilmaista, ja riippuu kokonaan sen kielellisistä ansioista minkälaisiin saavutuksiin se pystyy. Hyvin suuriin saavutuksiin se onkin historiansa aikana pystynyt, kokonaisten kansakuntien tuhoamiseen saakka. Kun Hitler halusi aikanaan tehdä selvän eron oman järjestelmänsä ja

kommunismin välille, hän sanoi valtakuntansa hurmioituneelle työleirinuorisolle, joka välkkyvin lapioin oli kokoontunut hänen eteensä: minä tarjoan teille työn ilon, mutta kommunismi tarjoaa teille työn orjuuden. Kyse oli täysin samasta asiasta, kollektiivisesta uhrauksesta valtakunnan hyväksi, mutta kuinka erilaisena Saksan nuoriso saikaan sen kokea, ainakin sanoissa. Vasta äärimmäisen mullistavat yksilölliset tai kollektiiviset katastrofit saavat propagandan uskottavuuden luhistumaan. Saksassa siihen tarvittiin totaalinen tuho 1945 ja Neuvostoliitossa yli puoli vuosisataa mitä ankarinta terroria ja valheiden nielemistä, kunnes yhtenä päivänä herännyt kollektiivinen vastareaktio, ensin vähäisempänä, sitten yhä kasvavana liikkeenä lopulta murskasi järjestelmän propagandistisen perustuksen.

Jos vallan kieli olisi tilapäisilmiö, jos propaganda olisi vain ajoittain valittu suostuttelumenetelmä, tällaisiin kokonaisia valtakuntia sitoviin täydellisiin pakkojärjestelmiin ei milloinkaan kyettäisi. Ilman vallan kieltä niitä ei saataisi edes alkuun, sillä kieli tekee aina perustyön ja houkuttelee ihmiset uhreikseen. Vallan kieli on pysyvä ilmiö ja aina käytössä, propaganda on yhtä jatkuvaa ilmoitusta, ja ainoastaan sen käytössä on vaihteluja kulloisenkin yhteiskunnallisen tilanteen vaatimusten mukaan. Siinä kaikki; vallan kieli on tämän päivän Suomessakin implisiittisesti täydellinen osa vallankäyttöä itseään, ja sellaisena se on valmistautunut sekä tulevien kriisiaikojen että muiden suurten tehtävien varalta.

Kielentutkijoilla on yleensä ollut tapana tehdä ero kehittymättömäksi sanotun kansankielen ja kehittyneemmäksi ilmoittamansa sivistyneistön kielen välillä. Heidän

mukaansa tärkein ero istuu siinä, että rahvaan sanavarasto on konkreettisempi mutta suppeampi, sivistyneistön kielen taas käsitteellisempi ja monipuolisempi. Yleensä rahvas tulee toimeen itsenäisillä päälauseilla ja niiden rinnastuksilla, sivistyneistö taas tarvitsee monipuolisempia rakenteita ja keinoja syvällisten ajatustensa ilmaisemiseen. Tutkijat arvottavat sivistyneistön kielen etusijalle, ja niin onkin helppo tehdä, kun ajattelee koko ilmaisurekisterin laajuutta ja tarpeita, aina vallan omaa kielenkäyttöä myöten. Minusta on kuitenkin alkanut tuntua siltä, että asia ehkä voisi olla aivan päinvastoin. Tuntuu että rahvaan kielen suoruus ja peittelemättömyys, se että ei pyritä puhumaan kiertäen vaan suoraan, että sillä olisi paitsi kielellinen ennen kaikkea yhteiskunnallinen ja moraalinen arvonsa; ainakin rahvaan kielellä useissa tapauksissa valehdellaan paljon vähemmän.

Sillä maailmassa on nyt liian paljon sanoja, yhden kielen sisällä liian paljon eksyttäviä ja petollisia kielijärjestelmiä. Kansan kielen konkreettisuus ja selvyys, se ettei sanota liikaa vaan tärkein, se ettei pelata sanoilla, se alkaa minusta tuntua demokraattiselta peruskieleltä, josta ehkä olemme etääntyneet liian kauas. Peruskielen heikentyessä tai syrjäytyessä menetetään koko ajan jotakin hyvin tärkeätä, jota ei voida saada takaisin ostamalla eikä anomalla: demokratiaa, kansanvaltaa, itsenäisyyttä.

II

Kansamme suuri auktoriteetti J.V. Snellman osasi monia kieliä, mutta aivan erinomaisesti myös vallan kieltä, niin kuin ministerin ja kansanjohtajan tuleekin osata. Ja aina

he kaikki ovat sen osanneetkin, aivan kuin syntymästään saakka siihen harjaantuneet. On nimittäin olemassa laki, joka on yhtä vanha kuin maailma: jos ei osaa vallan kieltä, ei milloinkaan voi nousta valtaan. Sillä lyhyimmin sanottuna valtakin on pelkkää kieltä.

Vallan kieli on aina maan ensimmäinen virallinen kieli, siitä riippumatta sattuuko se edes muodollisesti olemaan samaa kieltä jota alamaiset puhuvat. Suomessa se on ollut ensin ruotsi, sitten venäjä ja sitten vasta suomi; ja kun se nyttemmin tosiaan jo on ilmiselvästi suomea, niin eikö vallan kieli ole sisäistynyt siihenkin yhtä varmasti kuin aikaisemmin ruotsiin ja venäjään? Siitä meillä ei voi olla mitään epäilystä. Mutta hyvin selvä ero entiseen on siinä, että voimme nykyisin hyvin paljon paremmin varoa vallan kielen ansoja oman kielemme sisällä kuin ennen vieraan kielen ulottumattomissa.

J.V. Snellman sai kokea sen menestyksen, että taistellessaan ruotsin kielen ylivaltaa vastaan hän saattoi lahjoittaa kansalle sen oman kielen, ja ainakin panna alulle tämän kehityksen. Sen myötä hän sai palkaksi poliittisen asemansa, ja neljän vuosikymmenen kuluessa muutetuksi maan poliittiset olot kokonaan toisiksi.

Päästäkseen suureen päämääräänsä Snellmanin oli juurta jaksaen perusteltava, miksi Suomessa tuli olla pääkielenä suomi, ja sen hän teki miehen lailla, vaaroja ja pilkkapuheita säikkymättä. Vieläkin hivelee korvia miten kiivaasti ja häpeämättömästi hän puolusti rahvaankieltä, jota hän ei edes itse kunnolla hallinnut.

Snellman toisti toistamiseen, että kansakunta ei voi tulla tietoiseksi itsestään ilman omaa kieltä, ei herätä vaatimaan oikeuksiaan, ei kohoamaan sivistykseen, ei muodostamaan valtiota, ei saavuttamaan itsenäisyyttä. Kaiken perusta on kieli, omakielinen kirjallisuus, omakielinen opetus ja lainkäyttö, kaikki. Snellman ei pelännyt lähteä aivan pohjalta, kehittymättömästä ja halveksitusta rahvaankielestä, jota melkein syljettiin päälle, sillä kielen arvo oli paljon syvemmällä kuin sen muodollinen kehitysaste tuntui edellyttävän. »Sivistymätön puolivillikin näet säilyttää kielensä kalliina omaisuutena», Snellman julisti, eivät yksin kulttuurikansat. Oman kielen halveksuntaa hän ei suostunut ymmärtämään ollenkaan, jo siksi ettei se ollut omansa sitä paremmaksi tekemään. Kielelle oli annettava arvoisiaan tehtäviä niin että se kehittyisi ja vahvistuisi, ja yhtenä tärkeimpänä niistä tuli olla omakielisen kirjallisuuden luominen. Tähän tilaukseen vastasi Aleksis Kivi niin huimaavalla tavalla, että se sai myrskyn riehumaan. Se tuiversi pahoin Snellmaniakin, joka olisi sillä kertaa jo vähän vähempäänkin tyytynyt.

Yhtä kaikki Snellmanin kieliteoreettinen peruskäsitys on yhä pätevä: oma kieli on jotakin mitä ei voi milloinkaan korvata vieraalla kielellä. Oma kieli ei ole ajattelun väline vaan suoraan itse ajattelua. Suomalainen ajattelee suomeksi. Eikä suomalainen ainoastaan ajattele suomeksi, »hän uskoo ja tuntee, tietää ja tahtoo sanoissaan, hänen ajatuksensa, koko järjellinen olemuksensa liikkuu ja elää kielessä». Oman kielen avulla tapahtuva laaja, kaikensisältävä yhteistoiminta on hänen koko olemassaolonsa peruskoneisto.

Kantavatko Snellmanin ajatukset meidän päiviimme? Minusta aivan täsmällisesti ja joskus suorastaan hätkähdyttävällä tavalla. Sillä yhä on tässä maassa aivan supisuomalaisia ajattelijoita, jotka eivät vieraita kieliä hallitse,

mutta omalla kielellään toteuttavat kokonaisolemustaan täydellisesti. Kolmisen vuotta sitten törmäsin uutiseen, jossa kerrottiin suomalaisten miesten saaneen Ruotsissa haasteen käräjille keskinäisestä joukkotappelusta. Todistajana ollut suomalainen mies vaati ehdottomasti, että oikeudenkäynti käytäisiin suomen kielellä, »koska tappelukin oli käyty suomeksi». Tämä vastaansanomaton perustelu sai oikeuden taipumaan, ja siinä se teki aivan oikein, sillä päivänselväähän täytyy olla miten erilaista on tapella suomeksi kuin ruotsiksi. Oikeuden tuomion täytyi olla tarkkuudessaan aivan kultavaa'alla punnittu.

Snellmanin rinnalla on syyttä unohdettu toinen aikalainen, nuorena kuollut Herman Kellgren, itämaisten kielten professori, jonka mielestä edes sellaiset yleiskäsitteet kuin *totuus* ja *oikeus* eivät ole sillä tavalla kansainvälisiä, että olisi samantekevää millä kielellä ne ilmaistaan. Nekin muuntuvat ja sävyttyvät kielen ja kulttuurin mukaan. Mikään yleiskieli ei voi täyttää tehtäväänsä, se jää aina pakosta »mekaaniseksi laitokseksi», karkeaksi työkaluksi.

Jos kieli olisi vain jonkinlainen yleinen tiedotusjärjestelmä, ihminen ei esimerkiksi koskaan yksin ollessaan ryhtyisi puhumaan itsekseen, kenenkään kuulematta, omia omituisia sanojaan, mikä on hyvin yleinen tapa. »Pankaapa ihminen yksin erämaahan, niin hän luo itselleen mielensä mukaisen kielen ymmärtääkseen omat ajatuksensa», Kellgren sanoo. Ja niin kuin jokaisella eläinlajilla on luonnossakin oma kielensä, niin on jokaisella yksilöllä ja jokaisella kansakunnallakin omansa. Snellmanin linjoilla Kellgren on siinä, että ilman omaa kieltä kansakuntaa ei ylipäänsä ole olemassakaan. »Se voi muodostaa poliittisten siteiden yhdistämän kansan, mutta kansakunta, jonka

luonto on määrännyt muodostamaan itsenäisen kokonaisuuden, sitä se ei ole milloinkaan.» Kellgrenin lyhyt määritelmä kansasta kuuluu: »Kansakunta on ihmisjoukko, joka omalla, muista eroavalla tavalla ilmentää itseään kielessään.» Kieli on kansan koko olemassaolon perusta ja siihen sisältyy kansakunnan koko historia. »Kansakunnan mukana kieli elää; kansakunnan mukana se kuolee; nousee kukoistukseen ja painuu rappioon, elpyy ja lamaantuu; kieli seuraa kansakuntaa joka vaiheessa, väistämättä, järkähtämättä, eroamatta.» Kielen hävitessä kansa itsekin kuolee ja häviää, sulautuu toiseen kieleen tai kansaan, katoaa historiasta.

Kansakunta tuhoaa itsensä, jos se hukkaa kielensä, mutta kansa voi säilyä kielen siteiden kestäessä vaikka vuosisatoja, pahimmankin sorron alla, jopa maattomana pakolaislaumanakin, jolla ei ole enää mitään muuta turvaa maailmassa. Kuinka vaikuttavia todistuksia siitä onkaan historian kuluessa saatu ja yhä saadaan. Vaeltavat juutalaiset säilyttivät kielensä miljoonien ihmisten tuhoutuessa pitkällä matkalla luvattuun maahan; siellä he nyt ovat lujasti linnottautuneina asemiinsa. Historian raakaa leikkiä on että he ovat ajaneet maanpakoon palestiinalaiset, jotka hekin etsivät kotia turvattomassa maailmassa, sen sinnikkään uskon varassa mitä he kansana ovat; ja kymmenmiljoonaisen kurdien ainoa side on vain kieli ilman maata ja valtiota, sillä he ovat hajaantuneet viiden valtakunnan sisälle. Mutta yhtä kaikki hekin ovat olemassa kielen varassa, ja vasta pakolaisuudessa kansa kielen merkityksen oikein tajuaakin, se on silloin kaikki kaikessa.

Kieli on kansakunnan itsenäisyyden koko perusta, silloinkin kun itsenäisyyttä ei ole; kun kielen annetaan mu-

rentua tai sitä kaupataan muille, kyse on suoraan itsenäisyyden myymisestä.

Sillä maailma on monia kieliä, mutta itsenäisyyden kieli on yksi. Suomessa se on suomen kieli. Virossa se on viron kieli, Marissa se on marin kieli, Mongoliassa se on mongolian kieli. Ristiriitaa ei ole siinä että on eri kieliä, ristiriidat syntyvät siitä että suuret kielet eivät aina suvaitse pieniä kieliä ja pienet kielet eivät aina jaksa taistella suurten kielten ylivaltaa vastaan. Tuhoisaa on se että suuret kielet pyrkivät alistamaan pienet kielet ja sitä kautta pienet kansat ja niiden itsenäisen olemassaolon; ja siitä historia on taaskin aivan tulvillaan esimerkkejä, tänäkin päivänä. Ja tänä päivänä ehkä vielä enemmän kuin ennen, sillä maailma yhdentyy nyt kovaa vauhtia ja jyrää koko ajan alleen pieniä kieliä ja kulttuureja.

Aivan silmiemme alla tuhoutuu kieliä maailman joka kolkalla. Kieliä ei suojella samalla tapaa kuin suojellaan luontoa, ei ole olemassa mitään kansainvälistä kielensuojelujärjestelmää. Kieliä ei suojella niin kuin eläinlajeja pyritään suojelemaan, etteivät ne kuolisi sukupuuttoon. Onko joku eläinlaji tärkeämpi kuin joku kieli, onko Saimaan norppa tärkeämpi kuin saamen kieli? Kuinka vaikeata onkaan käsittää että kielten suojelu voisi olla kauneimpia kansainvälisyyden muotoja, niin kuin kulttuuriaarteiden suojelu yleensä. Kansalliset kielet eivät ole ristiriidassa kansainvälisyyden kanssa. Sen kanssa on ristiriidassa pyrkimys luoda hallitsevia suurkieliä, jotka hallitsevat maailmaa, maailman kansoja, kauppaa, kulttuuria ja kaikkea mikä on ihmiselle tärkeätä. Muutamaan valtakieleen supistettu kansainvälisyys on varmin tie kulttuurin köyhtymiseen monoliiteiksi, jotka ovat kansainvälisyyden kuolema.

Kaikki jotka menneinä vaikeina vuosina kävivät Virossa saivat varmasti nähdä ja kuulla joka hetki, miten syvässä ahdingossa virolaiset elivät kielensä ja kulttuurinsa sorron alla. Neuvostoliitto ei tuonut maahan ainoastaan armeijaa, se toi vielä raskaamman miehitysjärjestelmän; venäjän kielen viralliseksi kieleksi, venäjän kielen vallan kieleksi, venäläiset yläluokaksi. Jo ensi töikseen he aivan konkreettisesti tuhosivat Viron tasavallan kirjallisuuden hakkauttamalla sen silpuksi tai polttamalla uuneissa, että kansa menettäisi kielensä, historiansa ja muistinsa. Sen jälkeen he alkoivat rajoittaa kielen käyttöä sensuroimalla ja suitsimalla sen niin ahtaalle että se uhkasi kuristua kuoliaaksi. Vielä viisi kuusi vuotta sitten, Gorbatshovin valtaannousun ensi merkkien näyttäessä jonkinlaista vapautumista, kaikkialla Viron kulttuuripiireissä sai kuulla aina saman huolen; onko viron kieli vielä pelastettavissa, onko se vielä nostettavissa entiseen asemaansa, ja heti sen jälkeen: onko mahdollista että seuraava askel on Viron itsenäisyys? Sitä ei vielä silloin uskallettu vaatia, sitä uskallettiin vasta toivoa. Ensin kieli, sitten itsenäisyys, tässä järjestyksessä, sillä ilman kieltä ei voi olla mitään itsenäisyyttä.

Aivan täsmällisesti tämän kohtalonkysymyksen ilmaisi äsken kulttuurilehti Vikerkaarin päätoimittaja Rein Veidemann: »Niin kauan kuin uskomme omaan kieleemme ja mieleemme, omiin juuriimme ja sitkeyteemme, kestämme kansana.» Hän meni vielä pitemmällekin: »Puheet Euroopasta ja sen yhteisestä kodista jättävät minut kylmäksi niin kauan kuin emme ole saaneet takaisin Viroa, omaa kotiamme. Eurooppa on valmis, se pysyy. Mutta ellei meillä ole Viroa, ei meillä ole Eurooppaakaan.»

Kielet ovat aina samanarvoisia ja kullekin kansalle yhtä

tärkeitä, vaikka ne olisivat miten erilaisia, miten pieniä tai suuria. Maantieteellinen asema ja luonnonolosuhteet vaikuttavat kieleen yhtä lailla kuin yhteiskuntajärjestelmä, elinkeinot ja kulttuuri. Kielet eivät siksi ole koskaan täydellisesti vaihdettavissa eivätkä koskaan toisella kielellä täydellisesti korvattavissa. Tasankomaitten kielissä näköhavainto on tärkeä ja keskeinen myös kielessä; Gruusian vuoristokansalla taas kuuloaistiin liittyvät sanat ovat yleisimpiä. Heillä jopa sana nähdä on johdettu sanasta korva; he eivät ole aistihavainnoiltaan meistä poikkeavia, he vain asuvat erilaisessa maassa ja puhuvat erilaista kieltä.

Sivistyskielet ovat kehittyneitä ja rikkaita omalla tavallaan, mutta primitiivikielet eivät ole sen huonompia tai köyhempiä, vain omiin tärkeimpiin ilmaisuihinsa karsiutuneita. Luvuton on niiden sanojen määrä joilla eskimot kuvaavat lunta ja jäätä; kullakin lumen ja jään eri laadulla on eri sääoloissa omat täsmälliset sanansa ja käsitteensä, niin että eskimot suorastaan näkevät ne eri aineena. Suuren lännen karjapaimenilla on antaa hevosille tarkkoja vivahteikkaita nimityksiä ylettömät määrät, ja Perun ja Bolivian intiaanien on laskettu kuvaavan perunaa yli kahdella sadalla eri sanalla. Arabian kieli ei erota lunta ja jäätä toisistaan, mutta kamelia kuvaavia sanoja kielessä on yhteensä 5 744.

Jos kielet olisivat laadullisesti kovin eriarvoisia emme olisi koskaan saaneet lukeaksemme kansanrunoutta emmekä olisi koskaan kuulleet esimerkiksi karun eskimorunouden korkeasta tasosta. Eskimot ovat mainiosti tulleet toimeen omalla kielellään täydellisessä eristyneisyydessään aikojen alusta asti, siihen saakka kun Kanadan hallitus tuhosi reservaateissaan heidän kielensä parissa suku-

polvessa. Vahvat iniutitkaan eivät enää tule toimeen omalla eivätkä millään muullakaan kielellä. Turha sanoa että he ovat menettäneet itsenäisyytensä viimeiset rippeetkin.

Yhdysvallat on tuhonnut intiaanien kielen ja kulttuurin melkein jäljettömiin, Englannin maailmanvalta on tunkenut oman kielensä rutosti pääkieleksi kaikkialla kehittymättömissä yhteiskunnissa kokonaisissa maanosissa, kansojen isä Stalin tuhosi järjestelmällisesti vähemmistökielet kautta Euroopan ja Aasian. Nämä kansat ja heimot alkavat nyt herätä siihen pelottavaan tosiasiaan, että ne ovat kuoleman omia ilman kielensä pelastamista. Suomensukuisten kansojen sirpaleet ovat kaikkialla kielivähemmistöjä omissa maissaan. Marin tasavallan kansalaisista tsheremisseistä alle puolet osaa enää omaa kieltään, manseista vajaa kolmannes ja komilaisista eli syrjääneistä tuskin enempää. Kaikkien kansojen pääkieli ja opetuskieli on venäjä; Komin pääkaupungin Syktyvkarin yhdessäkään koulussa ei opeteta omaa kieltä.

Neuvostoliiton kaikkiaan 26 pohjoisten kansojen kielistä kymmenen on kuolemassa sukupuuttoon, seuraavat kymmenen tulevat kuolemaan parissa sukupolvessa ja viisi kuusi kieltä voi hyvissä olosuhteissa ehkä vielä säilyä hengissä.

Mongoliassa Stalin pakotti 1930-luvulla muuttamaan ikivanhan kirjoitustavan kyrillisiksi aakkosiksi yhtä karkeasti kuin olisi tehnyt kansanmurhan. Nyt uusi sivistyneistöpolvi ei enää kykene lukemaan ennen 1930-lukua painettuja kirjoja. Kirjoitustapaa on ryhdytty elvyttämään uudelleen ja kielestä pyritään siivoamaan venäläisperäisiä lainasanoja kuin pahinta saastaa. Paluu takaisin omaan kieleen ja poliittiset itsenäisyystavoitteet kulkevat rinnan; ne vavisuttavat tällä hetkellä koko Neuvostoliittoa kuin

maanjäristys. Purkaukset lähtevät niin syvältä kansakuntien sisältä, että niitä on mahdoton hallita ilman uusia väkivaltaisia keinoja.

Entinen sorrettu Suomi ei sekään voi ylvästellä kielensuojelun mallivaltiona, vaikka meillä onkin ruotsin kielen suhteen yksi maailman suopeimpia kielilakeja. Olemme tietoisesti syrjineet saamen kieltä vuosisatoja ja yhtä tietoisesti tuhonneet koltan kielen, niin että sen pelastaminen käyttökielenä on jo peruuttamattomasti ohi.

Vain seitsemän vuosikymmentä riitti koltan kielen tuhoamiseen, kun se tehtiin yleisen sortojärjestelmän mukaisesti kieltämällä sen opetus ja käyttö asiointikielenä. Ja samalla kun saamen kieltä nyt viime hetkillä yritetään pelastaa eläväksi kieleksi, niin eikö jostakin syystä ole taaskin syntynyt uusi ärtyisä virtaus ruotsin kielen suuntaan, sen syrjäyttämiseksi toisena pääkielenä. Luulisi sen jo olevan sekä epäajankohtaista että täysin tarpeetonta. Ruotsin kieli ei ole enää pitkiin aikoihin uhannut suomen kieltä. Se ei ole enää vallan kieli eikä se ole enää pelkästään yläluokan kieli, ei enää vain Ehrnroothien vaan myös Bo Carpelanin ja saariston köyhien kalastajien ja Pohjanmaan talonpoikien kieli. Sen säilyttäminen on ainakin yhtä paljon suomalaisen kulttuurin säilyttämistä kuin se on ruotsin kielen säilyttämistä Suomessa.

Mistä nämä kielisorron ainekset ylipäänsä aina saavat alkunsa, miksi ne aina nostavat päätään? Niihin pätee sama kuin hegemoniaan yleensä. Valta on luonteeltaan aina ekspansiivista, ja koska kieli on valtaa, se haluaa laajentaa valtaansa myös toisten kielten ylitse. Uhattujen kielten rajoilla pitäisi olla puolustusjärjestelmiä aivan kuin niitä on valtioiden rajoilla. Kieliä ei tarvitse museoida vaan antaa niiden elää vapaasti; ne elävät niin kauan kuin kieltä puhuvat ihmiset itsekin saavat elää vapaasti. Kielisorto olisi julistettava samanlaiseksi rikokseksi ihmisoikeuksia vastaan kuin väkivalta ja sotilaalliset invaasiot, sillä kielisorto on aivan säännönmukaisesti seurannut kaikkialla yhtä jalkaa sotaväen ja miehittäjien jäljissä.

III

Jokaisella kielellä on oma absoluuttinen arvonsa, yhtä lailla kuin jokaisella yksilöllä on oma arvonsa ja oikeutuksensa elää maailmassa. Kieli on kansakunnan tärkein side, kansakunnan ainoa sisäinen yhteys, sen historia ja tulevaisuus. Kieli sitoo, kokoaa ja antaa merkityksen kaikelle mitä kansalla voi olla. Ilman omaa kieltä kansa ei voi elää.

Onko suomen kieli tällä hetkellä täysin turvassa, voimakas ja elinkykyinen kieli, jota ei mikään vaara uhkaa, ei miltään suunnalta, ei ulkoa eikä sisältä?

Siihen ovat monet alkaneet suhtautua epäillen, sen jälkeen kun englannin kielen ylivalta Suomessa on kasvamistaan kasvanut. Se on noussut ensimmäiseksi vieraaksi kieleksi maassa ja jättänyt kaikki muut kauaksi jälkeensä.

Kuka on silti tutkinut, kuka on mitannut englannin vaikutuksen suomen kieleen, vähän pitemmällä aikavälillä, joskus sukupolven tai parin kuluessa? Sitä ei voidakaan mitata, ainoastaan arvailla sen tulevia vaikutuksia.

Sillä kieli on aina muutosten alainen, elävä prosessi, joka omaksuu vieraita vaikutteita, hyväksyy ja hylkää niitä, muuttuu alituisesti. Jossakin on kuitenkin raja jossa sen luonnollinen suodattamiskyky saattaa ehtyä ja sen rakenteet höltyä ja hajota.

Onko tuo raja uhkaamassa? Yhtä mittaa saa nykyään lukea valituksia, että tuo raja on lähellä ja osaksi jo ylitettykin. Englannin kielen sisäänmarssi on ollut käynnissä kolme neljä vuosikymmentä erittäin tehokkaasti. Melkein huomaamatta se on vallannut asemansa kaikilla aloilla ja lisännyt etumatkaa muihin kieliin nähden. Koulunuorisosta 86 prosenttia opiskelee englantia ensimmäisenä vieraana kielenä, käytännössä kaikki. Lisäksi se on omaksunut runsaan viihdetarjonnan ja muut kielensisällöt niin valtavissa mitoissa, että jotkut puhuvat jo ensimmäisestä kieltään vaihtavasta sukupolvesta. Miten tämä kielenvaihto etenee? Täytyy vain arvailla ja kuulostella ja heristellä korviaan kuullessaan nuorison puhuvan.

Monet äidinkielen opettajat väittävät, että koululaisten lauserakenteisiin ja puhetapaan englanti on jo pesiytynyt ja kohtapuoleen he ryhtynevät kirjoittamaan suomea englanniksi. Oman kielen taito ei ole kehuttavassa kunnossa, sanavarasto on supistunut ja kielen vivahteiden taju katoamassa. Osasyynä kehitykseen nähdään myös uusien oppikirjojen perusmalli, yksinkertaisuuksiin asti karsittu ja typistetty amerikkalainen selkokieli, jonka aukkoja opettajat joutuvat täyttämään kuin apukoulussa. Tehokas aikamme on tuonut kieleemme saman tehon jonka se tahtoo ulottaa kaikkialle muuallekin, nykyaikaisen rihvelitaulukielen. Tätä kielimallia nimitetään varhaisen maahantuojan Osmo A. Wiion mukaan wiiolaiseksi, mutta sillä on tietysti paljon yleisempi pohja, niin kuin aikakauden päävirtauksella aina on. Sama kielityyppi elää kaikissa massatiedotusvälineissä, joissa vain mahdollisimman yksinkertaistettu sanoma voi tavoittaa mahdollisimman suuren määrän vastaanottajia.

Tähän voisi koota pitkän ja synkän listan niistä tuskaisista huokauksista, joita suomen kielen kurjasta tilasta nykyisin esitetään. Jo vuosia sitten Joensuun yliopiston rehtori Kyösti Pulliainen sanoi, että korkeakouluopiskelijat eivät enää osaa lukea eivätkä kirjoittaa suomea. Kaksi vuotta sitten akateemikko Oiva Ketonen tilitti yliopistokokemuksiaan ja piti yliopiston tärkeimpänä tehtävänä yhä vielä lukutaidon opettamista ja luetun käsittämistä. On kuitenkin käynyt aivan päinvastoin: »lukutaito on vähentynyt, vaikka opiskeluaika on pidentynyt». Suomi on saavuttamassa tilanteen joka Yhdysvalloissa on vallinnut jo kauan. Siellä korkeakouluopiskelijoille on ollut pakko järjestää äidinkielen apukursseja, koska he eivät olisi erikoiskurssejaan enää muuten läpäisseet. Lukutaidottomuus on siis lisääntynyt siinä kulttuurimaassa josta me olemme omaksuneet opetusjärjestelmämme päävaikutteita ja pyrimme siten samoihin tuloksiin.

Nelisen vuotta sitten Suomessa vieraillut englantilainen lehtimies Tony Thomas ällistyi perusteellisesti löytäessään kaukaisesta pohjolasta pienen amerikkalaisen maan, joka oli avannut kaikki porttinsa selälleen amerikkalaiselle massakulttuurille. Hän ihmetteli että rajanaapurina olevan suurvallan Neuvostoliiton vaikutus oli niin näkymätön, että sen puolesta se olisi voinut sijaita vaikka Kuussa. Yhdysvallat oli tunkeutunut suoraan valtakunnan sisälle maapallon toiselta puolelta. Totta onkin että jos täällä ei olisi muutamaa vanhaa ryssänkirkkoa amerikkalaisia filmiryhmiä varten, niiden olisi pakko matkustaa Neuvostoliittoon kuvaamaan Neuvostoliittoa. Mutta täällä kotoisassa pikku Amerikassa se käy päinsä vaivatta, he saavat kaikki samat palvelut ja ympäristön kuin kotonaan-

kin, ja lisämausteena nuo tavoittelemansa ryssänkirkot.

Pidämme vielä tänä päivänä amerikkalaisen massakulttuurin vaikutusta huvittavana pintailmiönä. Siitä on vain askel typeryyteen ja naurettavuuteen, joka voi tehdä pahempaakin jälkeä. Kun jäljittely alkaa saada yleisen idioottimaisuuden piirteitä, se on jo muuttunut idioottimaisuudeksi. Kuka kaipaisikaan tänne enää rohdinpaitoja, heinäsuovakirjallisuutta tai tylsämielisiä vanhoja kotimaisia elokuvia, mutta mikä syvimmän typeryyden tuote onkaan tämä uusi kulttuurituote, bisnesmies, kasinomies, yrityskonsultti jota saa lyödä halolla päähän että hän kykenee ilmaisemaan jotakin järkevää suomeksi.

Kaupungeissamme on jo katuja joiden varrella ei ole ainoatakaan suomenkielistä ravintolaa. Syvällä sisämaassa päivämatkan päässä lähimmästä satamasta löytää merimieskapakan jonka seinillä riippuu köysiä ja vanhoja valtameren takaisia amiraalinnaamoja. Hämeessä suomalaiset maatiaislehmät ovat pakkauksen mukaan alkaneet lypsää amerikkalaista maitoa. Mitä kaikkea vielä keksitäänkään; olemme kohta tottumassa siihen että olemme tosiaan amerikkalainen maa. Meillä on ikioma amerikkalainen televisiokin, joskin vielä jollakin tavalla Suomen oloihin sovitettu. Kun kuvaruutuun ilmestyy jonkin sortin ohjelmanjuontaja, tietokilpailuihin, viihdekonsertteihin, ajanvieteohjelmiin tai melkein mihin tahansa, vain täydellinen turtumisemme estää meitä pitämästä häntä pellenä. Miten huvittavan tarkasti matkien monet heistä elehtivätkään, ottavat asentoja ja ilmeitä, puhuvat ja ilmituovat itseään niiden mallien mukaan jotka he ovat standardimaisesti omaksuneet. Itse kieli on hirveätä. Se on tarkoitettu lähinnä vähämielisille, joille he yrittävät puhua ymmärrettävää kieltä niin ettei siinä ole enää mitään ymmärtämistä. Pankaa normaaliälyinen ihminen köysiin viikoksi ja istumaan näiden juontajien eteen, niin hän siitä helvetistä päästyään tarvitsee viikon hoitoa.

Suomessa opetetaan nykyään pääkielenä amerikkaa ja vähemmistökielenä suomea. Omaa äidinkieltä opetetaan kouluissa nykyisen kehitysmaan Kreikan jälkeen vähiten koko Euroopassa. Joko kielen katsotaan olevan niin erinomaisessa kunnossa tai sitten niin vähäpätöinen aine, ettei enempää opetusta tarvita. En tiedä onko kreikka nykyisin sellainen sivistyskieli joka voi elää Kreikan ulkopuolellakin, mutta sillä on sentään kansainvälinen menneisyys. Suomen kieli voi elää vain Suomessa. Se voi myös kuolla Suomessa, ei yhtenä päivänä, mutta ehkä muutaman sadan vuoden kuluttua, riippuen kehityksen kulusta. Mutta jo sitä ennen siitä voi kuitenkin tulla pelkkä säälittävä apukieli, jolla ei enää paljon maailman hienouksia ilmaista. Tärkeätä olisi huomata ajoissa milloin kieli alkaa vakavasti rappeutua, mikä sen kulloinenkin terveydentila oikein on. Kieli on orgaaninen ilmiö, samaa kuin ihminen itse, se on samaa kuin luonto ja elämä, samaa kuin maaperä: jos päästetään irti todellinen suurtulva, se voi viedä mennessään vaivalla kertyneen humuksen ja synnyttää kulttuurieroosion, joka voi kaluta maankuoren paljaaksi. Kieli kestää kaikkein sitkeimmin integraation paineita, mutta äärimmäinen rajansa silläkin on. Suomen kieli saa nykyään kiskoa mukanaan niin monenlaista törkyä että sillä on vähemmän aikaa puhdistua ja rikastua. Entisinä hitaina vuosisatoina kehno aines karsiutui ja paras valikoitui käyttöön. Nyt se ei ole enää täysin varmaa.

Englanti on maailmankieli, kaupan kieli ja tarpeellinen

kieli kaikenlaiseen yleiskäyttöön. Varsinkin kauppamiehet voivat sillä tulla toimeen hyvinkin vähäisellä sanavarastolla. Se ei ole ensi sijassa kulttuurikieli, sillä mitä enemmän se on kaupan kieli sitä vähemmän se on muuta. Sangen hyvin tämän ilmaisi 1989 Helsingissä esitelmöinyt futurologi John Naisbitt: »maailma saa vuosituhannen vaihteeseen mennessä ensimmäisen yhteisen kielen, ja todella vapaan maailmankaupan». Aivan oikein hän siis yhdisti kielen ja maailmankaupan toisiinsa, sillä juuri siinä ne parhaiten kohtaavat.

Yleiskieliä on aina maailmassa ollut ja niitä on aina tarvittu kansainvälisten yhteyksien ylläpitoon. Maailma ei voi harjoittaa vakoilua, sotia, käydä kauppaa, purjehtia meriä eikä valehdella diplomatiassa ilman yhteisiä kieliä. Tämäntapaisia välttämättömyyksiä ei kukaan täysijärkinen rupea uhmaamaan eikä kiistämään. Yleiskielet eivät kuitenkaan voi milloinkaan korvata kansallisia kieliä. Tutkijat sanovat että keskiajan latinasta alkaen ne ovat olleet enimmäkseen sekakieliä, ja myös eurooppalaisen yläluokan hieno yleiskieli ranska jäi samaan asemaan. Kirjallisuutta on sangen vähän kirjoitettu millään yleiskielellä, se on aina tarvinnut pohjakseen kansallisen kielen.

Yleiskieli soveltuu parhaiten tekniikan ja kaupan aloille, joissa selkokieli on muutenkin omimmassa ympäristössään. Matkailukielenä se alkaa olla korvaamaton. Kolmesataa sanaa englantia riittää täydellisesti missä tahansa maailmalla ymmärretyksi tulemiseen. Tämä on suurin mahdollinen yleiskielen antama lahja tavalliselle jokamiehelle. Mutta aivan pohjalle mentäessä yleiskieltä ei tietysti tarvita lainkaan. Olemme juuri olleet todistamassa miten suomalainen kansanedustaja Urpo Leppänen on

kyennyt kansainväliseen romanssiin ja avioliittoon ilman yhtäkään yhteistä sanaa kuubalaisen valittunsa kanssa. Olemme myös yksilöinä täysin kykeneviä hengittämään sisään ja ulos, syömään ja juomaan ilman yleiskielen taitoa. Kielitaidon puute ei siis ole kenellekään kuolemaksi.

Yleiskielillä on yleisarvonsa, kansallisilla kielillä erityisarvonsa. Päinvastainen arvojärjestys on tuhoisa ja järjetön. Tulkkien ja kääntäjien merkitys on tärkeä ja aivan ehdotonkin, ja parhaimmissa tapauksissa meidän tulee heitä kannustaa ja palkita runsain määrin. Yksikin suoraan kiinasta käännetty hyvä runo on kallis lahja meille, saati että meillä on keskuudessamme runoilija joka on kääntänyt niitä kokonaisen pienen kirjaston. Mitä enemmän eri kieliä maassa osataan sitä laajemmalti maailman kulttuuriaarteita voimme omaan suomalaiseen kotiluolaamme hankkia. Mistä siis on syntynyt tämä hullu virtaus pyrkiä hankkimaan määrättömästi etupäässä vain yhdenlaisia ja aina samanlaisia tuotteita? Yksi hyvä kiinalainen runo on tosiaan tuhat kertaa kallisarvoisempi kuin kolme rekkalastillista amerikkalaisia roskavideoita, mutta kulttuurivaihdon järjettömän kasautumisen vuoksi valitsemme mieluummin jälkimmäisiä. Kuka valitsee mitäkin on tietysti valinnanvarainen asia, mutta amerikkalaisen massatuotannon kaikkein alhaisinta laatua me emme enää valitse, me hukuttaudumme siihen.

Paljon vaaroja tietysti liioitellaankin, ja tässä kuvauksessa liioittelua on käytetty oma annoksensa aivan tarkoituksellisesti. Uskokaamme siihen että kulttuurin roskatuotanto on kaikesta huolimatta vaikutukseltaan hetkellistä ja valuu aina kuonan tavoin historian pohjasyvyyksiin jälkeä jättämättä. Sen sijaan laatutuotteet kestävät, ajan-

kohtaistuvat ja vaikuttavat yhä uudestaan, kertautuvasti, niin että yhteenlaskien niiden hyvä vaikutus on yhtä vahva ja vahvempikin. Onko tämä tasapaino mitattavissa, vai onko se pelkkä uskon asia?

Entä miten kieli kestää jatkuvan ja tätä nykyä huimasti kasvavan vieraan aineksen? Miten se sen suodattaa, puhdistaa ja jalostaa omaan käyttöönsä? Jos yhdet hylkivät kieltänsä ja menettävät kyvyn sen hallintaan, riittääkö että toiset säilyttävät sen ja kehittävät sitä edelleen? Mikä on näiden ryhmien tasapainotila? Jos kymmenen tuhatta kirjoittaa joka päivä kieltä latteammaksi ja latteammaksi, heittää koko ajan pohjalastia ulos, riittääkö että sata tai kaksisataa kielen kaleeriorjaa yrittää kaikkensa pitääkseen aluksen pinnalla ja oikeassa kurssissa? Riittääkö se? Mikä riittää ja mikä ei riitä?

Ehkä kieli elää kaikesta huolimatta kansakunnan sisällä kuin hiiden tuli maan uumenissa; jos se jossakin tukahtuu ja sammuu, se ei välttämättä sammu kaikkialla. Kieli on sitkeä, toipumiskykyinen ja muuttelevainen olento. Se voi koteloitua kokonaisiksi ajanjaksoiksi johonkin lymypaikkaansa ja herätä eloon uudestaan aikojen kuluessa. Se on kestänyt maanpakolaisuudessakin ilman yhteyksiä omaan kotiinsa sukupolvien ajan, Amerikassa, Ruijassa, Länsipohjassa ja kaikkialla missä sitä on mukana kuljetettu ja kalliina aarteena hoivattu.

IV

Uskon että suomen kieli tulee vielä kauan kestämään maailman myrskyissä, se on luja kieli, ennen kaikkea kansan peruskieli, joka Kalevalasta alkaen on osoittanut voimansa. Onneksi suomi onkin jo alkuaan rahvaankieli, sen on luonut rahvas eikä yläluokka. Se aika jonka yläluokka on puhunut suomea on ollut niin lyhyt, ettei se ilmeisesti ole ennättänyt käsittää oman kielen arvoa. Suomea on kehittänyt suomeksi oppimaton kansa ja sitä on pikemminkin heikentänyt yläluokka, joka ei ole tuota peruskieltä osannut. Yläluokka on oppinut suomea viimeksi ja näyttää että sen heikoimmalle osalle olisi helpointa luopua siitä ensimmäiseksi.

Parhaat kirjailijamme Aleksis Kivestä alkaen ovat näihin saakka olleet etupäässä alhaisoa, heillä on ollut paras kielentaju. Kirjallisuutemme suuri lahja maailmankirjallisuudelle, Kalevala, on suoranainen syvien rivien ja sen kulttuurisen jälkeenjääneisyyden yhteistulos. Kalevalan runot säilyivät parhaiten Karjalan lukutaidottomissa ortodoksisissa kylissä, joissa muisti oli ainoa tallennuskeino ja joukkomuisti karsi tehokkaasti kaiken kehnon aineksen. Se ei voinut kuljettaa sitä mukanaan sukupolvien yli. Kalevala syntyi umpiossa, sen loi luku- ja kirjoitustaidoton rahvas, se kuvasi koko maailmaa ja maailmankaikkeutta ja se nousi aivan pohjalta maailmankirjallisuuden huipulle. Miten tämä kaikki oli mahdollista? Siksi että Kalevalan runoilijat loivat oman maailmansa, omalla kielellään, yhden ja ainoan, sen jonka he parhaiten tunsivat ja jossa he itse elivät.

Siten on mahdollista kirjoittaa vielä tänäkin päivänä, sillä kirjailijakin on yksilönä oma maailmansa ja elää omassa maailmassaan, jopa tämän päivän Suomessa, kaikista maailman tuulista huolimatta.

Se ei tietenkään poista kulttuurivaihdon tarpeellisuutta, jokaiselle omaansa ja harkiten valittua, jokaiselle omanlaistaan tuontia.

Muinaisina Kalevalan aikoina maailma oli vielä suljettu, mutta sittemmin se alkoi avautua ja laajeta; alkoi syntyä vaihtosuhteita, riippuvuutta muista kansoista ja kulttuureista. Tuo kehitys jatkuu yhä ja luo uusia arvoja ja riippuvuussuhteita, hyvässä ja pahassa, ja merkittävin ero entiseen on vain sen kiihtyvä nopeus ja totaalisuus. Missä kulkee raja? Paluuta entiseen ei ole ja tulevaisuus on kaikille tuntematon asia.

Niin kauan kuin kansallisia kulttuureja on olemassa ne ovat yhä vielä kaiken perusta. Kulttuurivaihdon välttämättömyys on siinä että impulssien merkitys on lisääntynyt ja muuttunut osaksi elävää kulttuuriprosessia. Täysin eristäytyneitä kulttuureja ei enää ole olemassa, mutta itsenäisiä ja voimansa säilyttäneitä kulttuureja sentään aika moniakin, yksi niistä Suomessa. Syvälle mennen ilman kulttuurivaihtoa suomalaiset voisivat vielä asua savupirteissä ja iskeä piikivellä tuluksia, sillä aivan ikiomiin keksintöihin olemme kyenneet harvoin. Vaihdossa saamiamme välineitä ja ideoita olemme sen sijaan erinomaisesti kehittäneet omiin tarpeisiimme, eikä sitä ole tehnyt vain kulloinenkin eliitti vaan aivan tavallinen kansakin. Varhaiset kirkonrakentajamme olivat kansanmiehiä, jotka omaksuivat kansainvälisiä tyylivirtauksia; Pohjanmaan laivanrakentajat taas toivat Skoonesta rakennusperinteen, jyhkeät pohjalaistalot, joista he omakätisellä kirvesmiestyöllä ja tyyliaistillaan tekivät lakeuksien avaruuteen hyvin suomalaisia, silmälle sopivia ja asuttavia taloja. Suoraa ulkomaantuontiakin on paljon käytetty hyväksi. Saksalainen muurarin poika Engel astui maihin Suomessa 1816 ja loi neljännesvuosisadan aikana Helsingin monumentaalikeskuksen, Helsingin kuvan, sopusoinnussa suomalaisten

kallioiden ja meren kanssa, eikä hän tehnyt Helsingistä saksalaista kaupunkia.

Kulttuurin alalla erilaiset virikkeet ovat välttämättömyys, ja mitä hallitummin niitä voidaan käyttää hyväksi, sitä parempi. Kuinka hyvin Viro onkaan kestänyt, soveltanut ja käyttänyt hyväkseen viiden kuuden maan alati vaihtuvia ja väliin aivan pakkokeinoinkin syöttämiä virtauksia. Saksa, Tanska, Ruotsi, Puola ja Venäjä ovat vuoroin niitä tarjonneet, ja Jaan Krossin mukaan juuri tämä moniaineksinen, sirpaloiva vaikutus on antanut Viron kulttuurille kestokykyä Neuvostoliiton myöhempää yksinomaista painetta vastaan.

Jaan Kaplinski, yksi nykyisen Viron kansainvälisimpiä nimiä, on vetänyt esseissään rajaa kansallisen ja kansainvälisen kulttuurin välille. Hän kirjoitti kriittisiä esseitään jo pysähtyneisyyden ajalla ja varoitti silloin tyhjänpäiväisistä ja pinnallisista länsivirtauksista, mutta ei suinkaan poliittisista syistä vaan yksinomaan laadullisista. Yhtä paljon kuin kaikkea kulttuurin pakkoyhtenäistämistä vastaan hän on joutavia muotivirtauksia vastaan, jotka eivät rakenna laatua vaan epigonituotteita. Niinpä Viroonkin aikanaan pistokkaana ilmestynyt pop-taide oli hänestä väärässä ympäristössä, koska se ei ollut syntynyt luonnollisella tavalla omien olosuhteiden ja pyrkimysten pohjalta, vaan kulkeutunut pelkkänä pintavirtauksena. Amerikassa pop-taide syntyi omassa ympäristössään, hillittömän kulutuksen ja mainonnan protestina, siellä sen tarkoitus oli »näyttää harhakuvien pyörteen takaa karu todellisuus». Mutta Virossa asiat olivat toisin, ja pop-taiteen tai muun muotivirtauksen tuontia yleensäkin ohjaavat useimmiten kestämättömät tekijät: »Syy siihen, miksi se tänne tuli ja

löysi seuraajia on se, että me olemme niin kovasti muodin perään: meille on hyvin tärkeätä tehdä hyvin tai huonosti se, mikä jossakin »keskuksessa» on ensin tehty. Mutta tunnustaessamme »keskusten» olevan Pariisissa, New Yorkissa tai muualla me tunnustamme oman alamaisuutemme, sen että me olemme alempiarvoisia, jäljitteleviä taiteilijoita, säveltäjiä, kirjailijoita (. . .) Tyylit, taide- ja kirjallisuusvirtaukset, ilmaisutavat ovat oman aikansa ja paikkansa lapsia, ne merkitsevät muualla aivan muuta. Aivan kuin taatelipalmu on eri asia jossakin Arabian keitaassa ja Tarton Valtionyliopiston kasvitieteellisessä puutarhassa.»

Tässä on sanottu oikeastaan kaikki keskeinen tästä ongelmasta. Minustakin kansa voi luoda jotakin tärkeätä ja kansainvälisesti vaihtokelpoista vain omien olojensa, edellytystensä ja pyrkimystensä pohjalta. Ulkopuoliset vaikutteet ovat hyviä ja suotavia siihen rajaan saakka, jossa ne kyetään luontevasti sulauttamaan kaikkeen omaan, niin että ne eivät turmele ja vääristele sitä mahdottomuuksiin. Omat olosuhteet, ympäristö, perinne ja tarpeet määräävät kaiken, ja niiden tuleekin määrätä. Alex Matsonin lause »Haavikko olisi Ranskassa syntyneenä maailmankuulu» havainnollistaa suuren ja pienen kulttuurialueen eroa, mutta on sikäli mieletön että Ranskassa syntynyt ja kasvanut Haavikko ei olisi Haavikko vaan joku muu. Eskimorunous on syntynyt jäätiköillä ja pariisilainen kahvilarunous Pariisin kahviloissa, ne ovat eri asioita. Pariisissa kirjoitetaan varmasti tavattoman paljon roskaa, mutta me näemme vain huipputason. Ranskan kieli ei voi olla sinänsä ainutlaatuinen eikä ylivoimainen muihin kieliin nähden, sillä kaikilla kielillä kirjoitettu huono teksti on huonoa. Mikään kulttuuri ei ole toistansa merkittävämpi

vaan erilaisempi, suurten kulttuurien saavutukset vain kasautuvat näkyvimmiksi, herättävät enemmän arvostusta ja vaikuttavat laajimmalti. Ranskalainen ja venäläinen kirjallisuus on näin laskien aivan ylivoimaista suomalaiseen kirjallisuuteen verrattuna. Suomalaisen kirjallisuuden on kuitenkin aina oltava suomalaista, jotta sillä olisi edes oma arvonsa. Ei se voi muuta ollakaan.

Nykyisessä kansainvälisyyden palvonnassa on kohtuuttoman paljon keinotekoista ja laadullisesti arveluttavaa. Kun se julistetaan arvoksi sinänsä, se saa silloin sisältää mitä tahansa. Mitään kunnollista ei kuitenkaan voi syntyä mistään sisällyksettömästä yleistuonnista, yleiseurooppalaisuudesta, standardeista ja kopioista, joita kaikkialta tyrkytetään lainattavaksi. Tervejärkinen Vivica Bandler huomautti tästä ajelehtivasta lainatavarasta, että »se on kuin englantilaisten käyttämä ruskea kastike, jota levitetään pilaamaan kaikki ruokalajit».

Suomalaisen kirjallisuuden tehtävä on pitää suomen kieli kunnossa, pätevänä, ilmaisukykyisenä, parhaana suomen kielenä maailmassa. Siihen tehtävään ei ole ketään muita kutsuttavissa eikä ketään yhtä päteviä mistään muualta saatavissa. Se on taiteellinen tehtävä, mutta siihen sisältyy myös isänmaallinen palvelus, suomalaisen olemassaolon turvaaminen. Tällä tehtävällä ei ole mitään suoraa ja väistämätöntä yhteyttä nationalismin kanssa, joka on yhtä tukahduttava ajatusten vankila kuin kaikki muutkin vastaavat aatteet. Se ei kestä pätevän kielen koetta. Sillä pätevä kieli on sama asia kuin pätevä ajattelu, kieli ja ajattelu ovat sama prosessi ja vievät aina yhteen. Huonosti ajateltua ei voi kirjoittaa hyvin. Samalla tavalla tolkutonta kansainvälisyyden matkintaa tai mitä tahansa

epäkriittistä suuntausta on mahdotonta salakuljettaa pätevään kieleen, koska se ei istu siihen millään opilla. Kenelle kansainväliset virikkeet ovat syvälti ymmärrettyjä ja luontaisia käyttää, sille ne kuuluvat; ilman näitä ehtoja kaikki muut ovat hakoteillä. Pätevä kieli on kriittistä ja kurinalaista, herkeämättä valveilla ja aina itseään tilille vaatimassa.

Suurissa maissa ei tarvitse pelätä vieraan kulttuurin ylipaineita eikä hävetä oman kielen arvoa, ne ovat riittävän suuria säilyttääkseen oman varmuutensa. Tolstoin Sota ja rauha on kansainvälinen teos, valtava fresko armeijoineen ja keisareineen leviää Venäjältä Ranskaan ja Moskovasta Pariisiin. Tietysti se on ensi sijassa venäläinen teos, ellemme halua sanoa että se on isovenäläinen teos. Kun Tšehov vietti talven Ranskassa 1890-luvulla ja häneltä tilattiin kansainvälinen kertomus sikäläisestä elämästä, hän sanoi voivansa kirjoittaa sellaisen vasta Venäjällä. Onneksi hän tiesi täydellisesti asemansa ja edellytyksensä. Kuka meistä ottaisikaan enää vastaan mistään hinnasta jonkun ranskalais-venäläisen Tšehovin, kun tärkeintä mitä hän on maailmalle antanut on venäläinen Tšehov. Tuo Moskovan, Melihovon, Jaltan, Asovan meren, Venäjän arojen ja venäläisen ikävän Tšehov. Kummallista että kaikki mitä ymmärrämme hänestä on venäläistä, vaikka hän oli kaukana kaikesta nationalismista, suhtautui hyvin kriittisesti enimpään osaan venäläisyyttä ja kuitenkin hyväksyi avaralla tavallaan tämän ainoan venäläisen maailmansa.

Oma pääteoksemme Kalevala on syntynyt umpiossa, mutta Islannin saagakirjallisuus puolestaan on aikansa laveinta maailmankirjallisuutta. Sen alue ulottuu Vienanmereltä Atlantin valtamerelle, ja kuitenkaan emme mitenkään voi käsittää sitä ilman veristen kosmopoliittien kotisaarta Islantia. Tuo kirjallisuus eli ja kehittyi niinäkin pitkinä vuosisatoina jolloin islantilaisilla ei ollut omaa laivastoa ja he istuivat vangittuina omalla saarellaan. Eikä tämän perinteen elinvoima ehtynyt tuhannen vuoden aikana sen jälkeenkään, sen osoitti Halldór Laxness, kun hän palasi kotiin maailmanrantaa kiertämästä ja ryhtyi käyttelemään uudelleen saagaperinnettä.

Meidän suomalaisin kirjailijamme on Aleksis Kivi, suomalaisin siksi että hän on parhaiten kirjoittanut suomea ja kuvannut parhaiten suomalaisia. Hän luki maailmankirjallisuuden huippuja ilmeisesti löytääkseen korkeimman mahdollisen suomalaisen tason, sillä velkaa hän ei heille jäänyt. Vuosisadan vaihteen kosmopoliitit Aho, Pakkala, Leino, Lehtonen ja eräät muut eivät tärveltyneet ulkomailla, koska olivat tarpeeksi lahjakkaita. Aho epäonnistui mahtavissa kansalliseepoksissaan, mutta yhden parhaista pikkuteoksistaan, Yksin-novellin hän kirjoitti Pariisin vaikutelmien pohjalta. Pakkala omaksui Ranskasta tyylikeinoja halutessaan syventää ja kirkastaa alkukautensa realismia. V.A. Koskenniemi oli nuoruudessaan lahjakas lyyrikko, kunnes kaksi tekijää tuhosi hänet: nationalismi ja ylevän klassistinen jäljittely. Hän ei kestänyt kovin hyvin kansainvälisiä vaikutteita. Tulenkantajat hurmioituivat kansainvälisyydestä ja ahmivat sitä suu auki, aivan hotkimalla. Näyttää taaskin olevan selviö, että heikoin osa heistä omaksui vaikutteita löysimmin ja kopioi niitä pinnallisimmin. Parhaiten ehkä osui omaan laatuunsa Olavi Paavolainen, joka kehitti mondeenista eurooppalaisuudesta journalistisen taiteensa, ja paradoksaalisesti sitten ylsi ehkä parhaimpiin sivuihinsa primitiivisen Aunuksen

runollisissa kuvauksissa. Ryhmän peruskirjailijoita olivat Piippolan erakko Pentti Haanpää ja kansanrunouspohjalta lähtenyt Martti Haavio, P. Mustapää.

Sotien jälkeen 1950-luvun modernismi pyrki täydelliseen pesäeroon kansallisesta perinteestä ja loi omansa, jota ehkä vielä joudumme ylistämään Suomen kirjallisuuden suureksi kaudeksi. Ikäpolven keskeiset prosaistit Veijo Meri ja Antti Hyry ovat erityisen suomalaisia, Hyry aivan hermeettisyyteen saakka. Molemmat ovat omaksuneet kansainvälisiä tyylivaikutteita, mutta omapäisen kyvykkäästi. Johtava lyyrikko Paavo Haavikko on kirjoittanut parhaita tekstejään Suomen historiasta. Näin heistäkin parhaat päätyivät siihen mistä pyrkivät irrottautumaan, mutta samalla he uudistivat suomen kielen aikaa vastaavaksi.

Ja sitten vielä yksi ihmetarina kaiken lopuksi: kirjailija joka syntyi 1917 ja aloitti tuotantonsa 47-vuotiaana 1964, kuusi vuotta Pentti Saarikosken esikoisteoksen jälkeen. Kuljeksiva sekatyömies, merimies ja taulumaalari, yhteiskuntamme alhaisoa ja valovuosien päässä kaikesta mitä typerimmätkin meistä voivat esittää sivistyksenä. Uskon että Samuli Paronen kirjoitti kummitusmaisessa yksinäisyydessään, yhteiskunnan alimmalla tasolla, aikansa suomalaisimpia ja syvimpiä kirjoja ja todellisen Suomen kansan historian noin kolmen vuosikymmenen ajalta, yhtä ilmestyksenomaisen harvinaisena ilmiönä kuin Aleksis Kivi omassa ajassaan.

En halua ryhtyä asettamaan jonoon oman ikäpolveni kirjailijoita, sillä parinkymmenen vuoden kuluessa pidetään paljon hautajaisia, joissa heille luvataan ikuisia paikkoja kirjallisuuden historiassa, mutta joista useimmat sitten rumalla tavalla aikanaan peruutetaan. Tärkeämpää

kuin jotkut etevät yksilöt sinänsä on kuitenkin koko kirjallisuuden yhtynyt voima, josta sen parhaat edustajatkin aina nousevat. Tärkein kysymys tällä hetkellä on se, mistä ilmestyy uusi tärkeä kirjailijasukupolvi, joka ottaa paikkansa suomen kielen kehityksen kärjessä. Yksittäisiä lahjakkuuksia on jonkin verran, kokonaista ikäryhmää ei ole; pelottavana ennusmerkkinä pidän sen jatkuvaa viivyttelyä. Alkaa tuntua että kielen voima on heikkenemässä, kun se ei tuo tätä ryhmää täydellä voimalla meidän eteemme.

Suomalaisen kirjallisuuden ei tarvitse mitenkään pakonomaisesti yhdentyä Eurooppaan tai muutenkaan liueta tai irrota omasta osastaan. Se on yksi kielen ankkurivoimia joka ei voi hoitaa tointaan maailmalla niin kuin isänmaamme kauppamatkustajat voivat, jotka ovatkin myymässä kaikkea mitä suinkin saavat karusta maastamme irti kiskotuksi. Silti suomalainen kirjallisuus voi mainiosti kuvata mitä maailman asioita tahansa, imeä vaikutelmia mistä tahansa, hyötyä kulttuurivaihdosta, saalistaa vapaasti aineksia omaan käyttöönsä, hankkia raaka-aineita jalostettavakseen. Aleksis Kivi ei käynyt koskaan ulkomailla eikä kulkenut kovin monta penikulmaa Palojoen ulkopuolellekaan, mutta haittasiko se häntä? Maailmankansalainen Ludwig Wittgenstein sanoo että »syvälle päästäkseen ei tarvitse matkustella laajasti» eikä ylipäätään »lähteä pois lähimmästä ja tavanomaisesta ympäristöstä». Kivi ei koskaan käynyt Lapissa mutta kuvasi sitä Taula-Matin tarinoissa omalla ylittämättömällä tavallaan, koska oli niin hirmuisen etevä eläytyjä. Jos hän olisi saanut päähänsä kuvata jotakin Euroopan nurkkaa, vaikkapa Espanjaa, niin pelkkä Cervantesin kirjan nuuhkaisu olisi

varmasti riittänyt hänelle. Ja kirjoittipa hän kerran näytelmän Saksanmaaltakin, Olviretken, ja oli silloinkin pelkkien kuulopuheitten varassa. Mika Waltari oli Suomen kirjallisuuden suurimpia varkaita, hän varasti kokonaisia kulttuureja ja tunki ne kirjoihinsa. Waltari varasti, ahmi ja sulatti niin mammuttimaisella tavalla, että hän samalla menetti jotakin tärkeätä; hän ei ole aivan ensi rivissä suomen kielen käyttäjänä.

Suomi on aina kuulunut Eurooppaan, ei se ole vaihtanut paikkaa kartalla. Suomella on ollut vaihtuvia suhteita Ruotsiin, Venäjään, Baltiaan, Saksaan, Englantiin, Amerikkaan, Tulimaahan ja sataan muuhun paikkaan. Toiset suhteet ovat olleet hyödyksi, toiset haitaksi, aina aikojen mukaan. Parasta on ollut jos näitä suhteita on voitu järkevästi hallita. Suomi pysyy Suomena niin kauan kuin suomalaiset vaivautuvat eri tahoilta saamiaan vaikutteita suomeksi seulomaan ja suomeksi sanomaan.

1987, 1990

II

Yksi maailma kerrallaan

Lukupaketti
Pentti Haanpään elämästä

I

Pentti Haanpäästä on kirjoitettu tavattoman paljon, tähän mennessä jo kolme kirjaakin. Ja kuitenkin hänen elämästään tiedetään melko vähän. Melkein kaikki tunnettu aines rajoittuu hänen omiin luonnos- ja päiväkirjavihkoihinsa. Ne ovat aukollisia ja kattavat vain kirjailijanuran alkutaipaleen. Mitä vanhemmaksi Haanpää tuli, sitä enemmän hän mykistyi. Tutkijoita on haitannut myös Haanpään sosiaalisen ympäristön vieraus. Se tunnetaan suomalaisen kirjallisuuden kansankuvausten pohjalta ja yleisestä maantiedosta, mutta jos mennään syvemmälle, omakohtaista tietämystä ei tutkijoiden piirissä juuri ole. Se merkitsee vähän samantapaista joskin vaikeammin korjattavaa puutetta kuin jos joku metsätieteilijä jättäisi kenttätyöt tekemättä ja kirjoittaisi metsästä vain kirjastossa.

Eino Kauppisen Haanpää-elämäkerta jäi kesken, mutta sisältää tärkeätä perusaineistoa. Kauppisen kirjan puutteena on nähty Haanpään yhteiskunnallisen radikalismin sivuuttaminen. Myöhemmin sitäkin on tosin liioiteltu yksipuoliseen ja kaavamaiseen suuntaan. Aarne Kinnunen

on kirjoittanut Haanpään estetiikasta kirjan, jota pidän suurelta osin kuolleena syntyneenä kuvitelmien ja teorioiden sekasotkuna. Siinä pohditaan esimerkiksi, mitä Haanpään tuotannossa syvällisesti tulkiten merkitsevät sellaiset yksinkertaiset luvut kuin kaksi, kolme, neljä tai kahdeksan. Kinnunen tulkitsee, että Haanpään perusluku on kakkonen, niin kuin kaksi tietä tai sellainen perusryhmä kuin talon isäntä ja emäntä; luku neljä puolestaan kuvaa pari kertaa laajempaa sosiaalista ryhmää kuten isäntää, emäntää, piikaa ja renkiä – ja niin edespäin. Jos ottaa Kinnuselta jonkin tätä numeroleikkiä kuvaavan lauseen, tuntuu kuin lukisi edesmenneen ennustaja Aino Kassisen tulkintoja: »Ilmeisesti neljä on jollakin tavoin yhteydessä maailman olemukseen, tapahtumien luonteeseen sekä sosiaalisiin jännitteisiin.» Kinnunen kertoo myös, että »asian ollessa niin painokas, että sen ilmaisemiseen tarvitaan 8 yksikköä, asia on paha tai negatiivinen».

Tällainen kekseliäisyys saattaa olla virkistävää kirjallisuudentutkimuksen harmaudessa, mutta mitään järkeä siinä ei ole.

Vesa Karosen kirja on järjestyksessä kolmas Haanpää-tutkimus.[1] Verratessani näitä kolmea kirjaa peräkkäin panin merkille myös tälle akateemiselle tutkimukselle tyypillisen hienotunteisuuden. Aarne Kinnunen mainitsee edeltäjänsä Eino Kauppisen vain yhden merkityksettömän kerran; nyt Vesa Karonen mainitsee Aarne Kinnusen suurtyön vain yhden kerran. Ei uskoisi että he ovat kirjoittaneet samasta henkilöstä. Ainakaan he eivät noteeraa toistensa tulkintoja miksikään. Ehkä siihen ei ole paljon syytäkään.

1) Vesa Karonen: Haanpään elämä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1985.

Vesa Karosen eduksi on sanottava, että hän kulkee paljon lähempänä maanpintaa kuin Kinnunen. Ehkä Karosen esteettinen teoriapohja on heikompi. Minusta se on parempi vaihtoehto.

Karosen tekniikka on hyvin selkeä: hän lähtee kaikessa Haanpään omista sanoista. Päiväkirja on hänelle ehdoton auktoriteetti ja hän leikkelee sen kirjansa sivuille säännöllisin ottein, jotka muodostavat askel askeleelta Haanpään henkilöhistorian. Haanpään elämä on täten hänen oma tulkintansa. Monta kertaa Karonen toistaa, ettei kirjojen henkilöitä ole syytä samastaa kirjailijaan, mutta varaus lakkaa olemasta uskottava kun menetelmää kuitenkin koko ajan käytetään. En kuitenkaan ymmärrä miten Karonen tai joku muu voisi tästä asetelmasta paljonkaan poiketa. Jokainen kirjailija valitsee henkilönsä ja teemansa omien mieltymystensä ja tarpeidensa mukaisesti. Tavalla tai toisella kirjailija selittää tekstissään omia käsityksiään ja siinä sivussa omaa itseäänkin.

Karonen kirjoittaa journalistisesti, mutta vetävämmin ja tiiviimmin kuin lehtikriitikkona. Ilmeisesti kirjanteon paine on luonut kieleen ryhtiä. Hänen tekstissään tuntuu koko ajan peittelemätön ihailu Haanpään itsenäistä ja sitoutumatonta kirjailijanasennetta kohtaan. Kuvatessaan Haanpään levotonta, ahdistunutta ja uhmakasta nuoruutta hän elää siinä mukana kuin ikätoveri tai kannattaja. Haanpään kirjallinen menestys melkein tuntuu jaetulta onnistumiselta. Tämä jakso kirjassa kulminoituu pitkään esitykseen Kentän ja kasarmin vaiheista. Kirjan aiheuttama lähes yksimielinen teilaus ja ikätoverien petos merkitsi oikeastaan kaksinkertaista iskua. Ainoa joka myrskyn keskuksessa säilytti päänsä kylmänä oli Haanpää. Kirjan vastaanotto aiheutti hänen omakohtaisen kannan-

määrittelynsä ja se osoittautui myöhemmin pysyväksi. Hän käsitti että kirjailijan on selvittävä aina yksin, mikäli hän ei suostu tekemään kompromisseja.

Haanpää jäi tilapäiskustantajien armoille, mutta ei tinkinyt sanottavastaan. Hän purki paineet juopotteluun, pyöräretkiin, kortinlyöntiin, naisiin, päiväkirjaansa ja aina välillä synkkiin itsetilityksiin. Itsemurha, itsetuho ja ääretön turhuuden tunne hallitsivat mieltä, mutta vastavoimaksi nousi taistelumieli ja uhma. Näiden voimien puristuksessa hän valmistautui 1930-luvun saartokauteen ja kesti sitä viisi vuotta yhteen menoon. Se tapahtui ilman minkään viiteryhmän tai lähiystävän tukea. Sitä voi kyllä kutsua sankaritarinaksi.

Hyvin tärkeä kysymys on Haanpään täsmällinen poliittinen kanta. Karonenkin kiertelee tämän kuuman perunan ympärillä kymmenien sivujen ajan. Mielestäni hän päätyy lopulta oikeaan tulokseen, kaiken pohjalla vaikuttavaan älylliseen individualismiin. Kuvatessaan Haanpään nuoruutta ja nuoruudenteoksia hän käyttää asenteista kolmea sanaa. Ne ovat »vapaus, etsintä, yksinäisyys». Tämän hän sanoo kirjan sivulla 15; seitsemänkymmentä sivua myöhemmin, kuvatessaan Haanpään saartokauden alkua, tilannetta jossa hän on vetäytynyt taisteluasemiin ja polttanut kaikki sillat takanaan, Karonen tiivistää asenteet taas kolmeen sanaan: asema oli »taistelijan, veijarin ja sivullisen tarkkailijan».

Saartokauden aikana Haanpää kirjoitti Noitaympyrän, Vääpeli Sadon tapauksen ja suuren määrän novelleja. Noitaympyrän päähenkilö Pate Teikka on individualisti ja epäilijä, osa Haanpään omaa yhteiskunnallista roolia. Hän näkee työnjohtajana metsäteollisuuskapitalismin koko musertavan koneiston, joka polkee alleen tärkeimmän tuotantotekijän, ihmisen; Pate Teikka luopuu etuoikeutetusta asemastaan, hiihtää itärajan yli, katoaa romaanista. Mutta sitä ennen hän on tavannut tunturien autiudessa toisen yhteiskuntapakolaisen, maisteri Raunion, jonka kanssa katsellaan jossakin kaukaisuudessa hyörivää arvaamatonta, väkivaltaista ja turhaa maailmaa.

Haanpää tarvitsi sivullisen asemansa ja jatkuvasti valveilla olevan epäilynsä voidakseen kuvata tarkasti yhteiskuntaa, joka 1930-luvulla kuohui ympärillä ja kulki yhä masentavampaan suuntaan. Hän huomasi jäävänsä yksin myös radikaalin vasemmistoälymystön piirissä, koska hänen tuotantonsa ei sisältänyt tarpeeksi positiivisia sankareita. Hän sijoitteli tuotantoonsa näitä skeptisiä yhteiskuntatarkkailijoita tuon tuosta, oikeastaan läpi elämänsä. He ovat itsenäisiä ja kriittisiä luokkien välissä kulkijoita, kuten talonpojan tuhoutumista kuvaavassa romaanissa Isännät ja isäntien varjot on kullankaivajana rikastunut ja riippumattoman aseman saavuttanut Aprami Kaira. Hän näkee kapitalistisen keinottelun koko verkoston ja sen uhreina kiemurtelevat ihmiset, mutta liioin hän ei etsi turvaa uskonnosta tai ihanteellisista sosialistisista utopioista. Hänen jykevä tunnuslauseensa kuuluu: »yksi maailma kerrallaan».

Haanpään 1930-luvun teokset ovat aikansa radikaaleinta kirjallisuutta, ja siksi ne eivät päässeet ilmestymään. Niiden tiellä olivat kaikki piirit. Masentava oli hänen käsikirjoitusten kaupittelumatkansa Helsinkiin syksyllä 1932, jolloin vasemmistoradikaalit nostelivat laseja innostuneina sosialismin uudelle nousulle, uusille kulttuurilehdille, keskusteluille, kirjallisuudelle, kaikelle, mutta Haanpään

laukussa olleet käsikirjoitukset eivät tähän riemuun kuuluneet, niitä väistettiin. Haanpää meni matkustajakotiin, ryypiskeli yksin, katseli ikkunasta ulos »nykyistä yhteiskuntaa ja kaupunkielämää» ihmisineen ja kirjoitti: »Täältä katsoen ne eivät näytä oikein todellisilta». Kun Jarno Pennanen ehdotti hänelle vierailumatkaa Neuvostoliittoon, Haanpää vastasi kirjeessään suostuvansa, »mikäli ei tarvitse tehdä kirjallista omaatuntoa sitovia sopimuksia».

Haanpää tiesi paikkansa, hänet ajettiin siihen, mutta samalla hän tiesi ajan pitkään voittavansa, sillä hänen liittolaisiaan olivat varmat tekijät: hänen omien sanojensa mukaan »aika, odotus ja taistelu».

Haanpää oli lujasti tavallisen ihmisen puolella, hän oli kaikkien järjestelmien pakkoa ja riistoa vastaan: yksityisenä ihmisenä hän tarvitsi täyden riippumattomuuden ja vapauden. Kun hänet pistettiin oikein lujille, hän käytti omia vastalääkkeitään, ryyppäsi, kuljeskeli yhteiskunnan laitoja, heittäytyi yksinäiseksi piruksi joka ei piitannut mistään. Ja seuraavassa hetkessä hän pisti pystyyn yksityisen tuomioistuimensa, saarnasi itselleen lakia ja järjestystä ja kävi taas työhön, voitti todellisen syövyttävän pessimisminsä ja itsetuhon kierteen. Näin hän teki aivan säännönmukaisesti. Saartokauden päätyttyä, kirjoitettuaan paljon, ryypättyään paljon, petyttyään paljon, pelätessään keuhkotautia ja alkoholismia hän taas vyötti itsensä uusiin koitoksiin: »on heikkouden ja mitättömyyden merkki antaa asioitten kehittyä omalla painollaan. Niihin on tartuttava kiinni, niitä on muovailtava (. . .) Hoida kuntoasi, valaise mieltäsi, hio kieltäsi, taistele itsessäsi piileviä ja eläviäkin tuhon voimia vastaan.»

Vesa Karonen käyttää kirjastaan yli kaksi kolmasosaa

Haanpään elämän alkujakson kuvaamiseen. Loppu on typistynyt puoleensataan sivuun, koska ei ole enää paljon kertomista. Haanpään päiväkirja loppui ja saarto päättyi, ura jatkui julkaisevana kirjailijana. Tuli talvisota, jatkosota ja sen päätyttyä lopulta yleinen rehabilitointi: Haanpää meni naimisiin ja sosiaalistui, hän kirjoitti elävänä klassikkona. Mutta tämäkin tasaantumisvaihe oli osittain pintaa. Aivan selvästi hän loittoni toiseen yksinäisyyden kauteen ja alkoi nähdä yhä synkemmin värein maailman turhuuden, maailman väkivallan ja toivottomuuden: kirjoittaminen oli lopulta heikko side pitämään häntä vakaalla tiellä. Ryypiskely jatkui, hän teki katoamistemppuja Korpelaiseen ja Lamujärvelle, kantoi päällään kyläkummituksen ahdistavaa roolia. Hukkuminen Lamujärveen syyskuussa 1955 jäi arvoitukseksi: emme tiedä oliko se onnettomuus vai itsemurha. Enimmät syyt puhuvat itsemurhan puolesta.

Karonen lankeaa ehkä joskus liialliseen mystifiointiin yrittäessään valaista Haanpään synkän sielun pohjaa ja jättää vähemmälle hänen rationaalisuutensa, sen miten hän kerta kerralta tunnusti kovat tosiasiat ja pysyi omassa kannassaan. Varsin vähän Karonen kertoo Haanpään varsinaisesta ammattityöstä, kirjoittamisesta ja sen tekniikasta. Mutta se ei ole suuri puute, onhan Haanpään oma teksti tärkein lähdeaineisto ja kaikkien luettavissa. Karonen on jäsennellyt hyvin kirjansa, kerännyt kohtuullisen määrän lisäfaktoja, yhdistänyt ne tähän mennessä tunnettuun aineistoon. Kirja ei ole suuri elämäkerta eikä loistavasti kirjoitettu, mutta se on hyvä lukupaketti Haanpään elämästä, mielestäni tähän mennessä ilmestyneistä antoisin.

1985

II

Haanpää ei kuulunut koskaan varsinaisiin väärinymmärrettyihin neroihin. Silloinkin kun hänen tekstiään ei julkaistu, annettiin se tunnustus, että niin vahvaa ja vaarallista tekstiä ei ollut hyvä mennä julkaisemaan. Alusta asti myös yksimielisesti kiitettiin hänen kielellistä lahjakkuuttaan. Se muistettiin mainita silloinkin kun esitettiin kaikkia mahdollisia muita varauksia, kuten yhteiskunnallista näkemystä, aihepiirin rajoittuneisuutta ja henkilötyyppien kehittymättömyyttä koskevia.

Monet suuret auktoriteetit ovat aikojen kuluessa tahranneet nimensä vain kirjoittamalla hänestä kukin oman sokean pilkkunsa harhauttamina. Alex Matsonin kuuluisa teilaus Haanpään kuoleman jälkeen on ehkä kaikkein käsittämättömimpiä, koska hän ei ollut vailla kirjallista vaistoa. Matsonin pääväitteitähän oli, ettei Haanpää kahden ensimmäisen kokoelmansa jälkeen kehittynyt kirjailijana ja että »hänen tuotannossaan ei missään vaiheessa esiinny ainoatakaan henkisesti kehittynyttä ihmistä». Koska Matson julkaisi tämän kritiikkinsä uudelleen vielä 1969, hänen täytyi olla vakavasti sanojensa takana. Hänen väitteessään ei ole muita virheitä kuin se että Haanpää kehittyi kirjailijana koko ajan ja että hänen tuotannossaan on joukoittain henkisesti kehittyneitä ihmisiä. Veijo Meren mukaan heitä on jopa niin paljon, että kehittyneet henkilötyypit oikeastaan peittävät toisensa näkymästä. Noitaympyrän Pate Teikkaa voi hyvin kutsua älylliseksi individualistiksi, jonka pääintohimo on yhteiskuntafilosofian harjoittaminen. Noitaympyrä on siten korpeen sijoitettu älymystöromaani, jonka ehkä vain korpi itse peittää vuorostaan näkymästä. Jauhot-romaanin Juhani Lunki

taas on huomattava satiirinen aforistikko.

Jos Toivo Pekkasen Samuel Oino on tyylipuhdas työläisintellektuelli, jota ei ole tarvinnut uudelleen pestä porvarien mieliksi, niin Haanpäällä on asettaa hänen rinnalleen kymmeniä ajattelevia yksilöitä, vaikkakin vähän toisenlaista joukkoa, jätkiä, talonpoikia, kulkureita, veijareita ja muita, jopa vanhoja kurttuisia akkojakin. Peittävätkö tässäkin ulkonaiset seikat jotakin näkymästä, esimerkiksi pihkaiset ryysyt ja räkäiset nyrkit järjen kirkkauden? Pohdiskelu, elämäntarkkailu, oman itsensä repäisy ulos rivistä ja mittaaminen maailman totuuksia vasten on henkisen ulottuvuuden tärkeitä kasvuprosesseja, ja juuri se on yksi Haanpään henkilökuvauksen pääaiheita.

Entä kehittyikö Haanpää kirjailijana? Alku oli niin loistava, että se itsessään edellytti pysymistä samassa tasossa, ja se vaati jatkuvaa kehittymistä. On totta että Haanpää ei juuri vaihtanut kirjoittamisen tekniikkaa, lajia eikä aihepiiriäkään, mutta hän vaihtoi teemoja ja täydensi jatkuvasti entisiä. Voiko kirjailijalta muunlaista kehittymistä vaatia? Ylistettyjen varhaisnovelliensa jälkeen hän kirjoitti kahdeksan romaania, joista pääteoksiin kuuluvien Noitaympyrän (1931) ja Jauhojen (1949) ajallista välimatkaa on 18 vuotta. Sekin vaati kehittymistä ja ainakin saavutetun kehityksen säilyttämistä. Novellistina hän aloitti jätkien kuvaajana 1920-luvulla ja päätyi atomintutkijoiden kuvaamiseen 1950-luvulla; hän aloitti kuvaamalla reissusällien vaelluksia korvessa ja päätti kuvailemalla lentomatkaa Kiinaan. Jos aukaisee tämänkin matkakirjan uudelleen tänä päivänä, näkee että se oli perushavainnoissaan huimasti aikaansa edellä, koska se oli ilmestyessään aikansa tasalla. Haanpää kehittyi erikoisesti siinä, että hänen

näkökykynsä pysyi terävänä loppuun saakka, vaikka maailma muuttuikin.

Olen joskus pohdiskellut että Matsonin kritiikin pääsyy oli jossakin muualla kuin siinä mitä hän varsinaisesti esitti. Luultavasti hän oli siihen määrään suuren epiikan ja sen muotorakenteiden lumoissa, ettei Haanpään lyhyt proosa ja pelkistetty kieli voinut häneen vedota. Silti on outoa ettei Matson kyennyt tajuamaan Haanpään kielen suvereenisuutta ja sen omaa muotoaan rakentavaa erityislajia. Juuri se todistaa hänen sokeasta pilkustaan, sillä hän innostui monen eepikon paljon heikommista esityksistä, ilmiöstä jota voisi joskus kutsua vaikkapa eeppiseksi tyhjäkäynniksi.

Rafael Koskimies ei hänkään ollut vailla kirjallista nuottikorvaa, mutta Haanpään kohdalla se petti pahasti. Syyt olivat tässä tapauksessa yksinomaan poliittiset. Jo nuorena suomettarelaisena kirjallisuusarvostelijana Koskimiehen oli vaikea hyväksyä nuorsuomalaisen kirjailijakunnan saavutuksia, jotka sentään olivat Eino Leinosta alkaen maan ehdotonta kärkitasoa. Hän oli liian taitava kiistääkseen heidän taiteelliset ansionsa, mutta hän tuomitsi vähänkin näkyvimmät yhteiskunnalliset kannanotot, esimerkiksi Leinon parhaat yhteiskuntasatiirit vielä 1965. Haanpään tapauksessa hän menetteli samoin eikä muuttanut käsitystään kahden vuosikymmenen aikana. Kuuluisassa Elävässä kansalliskirjallisuudessa vuodelta 1949 hän nimenomaan ilmoittaa siitä itse. Hän kertaa uudelleen mitä kirjoitti jo 1927 arvostellessaan Haanpään toista kokoelmaa: »Haanpään vallitseva ihmistyyppi on epäilemättä edelleen tarkoin rajoitettu: suomalainen jätkä ja maailmanmatti, jolla parhaissa tapauksissa on hiukkasen taiteilijan surumielisen huoletonta verta suonissaan. Tämä keskushahmo on tuskin sinänsä erikoisen positiivinen, merkitsevä ja vaikuttava. Hänessä voi tuskin myöskään sanoa olevan pelkkiä ilahduttavia ominaisuuksia.»

Poliittisen arvostelun ongelma on aina sama: se ei voi hyväksyä itselleen epäsuotavia tai vieraita aineksia. Koskimies tunnusti hänkin Haanpään lahjakkuuden, mutta mahdotonta hänen oli tunnustaa sen toteutumista väärällä tavalla. Varsin paljastavasti hän osoittaa suopeutensa samassa kirjassa esimerkiksi Unto Seppäsen iloisen maalaisterveelle kannakselaishuumorille tai Heikki Toppilan totisenjyhkeälle talonpoikaismystiikalle, sillä kansankuvaajina he eivät loukanneet hänen yhteiskunnallisia peruskäsityksiään.

Koskimiehen kaikuna Edwin Linkomies sitten antoi konservatiivien viimeisen iskun Haanpään kuolinuutisen saavuttua 1955: »Haanpää jäi pohjoispohjalaisen kotiseutunsa alkukantaisten ihmisten kuvaajaksi.» Linkomiehen ylhäinen akateemisuus ja pateettinen retoriikka oli tietysti ylivoimainen este Haanpään kaltaisen ilmiön ymmärtämiselle.

Aikalaiskirjailijat olivat yleensä hyvin perillä Haanpään tasosta. Poikkeuksena voi mainita Olavi Paavolaisen kevyen urheiluhenkisen hyökkäyksen Kenttää ja kasarmia kohtaan, ja Paavolainenkin tuli myöhemmin toisiin ajatuksiin. Yrjö Kivimies oli outo poikkeus vakaumuksellisten konservatiivien joukossa: vielä vanhoilla päivilläänkin hän huumautui Haanpään »absoluuttisesta korvasta». Hyvä vaisto oli Martti Haaviolla ja Aaro Hellaakoskella, jotka julkaisijoina joutuivat pidättelemään Haanpään radikaaleimpia tekstejä. He muistivat kuitenkin aina vies-

tittää suoraan Haanpäälle itselleen mistä se johtui, ja aina tätä ongelmaa valitellen. Hellaakoski nimitti Haanpään vastustajien joukkoa »mustaksi väeksi». Saartokauden jälkeenkin Haanpää sai kamppailla ilmaisuvapaudestaan, ensin Gummeruksen ja sitten Otavan kanssa aina kuolemaansa saakka. Kerta kerralta Otava siirteli sivuun ja otollisempiin aikoihin hankalimpia juttuja, eikä esimerkiksi Haanpäälle tärkeä armeijasatiiri Kenraali Impola päässyt ilmestymään yhdessäkään kokoelmassa.

Ettei totuus unohtuisi, vasemmistojulkaisijat eivät olleet paljon viisaampia kuin porvarit Haanpään suorasukaisen yhteiskuntakritiikin edessä. Saartokauden aikana he pelkäsivät aivan sydämeenkäyvän aidosti taloudellista kannattamattomuutta, mutta sen rinnalla yksi pääsyy oli Haanpään yhteiskunnallinen individualismi, jonka vuoksi ei kannattanut vetää päälleen painokanteita ja ideologisen puolivillaisuuden häpeää. Vielä sotien jälkeenkin Haanpäälle tarjottiin hyviä neuvoja yhteisen aatteen uskollisemmasta seuraamisesta. »Me emme tarvitse tuollaisia metsän reunasta irvistelijöitä», kuului muuan kommunistien johtomiehen hyvin valittu viisaus, joka sekin on osuvuutensa vuoksi jäänyt historiaan.

Käänteentekeväksi, ettei sanoisi sensaatiomaiseksi muodostui jälkiarvostuksen kannalta Haanpään kuoleman jälkeen ilmestynyt kirjallinen jäämistö.

Kautta koko kirjallisen maailman humahti yksi hämmästyksen ja ällistyksen aalto, jota vain jyrkimmät konservatiivit nousivat enää torjumaan. Tietymätöntä on, miksi Haanpää ei sodanjälkeisessä rehabilitointivaiheessa tarjonnut käsikirjoituksiaan julkaistavaksi, sillä hän piti esimerkiksi Noitaympyrää yhtenä parhaista kirjoistaan. Rahapula ei häntä siihen pakottanut, sillä hänen taloudellinen tilanteensa oli vakiintunut kyläoloissa jo pieneksi vauraudeksikin. Siltikin on kummallista, että hän hyvin tietäen käsikirjoitusten tason ei avannut pöytälaatikkoaan ja antanut näyttöä siitä, minkälaisia tekstejä hyvien neuvojen antajat olivat aikanaan hylänneet. Jokin erityisen päättäväinen kannanotto tähän pari vuosikymmentä kestäneeseen panttaukseen täytyi sisältyä. Halusiko hän vielä kerran nauraa kuuluisan hevosennaurunsa, kimmota vielä kerran ylös maasta, niin kuin hän 1930-luvulla uhkasi?

Kuoleman jälkeinen suitsutus ei yleensä ole paljon arvoista, mutta yksi huomattava kannanmäärittely tähänkin kauteen sisältyy. Perinteeseen ankarasti suhtautuvien 1950-luvun modernistien johtomies Tuomas Anhava kirjoitti 1957 häneksi epätavallisen ylistävän ja innostuneen arvion Haanpäästä. Tarkoitan Maailman kirjat ja kirjailijat -hakuteokseen sisältyvää katsausta, itse asiassa uuden sukupolven ensimmäistä omaa kirjallisuushistoriaa. Sen tarkat punnitukset ovat samalla linjaavetävä yleisarvio, jossa Haanpää nostetaan varauksettomaan asemaan ikäpolvensa klassikkona ja kielen mestarina. Hänelle annettu tunnustus on melkeinpä manifestoivaa laatua.

Jäämistön vaikuttava läpimurto tempaisi liikkeelle myös vasemmiston uudelleenarviointeja. Niistä tärkeimpiä on Raoul Palmgrenin kirjoitus Kansan Tahdossa 1957, jossa tämä aikanaan mitä kaavamaisin marxilainen, joka oli jättänyt jälkeensä riveittäin kirjallisia ruumiita Toivo Pekkasesta F.E. Sillanpäähän saakka, uudessa henkilökohtaisessa kerettiläisvaiheessaan varauksetta hyväksyy nyt jopa Haanpään rohkean individualisminkin, vieläpä erityisesti tuntuu ihailevankin sitä.

Aika on tehnyt tehtävänsä, Haanpään kieli on tehnyt tehtävänsä; kuolleiden klassikoiden syvään hautaan hän ei ole kaatunut. Koottuja teoksia on julkaistu kaikkiaan kolme sarjaa, mikä on aivan ennenkuulumaton ennätys tässä maassa. Valtaa pitävä avara yleishistorioitsija Kai Laitinen on kahdessa kirjallisuushistoriassaan 1967 ja 1985 nostanut hänet näkyvälle paikalle hyvin raamitettuna ja entiset likatahrat poispyyhittyinä. Veijo Meri on kirjoittanut yhden parhaista esseistään juuri Haanpäästä (Pentti Haanpään henkinen kehittyneisyys, 1971). Sen hän kirjoitti Alex Matsonin perusväitettä vastaan, kumotakseen sen lopullisesti historian roskakoriin: »Haanpää oli ensimmäinen nykysuomen kuvaaja, rationalistisin kirjailijoistamme.»

Eritellessään Haanpään henkilötyyppejä Meri on hyvin innostunut, hän käy päälle kuin yleinen syyttäjä, ja syntyy ilmiselvä vaikutelma että hän on ainakin puoliksi omallakin asiallaan, omien ristiriitaisten henkilötyyppiensä keskellä, siksi tutunnäköisiltä he vaikuttavat: »Haanpään sankari on aikuinen, tietoinen, irtoamisvalmis, vieraantunut, liikkuva, idealisminsa menettänyt, realistinen, yhteiskunnan koirima ja sitä kykyjensä mukaan hyväkseen käyttävä täysi-ikäinen, joka toimii järkeään ja etuaan vastaan vain toteuttaessaan oikeudenmukaisuutta.» Veijo Meren mielestä Haanpää oli moderni kirjailija, yksi harvoista, joka eli »meidän aikaamme jo 40 vuotta sitten».

Ketkä lukevat tänä päivänä Pentti Haanpäätä? Ketkä hankkivat näitä Koottuja teoksia aina uuden sarjan kymmenessä vuodessa, kun monien muiden Kootut teokset tuskin hievahtavat paikaltaan? Sitä emme tiedä, mutta lukijoita täytyy joka tapauksessa ilmestyä yhä uusista ikäluokista, yhä nuoremmista. Sekään ei vielä selitä koko ilmiötä. Luulisi että Haanpään korpimaailma olisi jo hyvän aikaa sitten vanhentunut täysin käyttökelvottomaksi juuri nuorempia lukijoita ajatellen. Mistä tämä musta metsäläisnauru saa yhä ajankohtaisuutensa?

Siitä että teksti on niin ylivoimaista, älyllisesti ja kielellisesti. Se on niin kirkkaan riippumatonta, suoraa ja tehokasta, ettei se voi vanhentua. Eivätkä ajatuksetkaan ole päässeet vanhenemaan. Maailman ikuiset yhteiskunnalliset perusasiat pysyvät, ajankohtaistuvat yhä uudestaan, jos ne kerran on oikein kuvattu. Maailma elää lauseissa jotka elävät.

1989

Kirjailija Meren taiteilija Mannerheim

Historia on runouden alaan kuuluva tiede. Antiikin historioitsijat olivat eteviä kirjailijoita. Ammattihistorioitsijat voivat koota aineskokoelmia, mutta harvoin he kykenevät tekemään kirjoja. Jos kirjailija kirjoittaa hyvää proosaa, se on itsessään kumoamatonta ja tulee säilymään myös historiallisesti, takaa itsensä. Sellaisen kirjan on Veijo Meri tehnyt.[1]

Kirjan alku on valittu dramaattisesta taitekohdasta sekä päähenkilön että kansakunnan kannalta: Suomen sisällissota 1918 on juuri syttymässä. Viraton 50-vuotias kenraali Mannerheim, tsaarin Venäjällä palvellut upseeri, saapuu sikäläisen vallankumouksen heittämänä hylkynä takaisin entiseen kotimaahansa. Hän astuu Helsingin asemalle Pietarin yöjunasta joulukuun 17. päivänä 1917 sotilaspalvelijansa kanssa, mutta ei suinkaan lyötynä miehenä vaan yhtä hienona herrana kuin ennenkin. Hän on menettänyt kaikki, asemansa, palkkansa ja tulevaisuutensa, mutta ei romahtanut. Hän vierailee tuttaviensa luona ja alkaa

1) Veijo Meri: Suomen marsalkka C.G. Mannerheim. WSOY 1988.

tarkkailla tilannetta maassa. Ja pian hän ottaa käsiinsä avuttoman Sotilaskomitean, joka ei oikein tiedä mihin ryhtyä sosialististen kapinallisten kukistamiseksi, hankkiutuu komitean johtoon, asettuu hallituksen käytettäväksi ja pakottaa sen valitsemaan itsensä tulevan sodan ylipäälliköksi, ikään kuin mikään muu ratkaisu ei olisi mahdollinen. Lyhyessä ajassa hän syrjäyttää kaikki epäröivät kenraalit ja muut neuvottomat ja yksinkertaisesti julistaa itsensä ylipäälliköksi.

Jo alkusivuilla Meri esittää päähenkilöstään ensimmäisen kokonaiskuvan: »Mannerheimin käyttäytyminen oli taktillisesti etevää mutta samalla kovin inhimillistä. Hän oli herkkä kuin mimoosa ja varoi suoraa kosketusta. Edestakaisella liikkeellä hän ravisteli itsensä irti kiinteäksi muuttuvasta yhteydestä laitoksiin, komiteoihin ja hallituksiin, saneli niille uudet ehdot ja asettui takaisin paikalleen niin kuin paljon mitään ei olisi tapahtunut. Työtoverit huomasivat muuttuneensa alaisiksi, kollegiosta tuli johtajan toimisto ja esikunta. (. . .) Toiset vain parveilivat hänen ympärillään ja kävelivät hänen perässään.»

Sodan syttyessä Mannerheim piti päämajassaan Vaasassa vain yhden yleisen sotaneuvottelun alaistensa kanssa koko aikana. Kun hänen entinen esimiehensä Haminan kadettikoulussa, nyt korkea-arvoisin alainen kenraaliluutnantti Löfström esitti hänelle joitakin sotilaallisia vastaväitteitä, Mannerheim lopetti neuvottelut siihen ja otti alaisensa puheilleen enää vain yksitellen. Niin hän jatkoi läpi elämänsä ja kaikkiaan kolmen sodan ylipäällikkönä. Meri sanoo: »Demokratiaa ei armeijassa tarvittu eikä siitä hänen mielestään ollut sanottavasti hyötyä muuallakaan.» Demokratiaa Mannerheim halveksi koko ikänsä ja syrjäyt-

ti sen tahtonsa tieltä niin usein kuin voi. Vaasaan kokoontuneen tynkäsenaatin hän jätti täysin huomiotta ja sotakin käytiin läpi liikepankkien eikä hallituksen varoilla. Sodan jälkeisenä valtionhoitajana hänellä oli ilmiselviä vaikeuksia allekirjoittaa tasavaltalaista hallitusmuotoa. Myöhemminkin hän piti hallituksia vain välttämättömänä pahana.

Mannerheim kokosi ympärilleen itselleen lojaalit toverinsa työkalukseen ja käytti heistä kutakin hyväkseen erillisinä, yksilöllisesti, tarkoitustensa mukaisesti. Jo 1918 ylipäällikön sodanjohdosta tuli improvisoitua ja monet napisivat ettei ylipäällikkö osannut käyttää suuria esikuntia tehokkaasti hyväkseen. Turhaa napinaa, sillä Mannerheim oli ensi sijassa ihmistuntija, hyvin lahjakas, ja ihmisiä hän käytti kuin ohjaaja näyttämöllä, kutakin kykyjensä mukaisesti. Vain luutnantin arvoinen liikemies Rudolf Walden sai 1918 päävastuun huollon organisoimisesta ja teki sen vaikeissa oloissa niin loistavasti, että ohitti kaikki kenraalit ja nousi hierarkiassa ylipäällikön lähimmäksi mieheksi, suoranaiseksi toiseksi minäksi, vuosikymmeniksi eteenpäin. Kahdessa vuodessa huoltoupseeri nousi luutnantista kenraaliksi. Jatkosodan aikana hän oli Mannerheimin henkilökohtainen edustaja maan hallituksessa, Mannerheim yksinkertaisesti työnsi hänet sinne. Upseerina täysin nollan arvoinen komentaja Nikolai Mexmontan taas – joka oli »pitkä, hoikka ja sotaisan näköinen» – ei saanut Mannerheimilta 1918 mitään rintamatehtäviä, mutta sen sijaan Mannerheim huomasi hänen muut kykynsä ja käytti häntä seurueessaan paraateissa, joissa häntä »kyllä kelpasi näyttää». Tässä Meren alkukehittelyt ja muotokuvan yleispiirteet alkavatkin jo olla:

Mannerheim oli sotilas, poliitikko, keikari, älykkö, paljon muuta, mutta ennen kaikkea hän oli taiteilijaluonne, ja juuri siinä mitä huomattavin kyky.

Hän hallitsi laajaa näyttämöä ja suuria visioita: Tampereen valtauksen 15-vuotisjuhlassa hän retorisoi armeijan läntisen operaation voittoa maantieteellisin kuvin: »Järviemme saartamana ja puristamana oli vapausarmeija askel askeleelta taistellen tunkeutunut etelän aukeille maille. Avoin oli tie Suomen vapauteen.» Veijo Meri lisää: »On kuin hän puhuisi synnytyksestä.»

Mannerheimin elämänvaiheet ja historialliset teot ovat tunnetut: köyhä aatelisnuorukainen käy velkarahoilla Nikolajevin ratsuväenkoulun Venäjällä, pääsee kykyjensä ja komean ulkomuotonsa ansiosta keisarin hoviupseeriksi, osallistuu Japanin sotaan 1904–05 ja ensimmäiseen maailmansotaan 1914–17, molempiin hyvin urhoollisesti, palaa sitten takaisin kotimaahansa ja kukistaa omat kapinalliset 1918, nimitetään valtionhoitajaksi 1918–19, siirretään syrjään demokraattisen vallan tieltä, kunnes hänet taas on pakko nimittää talvisodan ylipäälliköksi 1939–40 ja jatkosodan ylipäälliköksi 1941–44. Ja kuten 1918 valtionhoitajaksi hänet valitaan taas ainoana mahdollisena miehenä siirtymävaiheen ajaksi Suomen presidentiksi 1944–46, kunnes lopulta käy valtakunnalle tarpeettomaksi, syrjäytetään viimeisen kerran ja kuolee Sveitsiin vetäytyneenä vanhuksena 1951.

Mutta tärkeämpää kuin tämä kieltämättä vaikuttava ansioluettelo, joka on kuin kymmenen rivin pituinen Suomen historia, on tässä tapauksessa tietää, miten Veijo Meri suhtautuu suurmieheensä ja miten hän on kertomuksensa luonut.

Suhde on lähes täysin varaukseton, ihaileva ja ymmärtävä, mutta samalla psykologisesti oivaltava ja käytännöllispohjainen, rationaali: kuvauksen kohteena on yksi mies ja historia, yksilö ja näyttämö, nousu valtaan ja tuon vallan säilyttämisen keinot. Meren pääteesi on Mannerheimin taiteilijaluonteen, fantasiakyvyn korostaminen, joka mahdollisti niin monivaiheisten poliittisten tilanteiden hallinnan. Mannerheim oli onnensoturi, ja siinä määrin mahdottomista tilanteista hän selviytyi, että se oli myös kansakunnan onni, koska muuten kansa olisi saanut maksaa hänen epäonnistumisensa. Paljastuu melkein karmealla tavalla, että historia on leikkiä vakavilla asioilla.

Meri on tehnyt omaperäisiä valintoja, käsittänyt kuvaavansa Mannerheimia kuin romaanihenkilöä, lähestynyt häntä eri puolilta, aina yksilönä yleistaustaa vasten. Hän laventaa ja supistaa mielensä mukaan: esimerkiksi talvisodan ja jatkosodan operatiivisen kulun hän kuittaa muutamalla sivulla, mutta kertoo kymmenien sivujen mitalta melkein uskomattomia kenraalifarsseja, kun täysijärkisinä pidettävät komentajat kilpailevat sodassa ylipäällikön suosiosta. Monissa taisteluissa se maksoi paljon verta, he taistelevat joskus yhtä paljon toisiaan kuin ryssää vastaan. Mannerheim ohjaa heitä kuin lapsia, palkitsee ja rankaisee. Tästä joukosta erottuu yksinäisenä ilmiönä pieni järkkymätön mies, päämajoitusmestari Airo. Hän on koko ajan marsalkan pääneuvonantaja ja yksi harvoja joka ei nöyristele hänen edessään, vaikka on rahvaanomainen ja melkein puolta lyhyempi kuin hänen ylhäisyytensä. Airolla oli kylmät ja rationaaliset aivot ja hän tiesi ja osasi kaiken tarpeellisen. Kerran hän tokaisikin brutaalisti: »Armeijan järjestelmä on se: järki pois vaikka saatana.»

Kaikissa poliittisissa vaiheissa Mannerheim osoitti ketun varovaisuutta. Hän ei suuresta halustaan huolimatta lähtenyt mukaan Suomen äärioikeistolaisten vallankaappaushankkeeseen 1919 eikä lapualaisten diktaattoriksi 1930, kun viime hetkillä haistoi ettei niillä ollut toteutumismahdollisuuksia. Hän pyrki kaikin keinoin maailmanhistorialliseen tehtävään Pietarin valloittajana ja valkoisen Venäjän pelastajana, mutta kun suunnitelma lopulta kuivui kokoon hän irrottautui siitä aivan ihmeteltävän kevyesti. Hän pelasi aina tarkkaa peliä, ja vaikka hänellä oli ennen ratkaisevien päätösten tekoa hyvinkin hämäriä ja hapuilevia kausia, niin päätöksen syntyessä kaikki oli kirkasta ja selvää. Talvisodan alla hän melkein vapisi pelosta, mutta kun sota syttyi hän oli taas kuin uudestisyntynyt, hilpeä ja toimintavarma. Ennen sotaa hän oli herätellyt hallituksen keskellä yötäkin neuvotteluihin melkein hysteerisenä pelosta, mutta kun pommit alkoivat putoilla Helsinkiin hän lähti vuorenvarmana työmaalleen.

Mikä hän oikein oli miehiään? Nykymielessä naurettavan turhamainen diiva ja peruukkituote, mutta toisaalta hyvin rohkea mies, joka ei luoteja pelännyt ja matkusti halki vallankumouksen junassa Odessasta Pietariin aivan avoimesti, vaikka vähän joka puolella oli ammuttujen upseerien verilätäköitä. Hän oli komentanut ensimmäisessä maailmansodassa 40 000 miehen ratsuväkiarmeijaa, jossa oli romahdukseen saakka koko armeijan paras kuri. Hän osasi mestarillisesti kietoa kaiken vallan käsiinsä niin pian kuin siihen avautui vähänkin mahdollisuuksia. Hän oli kiipijä, äärettömän kunnianhimoinen ja käytti valtaa ja mainettaan mitä suurimmalla mielihyvällä. Siviilivuosinaan 1920-luvulla hän väijyi koko ajan tilaisuutta palata

takaisin huipulle, ja kun hän 1931 sai muodollisen puolustusneuvoston puheenjohtajan aseman, hän marssi seuraavana päivänä yleisesikuntaan ja vaati oman virkahuoneen, suurena yllätyksenä koko esikunnalle. Kahdessa vuodessa hän oli tunkenut esikunnan sisään oman yksityisen päämajansa, jossa tuleva luottomies Airokin jo työskenteli. Taskussaan hänellä oli Svinhufvudilta kiristetty lupaus että sodan syttyessä hän olisi automaattisesti armeijan ylipäällikkö.

Yksityishenkilö-Mannerheimista Meri tietää kertoa että hän nauroi vain kaksi kertaa elämässään ja että hänellä oli »surulliset silmät», sellaisen ihmisen silmät joka tuntee »olemassaolon ehdot, elämän ja kuoleman välttämättömyyden, ihmisen yksinäisyyden». Ehkä Meri näissä sanoissa lankeaa itsekin hiukan myytinrakentelun puolelle, mutta totta lienee että Mannerheim oli pohjaltaan melko yksinäinen ihminen, niin kuin vallan huipulla usein ollaan, kun vertaisia ei yksinkertaisesti ole. Mannerheimin ja myöhemmin Kekkosen viimeisen presidenttikauden vanhuudenyksinäisyyden välillä on huomattavat yhtäläisyytensä. Toinen yhtäläisyys näin jälkikäteen katsottuna tuntuu olevan molempien tietty ja hyvinkin aidontuntuinen myötätunto alhaista rahvasta kohtaan. Niin Mannerheim kuin Kekkonenkin kykenivät erinomaisesti nöyryyttämään korkeita kenraaleita ja poliitikoita ja suorastaan nauttivaktin siitä, mutta sotien aikana Mannerheim suhtautui poikkeuksetta erittäin lempeästi ja huomaavaisesti kaikkiin tavallisiin rivimiehiin ja sotilaisiin, niin kuin Kekkonen puolestaan aina ja kaikkialla kansan parissa liikkuessaan tavallisiin kansanihmisiin. Mistä tämä kumma seikka molemmilla mahtoi oikeastaan johtua, sillä hyvin sil-

miinpistävästi he käyttäytyivät samalla tavalla. Joka tapauksessa Kekkonen oli lähtöisin kansan syvistä riveistä ja nousi valtaan hyvin rajuin keinoin ja monien korkeiden piirien tahtoa vastaan; Mannerheim taas oli vararikon tehneen ja häpeää tuoneen kreivihulttion poika, jonka ainoa nousun mahdollisuus oli armeija ja sen armoton valtahierarkia. Molemmat tarvitsivat nousunsa pohjaksi rahvaan apua ja kannatusta runsain mitoin, Kekkonen äänestäjiä ja Mannerheim sotamiehiä.

Mannerheimin siviilivuosista Meri on rakentanut teoksen sisään pitkän tapakuvausten sarjan, kokonaisen pienen esseekokoelman, Mannerheimin ylihienoista kutsuista, pöytätavoista, hevosista, metsästysretkistä, sotilaanaskeesista, kaikesta mahdollisesta. Ne ovat lajissaan erinomaisia, mutta moni asia jää pysyvästi auki. Mannerheim osasi salata todellisen yksityiselämänsä lähes täydellisesti, se oli osa tietoista myytinrakentelua. Avioliitto rikkaan venäläisen naisen kanssa oli lyhyt ja taloudellisesti laskelmoitu kuin kauppatoimi, hän käytti sumeilematta vaimonsa jättiläisomaisuutta hyväkseen ja antoi lastensa hajota maailmalle. Mannerheim ja muut naiset taas on täysin tyhjä sivu hänen pitkässä poikamieselämässään. Suhteesta puolalaiseen ruhtinatar Marie Lubomirskaan on säilynyt vain hyppysellinen tietoja, eikä kuvankauniin ranskalaisen neiti Yvonne la Broussen tapaamisesta sveitsiläisessä hotellissa niin myöhään kuin 1943 tiedetä paljon mitään. Vasta viimeisten vuosien naisseuralaisensa kanssa Euroopassa hän esiintyi julkisesti, mutta tämä nainen olikin jo eräänlainen kuolevan marsalkan saattohoitaja.

Kirjan hienoimpia lukuja on pitkä kuvaus Mannerhei-

min Aasian-ratsastuksesta 1906–07. Siinä kirjailija Meri kuvaa toista kirjailijaa, kollegaansa, hyvin arvostavasti ja täysin ansiosta. Mannerheimin Aasian-kirja on taiteellinen klassikko ja äsken julkaistu Japanin sodan päiväkirja samoin. Meri esittää useita kirjallisia näytteitä ja analysoi niitä esteettisin perustein. Yleisarvostelmana hän sanoo: »Hän pystyy kuvaamaan totaalisen olotilan, olon. Tähän pystyy vain hyvä kirjailija, ihminen, joka saa vaikutteet suoraan todellisuudesta ja pystyy eliminoimaan mielestään kaikki ennakkoluulot ja olettamukset.» Itse arvelen että Mannerheim vapautui kaukana Aasian erämaissa monista pintarooleistaan aivan omaksi itsekseen, kun entinen elämä juuri sillä hetkellä oli takana ja jokin uusi vasta epämääräisesti hahmottumassa. Henkinen tila kirjalliselle herkistymiselle oli otollinen. Hän oli yhteisellä vakoilu- ja tutkimusmatkalla, kartoitti 3 000 kilometriä teitä ja vuorensolia, keräsi arvokasta esineistöä ja sanastoa monista kielistä, tutki eri kulttuureja ja otti 1 500 erinomaista valokuvaakin. Hän osoitti uskomatonta sopeutumiskykyä vaivoissa ja rasituksissa ja kykeni nurkumatta yöpymään haisevissa teltoissa lampaiden ja rääsyläisten seassa.

Mannerheim oli koko ikänsä Venäjän vanki, niin ettei hän osannut käyttää vielä vanhanakaan muita sanoja kuin Venäjä, Pietari ja bolshevikit. Ne seurasivat muistelmiinkin. Veijo Meri kirjoittaa, että auktoriteettinsa menettäneen isän sijalle tuli jo nuorena Venäjän keisari ja uskollisuus Romanoveille. Mutta vihattujen bolshevikkien kanssakin, kuten venäläisten yleensä, oli aina mahdollista käydä kauppaa. Meren mukaan jatkosodassa hankittu Karjala sopi pantiksi, hinnaksi neuvotteluissa, kuten keisarin oma hevostenostaja hyvin tiesi. Vuoden 1919 malttamattomien Pietarin valloitussuunnitelmien jälkeen hän vältti viimeiseen saakka tekemästä mitään vastaavaa Leningradin suhteen, suorastaan suojeli sitä saksalaisia vastaan. Se oli toinen hankittu pantti. Niin olemmekin jo nykyajassa.

Meren kuvaus sodanjälkeisen presidentti Mannerheimin ja toisen itsepäisen vanhuksen, pääministeri Paasikiven valtakamppailusta on vaikuttava luku. Vanhat ukot ovat molemmat kuolemanväsyneitä, kyräilevät ja ärtyilevät toisilleen, ja kuitenkin he ovat ainoat miehet maassa, jotka voivat sen vielä pelastaa. Valta alkaa luisua Mannerheimin käsistä Paasikivelle, ja lyhyessä ajassa Mannerheim on pelkkä keulakuva, tyhjä ulkokuori, ja sitten hänet sysätään syrjään, niin kuin kaikki joita historia ei enää tarvitse.

1988

Veijo Meren hullunjärkevä maailma

Vain harvat kirjailijat pitävät pintansa aina, välitöissäänkin, pikkujutuissaankin, niin kuin Veijo Meri.

Silti on samantekevää, tuleeko kirjailija varsinaisen työnsä ohessa tehneeksi joutavaakin tekstiä, leipätekstiä, kunhan tulee tehneeksi jonkun määrän kunnollista. Ilmari Kiannolla on vain kaksi kirjaa, vaikka hän julkaisi niitä puolisen sataa ja vielä julkaisemattomat käsikirjoitukset päälle. Luultavasti pari hevoskuormaa hän kirjoitti kaiken maailman kirjeitä ja kortteja ja hyvän joukon ajatelmia Turjanlinnan seiniin, kiviin, huussinoveen ja mistä vain ikinä keksi paikan maaniselle kirjoitusvimmalleen. Mutta kaksi kirjaa hän kirjoitti, ja se riittää. Monet kirjoittavat kolmekymmentä kirjaa eikä synny yhtäkään.

Veijo Merellä on huomattavan samantapainen kirjoittamisen vimma nykyään, ehtymätön, alituinen. Tekstiä tulee kuin turkin hihasta ja subjektivismi on lisääntynyt. Maailma on ympyrän kehä ja Meri on tämän maailman keskus; edes asiaproosassa hän ei enää häivytä itseään taustaan vaan osallistuu aktiivisesti. Juuri tässä kirjassa[1]

1) Veijo Meri: Tätä mieltä. Esseitä ja monologeja. Otava 1989.

hän tekee sen yhtä subjektiivisesti kuin Kianto, avioliittoaan myöten, mutta paljon ammattitaitoisemmin. Molempien mielialat ailahtelevat, molemmat törmäilevät tekstissään, kompuroivat maailman pirstaleissa, mutta Kianto on useimmiten holtiton ja Meri taas yhtä selvästi aina pitävä ja hallittu. Vertailuja ei siis voi tehdä kuin huvikseen ja tosiasiassa osoittamalla eroja. Molempia yhdistää kirjoitustavan autenttisuus ja luontoperäisyys, syntymävika; Meri on tyypiltään puhdas tarinankertoja, jota tarina kuljettaa joskus mihin suuntaan tahansa. Meri ei kuitenkaan milloinkaan putoa omasta kyydistään. Absurdin fantasian ja kärjistyksen taitajan tukeva jalansija on aina pohjalla vaikuttava konkretismi.

Ehkä tämä on yksi Meren kirjoitustavan päälinjoja: hullusta maailmasta hän kirjoittaa järkevää tekstiä.

Meri on koonnut kirjaansa kahdeksantoista kirjoitusta, jos jotakin lajia, eikä niitä sido yhteen juuri muu tekijä kuin Meri itse. Yhdessä jutussa puhutaan yhtä asiaa, toisessa taas toista, myös sisäkkäin ja päällekkäin. Pätevä konkretisti tekee mainiosti jutun joskus aivan tyhjästäkin, taikomalla. Kirjoituksessaan Polkupyöräkomppaniassa Meri kertoo asevelvollisuusajastaan Hämeenlinnassa. Hän ihmettelee niin mitätöntä pikkuasiaa kuin niin sanottua haitariliikettä, joka syntyy polkupyöräkomppanian ajaessa jonossa; jonon jälkipää saa ajaa itsensä läkähdyksiin pysyäkseen mukana, kun etupää tulee hyväkuntoisena perille. Ei vaikuta maailmoja mullistavalta asialta, mutta ongelmaa on yritetty ratkaista niin kauan kuin polkupyöräjoukkoja on käytetty. Parasta kuitenkin kun saksalaiset Lapin sodassa kerran tuhosivat koko pataljoonan polkupyörät yhteen kasaan. Niistä päästiin kerralla. Tähän

juttu ei suinkaan pääty. Se käännähtää äkkiä novelliksi, ennakkovaroituksetta, jossa varusmiehet raahaavat kuorma-auton lavalle jonkinlaisena hulluntyönä erään everstin puukäymälää, mutta autonkuljettaja istuu kopissaan lehmämäisen tyynenä eikä ratkaisevalla hetkellä auta nostamisessa. »Mun ei tarvitse», hän sanoo miehille. Tuo ylemmyys antaa niin paljon sisua varusmiehille, että he saavat hyysikän rytkäytetyksi lavalle. He oppivat yhdellä kertaa monta asiaa.

Meren sotakuvauksia on totuttu pitämään absurdeina; sitä ne ovat ja eivät ole. Joku erityinen tyypillisyys, joka aina toistuu, tekee niistä lainmukaisia ja järkeviä, hullunjärkeviä; esimerkiksi että sodassa kannattaa käyttää vain aivan nuoria ikäluokkia, niin kuin käytetäänkin, muilla ei ole arvoa. Parikymmenvuotiailla ei ole normaalia vaarantajua, he leikkivät sotaa; heille eivät ole totta kuolema ja elämä. »Yli 25-vuotias taistelulentäjä on täysin kelvoton: hän ei hae vaaraa ja taistelua, hän rupeaa suojautumaan.» Mitä vanhempi, sen kelvottomampi sodassa, 30-vuotiaalla reserviläisellä ei ole enää juuri mitään virkaa rintamalla, »koska hän koko ajan työntää päätään kannon alle».

Samaa sorttia ovat monet sodan humanitääriset ongelmat, hyvin yksinkertaisia. Meren mukaan venäläiset olivat kauhuissaan joutuessaan suomalaisten sotavangeiksi. Suomalaiset ampuivat vankeja vain siksi etteivät viitsineet kuljettaa heitä kokoamispaikkaan. He eivät tehneet sitä mistään tunnesyistä, eivät sadismia tai vihaa osoittaen, pelkästään käytännöllisyyttään ja välttääkseen turhaa vaivaa, empatian puutteesta, aivan kuin »puuseppä vetää lastun puusta».

Meri harrastaa kärjistyksiä, liioittelua, yleistyksiä, jotka

hän huipentaa muutamalla iskevällä lauseella: »Ulkonaisesti Suomi on tänä päivänä kuin Amerikka ja henkiseltä ilmastoltaan kuin Itä-Saksa.» Kuinka totta se onkaan tässä maassa ollut. Hän rakentelee mielensä mukaan omaperäisiä pikkuteorioita ja ne erottuvat aina yleisesti hyväksyttyjen teorioiden harmaasta virrasta. Esimerkiksi se seikka, että suomalainen mies on niin raivostuttavan säästeliäs rakkaudentunnustuksissaan naiselle, Meri selittää puhtaaksi järkikysymykseksi: »mies noudattaa rehellisyyden koodia». Kun nainen vaatii yhtä mittaa miestä tunnustamaan rakkautensa, mies ei jaksa tätä millään käsittää. »Hän ei halua jatkuvasti jankuttaa että rakastaa naista, koska hänen mielestään toisto ei todista muuta kuin että sanoja valehtelee ja pettää. Mitä useampi toisto, sitä keveympi lause. Sen ominaispaino laskee. Sen paino jakautuu tasan kaikkien versioiden kesken. Jos »minä rakastan sinua» painaisi kilon, sadannen kerran toistettaessa sen paino olisi vain 10 grammaa. Tarvittaisiin kirjevaaka ja pinsetit, jotta sen voisi lähettää postin kautta.»

Ehkä tässä on selitys siihen, miksi järkevinäkin pidetyt naiset jaksavat laumoittain lukea imellettyjä naistenlehtien rakkauskertomuksia, kun taas miestenlehdet sisältävät paljon yksinkertaisempaa aineistoa, etupäässä pelkkiä alastonkuvia.

Viime vuosina Meri on yhä enemmän kiinnostunut kansakunnan suurmiehistä. Hän käsittelee heitä eri puolilta, valmiita muotokuvia, korjaa ja muokkaa uusiksi, toisennäköisiksi, entisiä kuvia särkemällä. Sitkeä akateeminen kiista Meren Aleksis Kivi -kuvan oikeellisuudesta on tyypillinen akateeminen harha, kyseessähän on Meren itsensä luoma Aleksis Kivi, toisenlainen Kivi, kirjailija Ki-

vi. Vähemmän on pidetty melua Veijo Meren Haanpää-kuvasta, jonka suuri ansio on Haanpään tekstien oikea käsittäminen. Sekä Kivestä että Mannerheimista on tässä kirjassa suppeat lisämuotokuvat. Mannerheimin salaista elämää kuvatessaan Meri taluttaa mukaan Kekkosen, mahdollisesti se enteilee Kekkosen tulevaa käsittelyä. Mitä yhteistä heillä on? Yksinkertaisesti: molemmat toimivat vakoilijoina. Mannerheim oli tsaarin vakoilija ja Kekkonen oli ohranan vakoilija. He tiesivät aina kaiken mitä tapahtuu, osasivat koko pelin, juonittelivat ja käyttivät tarjoutuvia tilanteita häikäilemättömästi hyväkseen. Meri tuo Kekkosen ja Mannerheimin jopa saman naisen asuntoonkin Kaivopuistossa, vähältä pitää ettei ilmoita heillä olleen yhteistä rakastajatarta. Molemmilla oli huomattava kirjallinen tyylitaito, ja Meri vertailee ja selittää miksi. Molemmat olivat yksinäisiä valtiaita, ja molemmat hallitsivat samalla tavalla: Kekkonen pyöritti poliitikoita niin kuin Mannerheim pyöritti kenraaleita. Molemmista tuli korvaamattomia, ja oli tietysti pakko tullakin koska he korvasivat kaikki muut itsellään.

Se mitä Meri kertoo ammattikirjailijan työstä, tekniikasta, kannattaa aina lukea. Yleisohjeena hän esittää sen helposti sanotun mutta vaikeasti noudatettavan säännön, että jokainen kirja on viritettävä omaan tyylilajiinsa, ehdottomasti. Jos kirja on viritetty johonkin kapeaan tyylilajiin, yksikin väärä sana häiritsee lukemista tuhoisalla tavalla. Jos taas kirja on viritetty niin että se voi sisältää mitä tahansa, »niin kyllä se voi olla mitä tahansa». Tämän kirjansa Meri on virittänyt jälkimmäiseen tyylilajiin.

1989

Kirveskansan kapina

Pieni ranskalainen Montailloun kylä tuli maailmankuuluksi 1975, kun professori Emmanuel Le Roy Ladurie julkaisi kuvauksen sen elämästä 1200-luvulla. Kirja syntyi Vatikaanin arkistoihin kulkeutuneista mitä tarkimmista pöytäkirjoista, joita inkvisition kuulustelija piispa Fournier oli kiskonut asukkaista irti. Hän oli kirjannut muistiin kaiken, kääntänyt koko kylän ylösalaisin, mitään ei jäänyt salaan. Pappien irstailut, talonpoikien jumalattomuus ja hurskaus, paheet ja hyveet, työ ja perhe, koko sosiaalinen ja henkinen elämä oli kaivettu esille. Kirja on käännetty lukuisille kielille, suomeksi se ilmestyi 1984. Se on dokumenttikirjallisuuden saavutuksia ja sen yksinkertainen sanoma on se, että ajat muuttuvat, mutta ihmiset eivät paljonkaan. Kulttuurieroja on, sisäisiä eroja paljon vähemmän.

Keskiajan Montaillou ja 1800-luvun Kuhmon erämaakappeli ovat tietysti aivan eri yhteisöjä. Erilaisia kulttuurisesti, historiallisesti, elinkeinollisesti ja muutenkin. Yhteistä on se että ihminen kaikkialla pyrkii ensi sijassa

toteuttamaan omat halunsa ja tarpeensa, pyrkii pysymään hengissä, on itsekäs olento, joka taipuu sosiaaliseen yhteistyöhön mahdollisuuksien mukaan vain näiden yksityisten etujensa ehdoin.

Kuhmossa syntynyt historian professori Antero Heikkinen on ilmiselvästi pitänyt kirjansa esikuvana Montaillou-kyläkuvausta.[1] Lähdepohjakin on hyvin samantapainen: käräjäpöytäkirjat. Ne kertovat tietysti vain konfliktitilanteista, yhteisön sosiaalisista hankauskohdista, mutta antavat laajan perustan arkielämän ymmärtämiseen.

Kuvaus rajoittuu Kuhmon kappeliseurakunnan vaiheisiin 1800-luvun alussa, kahden puolen Suomen sotaa; lähinnä kymmenvuotiskauteen 1804–14. Kaukana jumalan selän takana ei Ruotsin vallan vaihtumista juuri huomatakaan. Kuhmo on Sotkamon emäpitäjän keskuksestakin niin kaukana, että Sotkamon viranomaiset koetaan vieraiksi eikä heistä paljon piitata. Koko elämä perustuu kaskitalouteen, tärkein työkalu on kirves ja tärkein toimeentuloedellytys vahva työkyky. Käsite kirveskansa on tältä kannalta täsmällinen: kansa elää kokonaan kirveen varassa.

Hallitseva perhemuoto on suurperhe, joka kykenee kokoamaan yhteen suvun työvoiman ja luomaan yritysmuotoisen organisaation. Lautamies Erkki Laatikaisen perheessä Katerman kylässä asui saman katon alla 28 henkeä. Voimakas uutisasutus nosti kappelin väkiluvun vuosien 1750 ja 1810 välillä kolminkertaiseksi. Kuvattuna aikana väkeä oli 3 100 henkeä ja tiloja 246. Koska tilat toimivat samoin luontaistalouden ehdoin, suuria varallisuuseroja ei voinut syntyä. Kaikki olivat yhtä ja samaa korpikansaa. Irrallista väkeä oli vähän. Säätyläisiä oli vain kaksi: pappi ja muuan aatelissukuinen kersantti Elias Pfaler. Hän oli ahne ja ovela mies joka oli löytänyt hyvän keinottelupaikan piilossa maailman silmiltä. Kuhmon kappalaiset taas olivat järkiään hyväsukuisten perheiden pohjasakkaa, joita ei minnekään muualle huolittu. Heitä ei pidetty juuri missään arvossa Kuhmossakaan. Kehnon lukkarin asukkaat pyrkivät häätämään väkisin kylästä. Yleiskuva alkaa syntyä: kirveskansa oli itsetietoista väkeä, joka halusi elää omaa elämäänsä ja vähät välitti muusta maailmasta. Sen yhtenäisyyteen vaikutti suuresti sekin, että avioliitot olivat pitäjän sisäisiä, vain 5 prosenttia haki puolison ulkopuolelta. Avioliitot olivat kauppasopimuksia työvoimasta, sillä suurperheen tuli selviytyä kaikissa oloissa. Kun kulkutauti vuonna 1791 surmasi kymmenesosan väestöstä, menetykset jakautuivat suurperhelaitoksen vuoksi tasaisesti eivätkä tilat sortuneet. Poikkeuksena oli Kallion tila Lentualla, joka vuonna 1811 menetti punataudissa kahdeksan henkeä. Se oli jo liian ankara isku, kun kuusi vainajaa haudattiin samana päivänä. Talon tulevaisuus muodostui synkäksi.

1) Antero Heikkinen: Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa. WSOY 1988.

Esivallalta kirveskansa sai vähän palveluja, mutta joutui maksamaan paljon. Sekin oli omansa syventämään kuilua. Kaikki imivät kirveskansan verta. Kruununtilan puolikkaan omistanut Matti Määttä valitti käräjillä 1807 maksavansa kruununkymmenysten ja papinmaksujen lisäksi vielä viljakapat laamannille, pitäjänkirjurille, kyytirättärille, siltavoudille, vanginkuljettajalle, lukkarille ja kappalaiselle, eli kaikkiaan yhdeksälle hyvälle ottajalle yhteensä 25 kappaa viljaa (115 litraa). Tietysti valitus hylättiin.

Ulosottotoimituksia kirveskansa oppi pian nimittämään ryöstöiksi. Ryöstönomaisesti ne toteutettiinkin, sillä kysymys oli herrojen omasta palkasta. Ammattimiehet hoitivat karkean työn, hyökkäsivät taloihin ja veivät saatavat väkisin. Eräästä talosta ryöstäjät heitettiin miesvoimin ulos, kun he kävivät käsiksi talon hevosiin. Hevonen oli kirveskansan isännän tärkein miehinen status: ryöstö olisi pitänyt aloittaa lehmistä.

Kirveskansa oli lainkuuliaista joukkoa, mutta lähinnä vain omassa piirissään. Esivaltaan nähden seisottiin yhdessä rintamassa. Yleisimmät keskinäiset käräjäjutut olivat melko viattomia, kaskiriitoja ja kahnauksia niittymaista ja kalavesistä. Koska maa kuului kruunulle, nautintarajat pysyivät epäselvinä. Väkivaltarikokset olivat harvinaisia; kymmenvuotiskautena 1804–14 yksi miestappo ja yksi lapsenmurha. Huoruuden ja salavuoteuden syntiä oli sitäkin vähän. Sen sijaan esiaviolliset suhteet morsiusparien välillä olivat niin yleisiä ja hyväksyttyjä, että puolet kirveskansan naisista oli raskaana ennen vihkimistä. Kristillinen moraali ei kirveskansaa paljon sitonut, he olivat ainakin puoleksi pakanoita, lepyttelivät enemmän luonnonvoimia kuin jumalaa. Luonnostahan tuli kaikki elanto ja myös uhka. Kirkkoväärti Henrik Huotari valitti 1806, että hän oli kymmenen vuoden aikana menettänyt metsälle karhujen repiminä tai muulla tavoin 14 täysi-ikäistä hevosta, kolme lypsävää lehmää ja runsaasti muuta karjaa. Se oli jo melkoinen vero. Jos kaskihalmeille tuli kato, silloin menetettiin aivan kaikki; vauraat talot joutuivat lainaamaan köyhemmille. Solidaarisuus kappelin sisällä olikin suuri, koska kuka tahansa saattoi joutua samaan asemaan.

Vakaa kirveskansa siis raatoi, maksoi veroja, pyrki eristäytymään esivallasta ja hoitamaan itse omat asiansa. Sitten sattui kaksi tapausta, jotka vavisuttivat koko yhteisöä. Kuhmon kirkko paloi helluntaiyönä 1804, kyseessä oli ilmeinen tuhopoltto. Viranomaiset epäilivät syylliseksi talonisäntä Antti Kähköstä, joka oli tehnyt itsensä vihatuksi valittamalla rahvaan kohtelusta aina kuningasta myöten. Hän oli luku- ja kirjoitustaitoinen mies, eräänlainen kirveskansan oma oikeustaistelija. Häntä retuutettiin käräjistä käräjiin, mutta sitovaa näyttöä ei saatu. Tässä myllyssä Kähkönen alkoi köyhtyä, menetti talonsa ja tavaransa, liukui yhteisön ulkopuolelle, syyllistyi varkauksiin ja lopulta löysi itsensä aivan pohjalta, löysäläisen asemasta. Mistä oli kysymys? Oletettiinko että Kähkönen halusi kostaa esivallan vainon polttamalla sen päätunnuksen kirkon? Ja että esivalta halusi vastaavasti kostaa nujertamalla rahvaan oikeustaistelijan? Siinä se ainakin onnistui ilman oikeuden tuomiotakin.

Toinen tapaus taas kärjisti yhteisön oman sisäisen elämän kriisirajalle saakka. Sukuriitojen vuoksi kaksikin kertaa Kajaanin linnassa istunut Juho Ruokolainen, hänkin ensimmäisiä vertaistensa joukossa, nuori riuska talonisäntä, ajautui linnakokemustensa jälkeen ammattirikollisen tielle. Hän perusti ympärilleen rikolliskoplan ja rikkaiden aitat alkoivat tyhjentyä tavarasta. Hänestä tuli koko kappelin kauhu. Hän ylpeili julkisesti kyvyillään ja tiirikoi lukot auki niin erinomaisesti, ettei mitään murtojälkiä jäänyt eikä tuomioita voitu langettaa. Oikeus oli vaikeuksissa ja kirveskansa Ruokolaisen terrorin armoilla.

Heinäkuussa 1811 Ruokolainen sitten löydettiin kaskiraivioltaan hirvittävässä tilassa: ammottava reikä takarai-

vossa ja jalat poikki murskattuina. Koko kappeli tiesi syyllisen, toisen talonisännän Esko Pikkaraisen, mutta kaikki suojelivat yksissä tuumin murhaajaa. Oikeus sai tehdä vuosikausia työtä langettaakseen mestaustuomion Pikkaraiselle. Ehdottomien näyttöjen puutteessa sekin hylättiin ja mies vapautettiin. Kirveskansa oli kollektiivisesti ottanut oikeuden omiin käsiinsä, kun esivalta ei ollut siihen pystynyt, ja Ruokolainen tuhottiin.

Toinen kirveskansan yhtenäisyyden ilmaus oli omavaltainen kirkonrakentaminen Kuhmoniemelle vastoin esivallan määräämää paikkaa. Kuhmolaiset pitivät sitä kulkuyhteyksien vuoksi mahdottomana. He alkoivat rakentaa kirkkoaan omalle paikalle ja omin luvin. Esivallan arvovalta joutui uhatuksi, kun päätös oli sentään vahvistettu eri virkaportaissa keisaria myöten. Toistuvista uhkauksista ja varoituksista huolimatta he jatkoivat työtä. Painostuksen alla kuhmolaisten sinni vain yltyi, ja heidän käsityksensä ilmaisi yksi kapinanjohtajista kyllin uhmakkaasti: »vaikka käskemään tulisi keisarien keisari», ei kirkko nousisi koskaan kruunun määräämälle paikalle.

Tässä kiistassa emäseurakunnan kirkkoherra Lagus ja nimismies Cajan koettivat taivutella kuhmolaisia perääntymään. Molemmat melkein heitettiin ulos kokouksista. Kirveskansan mielestä heillä oli oikeus valita kirkonpaikkansa itse. Mutta kysymys oli vielä enemmästäkin, viranomaisten pakkovallan vastustamisesta. Kruunun valitsemalla kirkonpaikalla eivät työt käskystä huolimatta edistyneet, mutta kuhmolaisten omalla rakennustyömaalla oli vilskettä. Talokas Jaakko Huotari löi rummulla tahtia kutsuessaan miehiä aamulla työhön.

Hidas virkakoneisto sai lopulta teilirattaansa käyntiin.

Koko kirveskansa haastettiin käräjiin kapinoinnista esivaltaa vastaan. Se oli ankara syytös. Oikeuden puheenjohtajaksi määrättiin sotatuomari Flander ja syyttäjäksi kovan linjan mies Olof Wallin Oulun lääninhallituksesta. Tulosta syntyi: oikeus tuomitsi kaksi kapinanjohtajaa mestattaviksi ja viisi raipparangaistuksiin ja vankilaan. Kokonaista 75 kuhmolaista tuomittiin sakkoihin. Hovioikeus lievensi myöhemmin mestaustuomiot vankeudeksi, mutta siviilivastarinta oli joka tapauksessa kukistettu ankarasti. Kirveskansan kapina oli herättänyt huomiota Turun hallituskonseljia ja Pietaria myöten, se ei ollut enää leikin asia. Keskitien kulkijat ja kompromissin rakentajat kirkkoherra Lagus ja nimismies Cajan saivat taiteilla kovasti, etteivät itse joutuneet tuomituiksi kapinallisten mukana.

Kirveskansan kapina siis murskattiin kovin keinoin, kuri ja järjestys palautettiin korpiloukkoon. Myöhemmin kirveskansa lannistettiin toisin keinoin, kun itsenäinen kaskitalous vaihtui tervanpolttokaudeksi ja Oulun kauppaporvarien orjuudeksi. Nouseva herännäisyysliike sitoi kapinalliset mielet kirkon yhteyteen ja lisääntynyt kauppavaihto liitti korpipesäkkeen muun maailman yhteyteen, oikeammin sanoen alisti sen hallintaansa.

Heikkisen kirja antaa täyteläisen kuvan korpikansan elämästä ja luo syvyyttä rahvaan omalle historialle. Se osoittaa että rahvas ei ole ollut korvessakaan mikään tahdoton lauma harmaata massaa, sillä on ollut voimakkaita yksilöitä keskuudessaan ja omaa tahtoa aivan kapinantekoon asti.

1989

Nurmijärven poika viimeisellä laavunpaikalla

Paljon Lappia kulkenut Urpo Huhtanen on tehnyt moniaineksisen Lapin-kirjan,[1] joka sisältää luonnonhavaintoja, itsetunnustuksia, itsenäisiä lapintarinoita, päiväkirjamerkintöjä, kirjeitä – ja tietysti piirroksia, Huhtasen perustuotantoa. Miten tällainen kimara pysyy koossa, saa muodon, toimii kirjana?

Oikeastaan varsin hyvin, sillä Huhtanen on kirjoittanut parasta tekstiään. Piirtäjä on saanut siirretyksi kieleen samaa käsityöläismäistä tarkkuutta ja toisaalta parhaissa kohdin luoduksi sellaisia vivahteita, joita vain jossakin Taka-Lapin kämpässä vietetty erakkovuosi ja sen yksinäisyys on herkistänyt. Tuon kummitusten valtaaman autiokämpän tarkkaa sijaintia ei ilmoiteta, mutta se on jossakin Vaskon kairassa, koska lähimpinä kiinnekohtina mainitaan Lemmenjoen laakso ja Angelin kylä. Seutu on vielä yksi harvoja likipitäen aitoja poronhoitoalueita, joskin paliskuntajaot ovat silponeet senkin entisen vapaan paimentolaiselämän omiin rajoihinsa. Seudulla on hakkaamatonta metsää, kalaisia järviä, vapaita jokia, soita ja tuntureita, karhuja, kotkia – ja vähän ihmisiä. Vain joitakin yksinäisiä lapintaloja siellä täällä, autioita kämppiä, kalastelevia erakoita ja kultamiehiä.

1) Urpo Huhtanen: Tuuli kääntyy pohjoiseen. Merkintöjä ja impressioita eräältä ajanjaksolta Lapissa. WSOY 1988.

Huhtanen kertoo ajanjaksosta vuoden ympäri, kaamoksesta kaamokseen, se on kirjan itsestäänselvä pohjarakenne, koska arktisten alueiden ihmisten elämä ja toiminta siihen aina täydellisesti jäsentyy. Pisimpiä kuvauksia on poroerotus, erämaan sosiaalinen päätapahtuma, ja vaikka se on kuvattu sadat kerrat ennenkin, Huhtanen saa siihen vielä eloa kaikkine pakkashuuruineen, verihuuruineen, viinaryyppyineen ja mustassa yössä lepattavine nuotioineen. Parastaan Huhtanen kirjoittaa lyhyissä, kymmenen tai parinkymmenen rivin mittaisissa pienoiskuvissa maisemista, ihmisistä, eläimistä; ne ovat taidokkaita mutta eivät juuri yliviritettyjä, mikä on kaiken Lapin kirjallisuuden suurimpia rasituksia. Kokemisen ja näkemisen aitous on siihen tarpeeksi vahva.

Kummitustarinoissa kaikki rauhattomina vaeltavat henget, kaikki maahiset ja Akmeelit nousevat vielä kerran haudoistaan. Huhtanen on lukenut Lapin klassikot tarkasti, ja erikoisen läheiset yhtymäkohdat hänellä on Paulaharjuun. Huhtanenkin vaeltaa reppu selässä kairoja, tapaa ihmisiä, kuuntelee heitä, elää heidän tavallaan, siirtää heidät tekstiin, hyväksyy ja arvostaa heidän elämänmuotonsa tarkoituksenmukaisuutta. Ja kokonaan yhtä puuta Paulaharjun kanssa Huhtanen on kuvatessaan vanhoja asuinkenttiä, lapintalojen pitkän kulttuurikehityksen luomaa arkkitehtonista harmoniaa, tai toinen toistaan paremmin ankaraan käyttöön valikoitunutta esineis-

töä, tai ihmisten henkistä ja fyysistä sopeutumiskykyä. Ja niin kuin Paulaharjukin teki, sen minkä Huhtanen kuvaa, sen hän myös piirtää, kuvan ja sanan liitto pysyy.

Mutta tähän kohtaan kannattaakin sitten pysähtyä eroa tekemään. Paulaharjun aikana erämaa oli vielä lähes koko Lapissa luontaiskäytössä, ja ensimmäisten suursavottojenkin luontoystävällisiä perustekijöitä olivat vielä miehet, pokasahat ja hevoset. Nyt koskemattomia seutuja on enää vain joissakin äärimmäisissä nurkissa. Eikä kohta enää sielläkään. Kaihoten Huhtanen katseleekin tuntureilta Norjan puolelle, jossa lapinkylät vielä vaeltavat porolaumoineen kesä- ja talvilaitumille vuodenkierron mukaan. Suomessa sellaista kylää ei ole enää olemassa, viimeinen lapinkylä Enontekiön Raittijärvi päätti muuttovaellukset 1964. Se lieneekin ainoa lapinkylä johon ei vielä ole rakennettu tietä. Tiet johtavat jo kaikkialle muualle, Näkkälään, Lismaan, Angeliin ja Kutturaan, jotka kaikki ovat olleet ennen todellisia syvän erämaan kyliä. Tie on kaikkialla ollut vanhan elämänmuodon surma, eli niin kuin Outakosken emäntä sanoo kirjassa: »ensin tuli tie, sitä myöti roistot». Roistot ovat kollektiivinen käsite, tekninen valtakulttuuri joka puskee tien erämaahan, alistaa peruskulttuurin ja ennen pitkää tuhoaa sen. Niin on käynyt kaikkialla.

Huhtanen tuntee Lapin ainakin kolmen vuosikymmenen ajalta, eteläisen Nurmijärven poika, joka on siirtänyt laavunpaikkansa sitä pohjoisemmaksi, mitä kauemmaksi sivilisaatio on hänet ajanut. Vuonna 1963 hän oli kokoamassa Lapinkorpi-teosta yhdessä Martti Montosen ja Mikko Kilven kanssa Sompion kairassa, joka tuolloin oli laajimpia lähes koskemattomana säilyneitä erämaita.

Mutta jo tuon kirjan esipuheeseen tekijät saattoivat kirjata aluetta koskevat valmiit hakkuu- ja tekojärvisuunnitelmat, ja nykyään valtava tekninen mullistus on sananmukaisesti pyyhkäissyt koko Sompion maailmankartalta. Kirjansa loppusivuilla Nurmijärven poika kertookin pitkän vetäytymisensä historian, muutamalla rivillä, sen miten Taula-Matin tarinat saivat hänet nuorena poikana kulkemaan Nurmijärven takamaitten saloilla, joita vielä silloin oli olemassa, ja miten hän nyt on salomaita ja »metsien siintoa» löytääkseen joutunut vetäytymään maan äärimmäiseen kolkkaan. Ja mikä pahinta, väistämättömintä ja hirveintä: vaikka yhden Huhtasen yksilöllinen laavunpaikka vielä menetettäisiinkin, jokainen laavunpaikka Lapissa tullaan tätä menoa totaalisesti menettämään, hävitys on niin raju ja jälki niin peruuttamatonta. Siksi ymmärtääkin, miksi hieno kuvien piirtäjä ja luonnonihailija Huhtanen on sijoittanut kirjaansa kirjeen valtion korkeimmalle metsäasiantuntijalle, jonka mielestä metsät tuottavat parhaiten paljaiksi hakattuina. Tietysti asiantuntija on vain ylimmän vallan välikappale, myötäilijä, virkamies toisten joukossa, mutta aivan linkolamaisen raivostuneessa kirjeessään Huhtanen pui hänelle nyrkkiä: henkilönä metsäprofessori tulee jäämään historiaan korkeintaan tuomittavana esimerkkinä, muuhun hänestä ei ole.

Mutta unohtakaamme metsien tuhoaminen, niinhän me joka päivä teemmekin, miten muuten kaikki olisikaan ollut mahdollista. Melkein kaikki kirjat jotka Lapista nykyisin kirjoitetaan katsovat aina taaksepäin, menneisyyteen, ja niin Huhtanenkin tekee, kääntää selkänsä aina kun voi. Paikka paikoin aivan hätkähtää miten lyhyt aika on loppujen lopuksi tarvittu näinkin jättiläismäisiin muu-

toksiin. Huhtanen on vasta keski-iässä ja voi vielä ensimmäisten Lapin-matkojensa muistoihin pohjaten kuvata esimerkiksi Kaapin Jounia ja hänen kuuluisaa asumakenttäänsä Lemmenjoella, silloin kun se vielä sijaitsi erämaassa ja Kaapin Jounin suku liikkui tantereella. Nyt Kaapin Jounin paikka on enää kilometrin päässä maantiestä ja aivan viereen on jymähtänyt lomakylä. Niin aika menee ja vie kaiken katoavan mennessään; itsekin olen kulkenut paikan ohi jo 22 vuotta sitten erämatkalla Enontekiöltä Inariin. Muistan vielä Kaapin Jounin kentän kaikki yksityiskohdat kuin eilen nähtynä. Mitä tapahtuukaan seuraavan kahdenkymmenen vuoden kuluessa?

Ja kuitenkin, vielä tänäänkään ei tarvitse astua kovin kauas Lemmenjoen laakson pohjoisille ylänkömaille, kun tapaa vielä entiset luontaiselinkeinot toiminnassa, poronhoidon, kalastuksen ja metsästyksen, mutta kuinka kauan? Vielä tapaa siellä täällä vanhoja lapintaloja asuttuina niin kuin maailma ei olisi niitä sivunnutkaan. Vielä on toiminnassa vanha kammikulttuuri ja nuotiolle voi ilmestyä metsien kätköistä erakko joka elää yksinomaan luonnon antimista vuodet ympäri. Mutta samalla taas tapaa yhä useammin hylättyjä muistomerkkejä, aution norjalaismallisen talon esimerkiksi, jonka ovista ja ikkunoista viheltää tuuli sisään ja asukas itse on aikoja sitten lähtenyt muille maille, tarkemmin sanottuna hirttäytynyt kolkolla ullakolla roikkuvaan koukkuun ja viety pois. Huhtanen kuvaa talon pihapiiriä: »Päätyseinällä könöttävät tikkaat. Puolapuusta roikkuu köydenpätkä. Tuulet ovat risponeet sen pään lukemattomiksi säikeiksi. Kauempana heinikossa hajonnut kalatynnöri. Joitakin heinäaitojen riukuja roikkuu tolpistaan siellä täällä kentässä.»

Huhtanen kulkee ja katselee seutuja kuin viimeisiä jäähyväisiä heittääkseen, kuvaa ja piirtää asuinkenttiä, rakennuksia, poroaitoja, veneitä, kopukoita, verkkoja, käyttöesineitä ja kaikkia vielä näkyviä elonmerkkejä, korven ihmisiä, työtapoja, ruuanvalmistusta ja koko kulttuuria. Kaikkea tätä varten on vielä kerran kannattanut uhrata kallista, metsää tuhoavaa paperia, ainakin tämän kirjan verran, sillä kuten Huhtanen eräässä kohdassa laskee, yksi honka poromiesten nuotiolla lämmittää ja antaa energiaa monelle miehelle ulkosalla vuorokauden ajaksi, mutta yksi New York Timesin numero syö kitaansa kokonaisen metsän samalla kertaa. Ja suuri osa kaikesta painetusta tekstistä on sekä tarpeetonta että poisheitettävää tavaraa jo seuraavana päivänä, kun taas metsät ja erämaat katoavat maailmasta.

1988

Samuli Paulaharjun salainen elämä

Samuli Paulaharju teki kirjailijaksi jättiläistyön, kansanperinteen keruun epävirallisen maailmanennätyksen. Sen hyväksi hän joutui uhraamaan ensimmäisen vaimonsa Kreeta-Liisan, hylkäämään viisi lastaan pitkiksi ajoiksi leskeysvuosinaan ja tekemään toisesta vaimostaan Jennystä sihteerin, taloudenhoitajan ja palvelijan.

Voisi sen vielä suorasukaisemminkin sanoa: Paulaharju ei joutunut tekemään kaikkea tätä, vaan aivan tietoisesti teki. Moni ammattikirjailija istuu kotonaan koko ikänsä rakastavan perheensä hoivaamana, kirjoittaa arvokkaan tuotantonsa ja säilyttää hyvän nimensä, mutta Paulaharjulla ei tätä valintaa ollut.

Hän oli ensiksi valinnut mielettömän työohjelmansa, ja se määräsi kaiken muun. Hänen työmaanaan olivat kaiket kesät maan kaukaisimmat korvet ja talvet hän hääräsi museomiehenä, kuuromykkäinkoulun opettajana ja istui pitkät illat nenä kiinni kirjoissa ja kirjoitti kuin hullu. Hän kärsi matkoillaan suuria omantunnontuskia hylättyjen lapsiparkojensa vuoksi, mutta ei kertaakaan muuttanut härkäpäistä työohjelmaansa. Ainakin kaksi kertaa hän

jätti perheensä selvässä kriisitilanteessa, ilman varsinaista pakkoa. Kesällä 1912 hän kiersi opintomatkalla pohjoismaissa ja jätti kotiin vakavasti sairaan Kreeta-Liisan ja lapset joista nuorin oli vasta kolmivuotias. Palvelija oli hylännyt perheen ja se oli niin heikoissa varoissa, että pieneen asuntoon oli pakko ottaa vuokralainen pahinta rahapulaa helpottamaan. Toisen kerran Paulaharju hylkäsi perheensä 1918 ja lähti vapaaehtoisena koilliselle rintamalle, typerään farssisotaan jossa hän kulutti aikaansa melkein kokonaisen vuoden. Paulaharjua ei olisi siellä lainkaan tarvittu, jo keski-ikäistä siviilimiestä, mutta hän itse anoi mukaan ja pääsi heimosodaksi venähtäneelle tolkuttomalle sotaretkelle kauas jumalan selän taakse, Paanajärvelle ja Sallaan. Tässä korpisodassa ei tosiaan ollut paljon mitään järkeä, mutta retken johtaja K.M. Wallenius antoi arvoa Paulaharjulle kirjailijana ja järjesti hänelle sopivia siviilitoimia kirjurina ja kartanpiirtäjänä. Paulaharju oli lähtiessään täynnä Suur-Suomi-haaveita, mutta pettyi pahasti väestön suoraan torjuntaan ja kansallistunteiden olemattomuuteen. Oli tämäkin sotareissu tavallaan aineistonkeruumatka, vaikka leskimiehen lapset kaukana kotona saivatkin sillä välin tulla toimeen miten parhaiten taisivat.

Oliko Paulaharju itsekäs julmuri, ihminen vailla tunteita, pelkkä työkone? Ei ollut, hän oli luonteeltaan vaatimaton ja tunnollinen mies ja työpaineen aiheuttamia ärtymystiloja lukuun ottamatta mitä mallikelpoisin kansalainen. Paitsi ettei päässyt milloinkaan työvimmastaan, kulkurinverestään, rajattomasta kunnianhimostaan, itsekidutuksestaan. Väärä mies perheenisäksi, oikea mies kirjailijaksi.

Näin jälkeenpäin katsoen Paulaharju soveltuisi oikein hyvin jonkin koulutyttöpsykologian varaan rakennetun naisnäkökulman esimerkkityypiksi. Helpotus sentään, että lapsista kasvoi itsenäisiä ja vahvoja ihmisiä ja suku on muutenkin osoittanut voimansa ja kykynsä. Mutta hyvän esimerkin Paulaharju tarjoaa siitä, miten itsekäs ja sosiaalisesti vaikea ongelma kirjailijan ammattikin voi olla. Siitä joutuu tekemään tiliä eläessään ja kuollessaan, sen joustovara on pieni ja langetetut tuomiot ankaria. Erikoisesti historialliseen merkitykseen noussut kirjailija on oman merkityksensä uhri. Hänen yksityinen läpivalaisunsa jatkuu kuolemankin jälkeen ja äärimmäisissä tapauksissa siitä tehdään yleinen työmaa. Unhoon jäävät sen sijaan ne kymmenet tuhannet aikalaismiehet, jotka esimerkiksi pikkupoliitikkoina tai liikemiehinä löisivät kenet tahansa helposti laudalta, mutta joita ei kuoleman jälkeen muisteta eikä esiin kaiveta tiliä tekemään. Sillä he eivät ole syyllistyneet mihinkään taiteellisiin tai muihin suurtekoihin, heitä on johtanut vain pikkujulkea vallanhimo, rahanahneus tai joku muu likainen työ. Ja se taas on niin yleistä ja tavallista elämässä, että se armahtaa heidät ikuiseen rauhaan ja synninpäästöön.

Mitä Paulaharju sitten oikein teki? Mikä oli hänen kammottava henkilöhistoriansa? Marjut Harju on kirjoittanut isoisästään kuvauksen,[1] joka rajoittuu etupäässä henkilöhistoriaan, keruumatkoihin ja työmenetelmiin. Se jättää kirjalliset arviot hyvin vähälle, varmaankin kirjoittajan tunteman tulkintaepävarmuuden vuoksi. Mutta kirja tuo esiin tärkeitä pääkohtia, hyödyllistä aineistoa mietittäväksi.

1) Marjut Harju: Samuli Paulaharju, Ruijanrannan reppuherra. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1989.

Paulaharju teki todella hirmutyön: hän kirjoitti 21 kirjaa ja noin 500 artikkelia, kaikki leipätyönsä ohessa ja suuren perheen huoltajana. Lisäksi hän kulki 42 vuoden aikana keruumatkoilla neljässä valtakunnassa, noin 800 paikkakunnalla ja yhteensä 80 000 kilometriä. Ja kaikki enimmäkseen jalan ja polkupyörällä, jopa 70 kilometrin päivittäisiä patikkamatkoja, levähtämättä enempää kuin oli aivan pakko. Saaliiksi kertyi tuhansia piirroksia, 8 000 valokuvaa ja kansanperinnekuvauksia ja muistiinpanoja yhteensä 81 533 numeroa. Ne olivat niin täydellisen valmiita, puhtaaksikirjoitettuja ja kuvitettujakin, että arkistossa ne voitiin nitoa suoraan vihkoiksi. Yhdellä kertaa hän saattoi lähettää 8 kilon paketin käsikirjoituksia. Omat kirjansa hän suunnitteli aina alusta loppuun: päällyksen, kuvituksen ja taiton, niin että kustantajan tarvitsi vain pyöräyttää koneet käyntiin. Ja kuitenkin hän pysyi suurimman osan elämästään rutiköyhänä, raatoi mitättömässä leipävirassa kehnolla palkalla, velkaantui ja kerjäsi tieteellisiltä seuroilta muutamia satalappusia hyvin niukkojen matkakulujensa peittämiseksi. Kustantajat eivät saaneet hänen kirjojaan myydyksi, suhtautuivat niihin enimmäkseen nyrpeästi ja vitkuttelivat niiden julkaisemista usein vuosikausia.

Kannattiko se, maksoiko se vaivan? Vieläpä perheen laiminlyömisen, vaimon varhaisen kuoleman, oman sairauden, lukuisat muut pettymykset? Ei varmasti Paulaharjun itsensä kannalta. Siltä kannalta kyllä, että hän tuli keränneeksi talteen sen menneisyyden Suomen korpirahvaan elämästä, josta ilman häntä ei meillä olisi läheskään täyttä kuvaa olemassa. Pari kolmekin kirjaa olisi jo hyvin riittänyt yhden miehen työksi ja elämä olisi voinut sujua paljon

leppeämmin. Mutta missä olisivat silloin esimerkiksi mahtava suurteos Ruijan suomalaisia (1928), yksi ja ainoa kirja joka on koko kveenihistorian perusta? Ja missä olisi Luiron korpien yleisesitys Sompio (1939), ehkä Paulaharjun täydellisin taideteos, ja taaskin ainoa todistuskappale kokonaisesta metsäläiskulttuurista, joka on jo kauan lionnut tekojärven alla? Ja missä olisi vielä pitkä rivi muita: varhaisteos Kolttain mailta (1921), täynnä aivan ainutkertaista tietoa kolttien elämästä ennen ensimmäistä maailmansotaa ja heimon alkuperäisen elämänmuodon tuhoutumista? Entä Kainuun mailta (1922), tervakansan ja nälkämaan koko historia, tai monet suuret seutueepokset neljältä viideltä toisilleen aivan vieraalta alueelta: Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa (1923), Vanha Raahe (1925), Taka-Lappia (1927), Härmän aukeilta (1932) ja Kiveliöitten kansaa (1937)? Yksi on yhden, toinen toisen kulttuurialueen perusteos vielä tänäkin päivänä, ja tulee aina sellaisena pysymäänkin.

Paulaharjun ura alkoi vastoinkäymisillä ja päättyi moniin pettymyksiin, joita juuri mahdoton työpaine ja alituinen taloudellisessa alakynnessä ponnisteleminen aiheuttivat. Kurikkalaisen syrjäkylän torpanpoika pääsi juuri ja juuri pinnistellen velkarahoilla Jyväskylän seminaariin, sitten seurasi varhainen avioliitto toisen köyhän torpanlapsen kanssa, kasvava lapsikatras ja opintovelkojen pitkä laahus koko parhaan miehuusiän varrelle. Opintojen jääminen seminaaritasolle aiheutti sekin pysyvän trauman, koska hän keruutyössään ja kirjailijana joutui kilpailemaan suoraan akateemisen maailman kanssa. Kaikki nämä vastukset oli voitettava yhä suuremmin ponnistuksin. Vanhana miehenä sitkeän vaeltajan voimat alkoivat ehtyä

ja se aiheutti masennuskausia. Mutta ennen kaikkea vähäisenkin tieteellisen tunnustuksen saaminen vasta aivan viime hetkillä, haudan partaalla, tuli liian myöhään eikä jaksanut enää häntä ilahduttaa eikä hänen kaikkia tavattomia uhrauksiaan korvata.

Paulaharjun taakkana oli koko ajan hänen tuskallinen kaksinaisroolinsa; hän tunsi olevansa kansanperinteen kerääjä ja tutkija, mutta myös luova kirjailija. Akateemiseen maailmaan sopi erittäin huonosti, että se olisi voinut hyväksyä jonkun itseoppineen maalaisharrastajan keräilytulokset tieteen piiriin. Niitä käytettiin kyllä sumeilematta hyväksi, häikäilemättömästikin, mutta samalla pidettiin alentavaa välimatkaa tähän tyhmänsinnikkääseen uurastajaan. Taloudellisestikin Paulaharju joutui köyhyysloukkuun; hän joutui kilpailemaan apurahoista tutkijoiden kanssa ja hävisi heille, eikä hän voinut kirjailijanakaan olla jakamassa apurahoja ensi rivissä ajan tähtikirjailijoiden kanssa.

Mitä pitemmälle ura eteni, sitä raskaampana Paulaharju koki tämän kaksinaisuutensa. Kumpaankaan ryhmään häntä ei laskettu mukaan, vaikka hän kuului molempiin. Aikalaistutkijat mitätöivät hänet melkein yksissä miehin, ja sellaisetkin kumisevan ontot kansalliskirjailijat kuin Eino Railo ja Lauri Haarla nousivat taivaan korkeuksiin hänen rinnallaan.

Kun Paulaharju aloitteli keruutöitään Jyväskylän seminaarin lehtori Yrjö Blomstedtin kehotuksesta, uurasti Karjalassa kesällä 1900 ja piirsi mitä tunnollisimmin vanhoja rakennuksia, sinänsä myötätuntoisella Blomstedtilla oli jo oma lehmä ojassa: hän tarvitsi aineistoa omiin tutkimuksiinsa. Paulaharju jatkoi töitä ja sai julki pikku-

teoksen vuonna 1906, mutta vuosikausien työn tuloksena syntynyt lähes 600-sivuinen käsikirjoitus hylättiin. Nyt vuorostaan professori U.T. Sirelius käytti kerättyä aineistoa hyväkseen, mutta Paulaharjun varsinaista perusteosta ei vain saatu millään opilla julkisuuteen. Paulaharju katkeroitui tästä pysyvästi; vielä vuosikymmenen kuluttua hän kirjoitti katkerasti: »Hulluilla herrat kyntävät. Sitä se on melkein ollut koko elämäni työ, muille parempiosaisille olen aineksia kerännyt, ihan väsyksiin asti korpia riehkaissut. Ja sitten muut niitä tutkimuksiinsa käyttävät. Ja kamarissa vain istuvat ja aineksia penkovat.»

Tuo suurtyö hautautui arkistoon yli seitsemäksi vuosikymmeneksi. Vasta 1980-luvulla siitä julkaistiin kaksi pikkunidettä. Niiden johdosta kirjojen toimittaja Pekka Laaksonen oli jo kypsä lausumaan, että Paulaharjun käsikirjoitus oli »omaleimaisuudessaan ja täydellisyydessään» aivan ylivoimainen saavutus »kaikkiin muihin tuon ajan vastaaviin rakennuskuvauksiin verrattuna».

Mistä tämä käsittämätön akateeminen typeryys? Tuskin voi sanoa että se oli pelkkä ajan tapa; tutkijoissa on yleensäkin paljon typeryksiä, jotka eivät mitenkään voi suvaita väärältä taholta noussutta kykyä. Ja myös sen laatuisia typeryksiä on paljon, jotka eivät itse ole tämän epäsuotavan kyvyn tasalla, ja siksi vastarinta ja mitätöinti on niin yleistä ja sokeata.

Toisaalta Paulaharjun sitkeä itseoppineen kompleksi akateemisia tutkijoita kohtaan tuntuu liioitellulta kärsimykseltä. Olisihan hänen voimiensa päivinä ja yhä uusien suurteosten saatua väkevän hahmonsa täytynyt käsittää, että hän oli ylivoimainen hyvin moniin tusinatohtoreihin verrattuna. Sitä paitsi nuorilta tutkijoilta hän ehti saada

tunnustustakin, jonka arvoa hänen ei tarvinnut epäillä, kärjessä niinkin edustavat nimet kuin Martti Haavio ja Kustaa Vilkuna. Ja tunnetut pohjoismaiset Lapin-tutkijat, joilla ei ollut mitään sisäpiirin intressejä rasituksenaan, ruotsalainen professori K.B. Wiklund ja norjalainen rehtori J. Qvigstadt tunnustivat hänen pätevyytensä aivan varauksetta jo 1920-luvulla. Mutta nämä poikkeukset eivät riittäneet koko akateemisen rintaman murtamiseen, siihen ei lopultakaan miehen mentävää aukkoa syntynyt.

Ja niinpä piti vielä panna käyntiin aivan surkean huvittava näytelmä Paulaharjun professorin arvonimen saamiseksi. Kesti kokonaista viisitoista vuotta ennen kuin se katsottiin voitavan hänelle myöntää. Ensimmäinen yritys tehtiin jo 1928 ja yksin kansleri Hugo Suolahti puuskahti hylänneensä esityksen 14 kertaa. Hän vannoi ettei koskaan tulisi hyväksymään sitä. Tarvittiin vielä Martti Haavion ja Kustaa Vilkunan armoton loppurynnäkkö ja kahden hallituksen ja kahden pääministerin tuki, ennen kuin arvonimi heltisi Paulaharjulle lokakuussa 1943, neljä kuukautta ennen hänen kuolemaansa.

Paulaharju itse ei enää jaksanut arvonimestä paljon iloita eikä siihen ollut enää aikaakaan. Hän olisi halunnut mieluimmin Kalevalaseuran kunniajäsenyyden, mutta sitä taas vastusti kaikin voimin professori Väinö Salminen. Ei auta taaskaan kuin ihmetellä miten juuri kansanrunousmies Salminen ryhdistäytyi tätäkin pikkutunnustusta estämään. Tunnetusti hän paistatteli mielellään Eino Leinon runoilijanmaineen loisteessa, mutta miten hän ei voinut erottaa kuppia lusikasta ja ymmärtää Paulaharjun veroisen kirjailijan tekstin arvoa? Yksinkertaisesti siksi, ettei hän mahtanut ymmärtää tekstin päälle ylipää-

tään. Ainakin hän itse on parissa muistelmateoksessaan kirjoittanut jonninjoutavaa lorotusta, jossa ei ole juuri pohjaa eikä laitaa.

Voisi pitää pelkkänä paperinhaaskauksena tällaisten ilmiöiden myöhäistä taivastelua, elleivät vanhat jäänteet yhä vielä tuntuisi. Marjut Harju kertoo sellaisenkin tuoreen hupitarinan, että vielä 1965 Ruotsin Länsipohjaan lähetetty tutkijaryhmä ryhtyi halventamaan Paulaharjun Kiveliöitten kansaa -teosta, vaikka kiersi samoja seutuja kirjan opastamana ja joutui koko ajan käyttämään sitä päälähteenään. Mitähän tulevia tutkijaneroja sielläkin on mahtanut olla liikkeellä?

Marjut Harjun lähdeviitteiden perusteella olen aivan omaksi huvikseni kaivanut esiin tuon suuren retkikunnan vaiheet. Neljä nuorta miestä ajeli tosiaan kesällä 1965 parilla henkilöautolla heinäkuisessa lomasäässä Tornionjokilaaksossa ja Länsipohjassa pari viikkoa ihmisiä haastattelemassa. Joukon johtaja Jaakko Yli-Paavola kehuu jälkeenpäin retkikunnan suuria uhrauksia sanomalla, että matkaa kertyi Helsingistä laskettuna 8 355 kilometriä, mutta ei suinkaan jalkamiehille itselleen vaan herrojen autoille. Haastattelunauhoja saatiin kokoon yhteensä 64 tuntia, mikä taas tekee miestä päälle laskettuna vaatimattomat 16 tuntia. Se on tosiaan vasta pikku hyppysellinen Paulaharjun saavutuksiin verrattuna. Retkikunta sai kaksi apurahaa ja kertoo tehneensä jopa 12-tuntisia työpäiviä, mikä autoajeluineen tuskin on heitä näännyksiin asti rasittanut. Paulaharjun Kiveliöitten kansaa oli koko ajan mukana, karttoineen ja sanastoineen, sitä seurattiin joka päivä ja sätitttiin saman tien »koreatyyliseksi, murresanastoa ja sirpaleista tietoa täyteen ahdetuksi kirjaksi».

Mutta lienee jo tämäkin tutkimusretki aikoja sitten unhon yöhön vaipunut, koska ei ole retkikunnan jäsenistä mitään tieteen suurmiehiä noussut.

Paulaharju oli poliittiselta katsomukseltaan äärioikeistolainen, IKL:n jäsen, joskin erosi puolueesta erään pikkuseikan takia. Heimoaatteen kannattajana hän uneksi Suur-Suomesta ja tunsi elämänsä loppuun asti aivan aitoa ryssävihaa. Mutta ihmeeksikään hän ei päästänyt näitä aineksia kirjojansa tärvelemään. Se on erityisen merkityksellinen seikka. Hän kuunteli ihmisiä, teki havaintoja, tallensi, muokkasi tekstiä, etäännytti itsensä taustalle, taikoi pystyyn maailman jonka hän tiesi olevan aivan viimeisillään. Hän hylkäsi Karjalan-matkat kun oli aiheen tyhjentänyt loppuun, hän ei lähtenyt Värmlantiin koska siellä kulki jo tarpeeksi muita tutkijoita, hän lähti aina sinne missä vanha tieto vielä oli mahdollisimman pitkälle hänen yksinoikeutensa. Hän alkoi jo vihata rakkaita nuorisoseurojakin vanhan tiedon tuhoajina, sillä hän halusi itse omistaa tuon tiedon väärentämättömänä ja täyttää sillä omat kirjansa.

Kirjailijana Paulaharju olikin jukuripäisyyteen asti itsepäinen ja itsetietoinen mies, ja oman tekstin puolustajana hänen tietysti täytyi sitä ollakin. Hän oli jo varhain selvillä erikoisen tyylinsä ansioista, vaikka hyvään kirjailijatapaan aina välillä hyvin viattomalla naamalla vähättelikin kykyjään. Tosipaikassa hän ei päästänyt ketään tekstiään peukaloimaan, ei edes pyhien tieteellisten vaatimusten edessä. Esimerkiksi Härmän aukeilta -kirjan kieliasuun hän ei antanut puuttua, vaikka sitä oikein miesjoukolla yritettiin tehdä täydellisemmäksi. Hän katsoi kirjoittavansa omaa kieltään ja käyttävänsä murresanoja itsenäisinä ja

omasta tekstistään selvästi erotettuina aineksina. Liioin hän ei milloinkaan antautunut yhteistyöhön toisten kirjoittajien kanssa näiden suuria lupaavista houkutteluista huolimatta. Hän torjui sekä K.M. Walleniuksen että Ilmari Kiannon ehdotukset puolinaisina ja itselleen vieraina. Tietenkään hän ei aina ollut täydellisesti oikeassa eikä sitä kukaan voi ollakaan. Kun vanha ystävä Arvi Järventaus moitiskeli hänen ainoata varsinaisesti kaunokirjallista teostaan Tunturien yöpuolta, Paulaharju vimmastui ja katkaisi ystävyyssuhteen siihen paikkaan. Järventaus arvosteli kirjan psykologisia heikkouksia, mutta nyt alkaa olla selvää että kirjan pääheikkous on sittenkin juuri tyylin pateettinen ylivireisyys, kun ennestäänkin vahvat tyylikeinot ovat siinä äärimmäisessä tehokäytössään. Vastauskirjeessään Paulaharju tölväisee pahasti Järventauksen Satu-Ruijan maata, mutta siinä hän on toisen kerran väärässä, sillä juuri tyylillisesti Satu-Ruijan maa on aivan huippuluokkaa koko Lapin kirjallisuudessa ja Järventauksen ehdoton pääteos. Se on keveä, kirkas ja raikas fantasiakertomus, jota aika ei ole vähääkään himmentänyt. Tämä kahden samalla reviirillä toimineen kirjailijan sanaharkka ei olisi enää toistamisen arvoinen, ellei se osaltaan valaisisi Paulaharjun ambitioherkkyyttä ja kirjallista temperamenttia, jota hän tietysti tarvitsikin omaperäisen tyylinsä ja suuritöisten kirjojensa läpiviemiseen.

Matkoillaan Paulaharju rääkkäsi itsensä joskus aivan henkihieveriin, fyysiset rasitukset olivat usein äärimmäisen kovia. Hän hankki jo 1930-luvulla pahan sydänvian, mutta ei puhettakaan että hän olisi aikonut hellittää. Hänen ensimmäinen vaimonsa Kreeta-Liisa kuoli 39-vuotiaana kaikkensa uhranneena syksyllä 1913; monet sairaudet olivat koetelleet häntä yli kymmenen vuotta ja hivuttaneet vähin erin loppuun. Puolisoiden välit olivat muuten ilmeisen hyvät, mutta raha-asiat olivat usein hunningolla ja Kreeta-Liisa sai ikävöidä yksin kaikket kesät lasten kanssa Paulaharjun rientäessä keruumatkoillaan pysähtymättä ja levähtämättä. Hänen toinen vaimonsa Jenny Simelius alkoi tunkeutua Paulaharjun elämään yhteisten harrastusten kautta ja selvästi ennen Kreeta-Liisan kuolemaa. Ainakin Paulaharju lähetteli opettajatoverilleen kirjeitä »onnellisena kulkurina» keruumatkoiltaan jo kesästä 1911 alkaen. Heidät vihittiin 1919 ja tarmokas Jenny toi täysin varattomaan pesään sekä tarmonsa että varsinkin opettajanpalkkansa. Jenny rasittui ensimmäisillä Lapin-matkoilla pahasti, mutta karaisi itsensä kestämään. Silti hän ei koskaan täydellisesti sopeutunut Paulaharjun tahtiin eikä hänen kansanomaisuuteensakaan.

Jenny kuului sivistyneistöön ja jäi lopultakin vieraaksi Paulaharjun syvälle rahvaanpalvonnalle. Kuitenkin hän oli aviovaimona valinnut osansa ja Paulaharju alisti hänet epäröimättä asemaansa suurperheen äitinä, kodinhoitajana ja sihteerinään. Iän karttuessa sivistyneen Jennyn ja työhullun kansanmiehen erot alkoivat tasoittua ja yhtyä. Paulaharju poltti kirjeenvaihtonsa Kreeta-Liisan kanssa jostakin tuntemattomaksi jääneestä syystä ja Jenny itse sievisteli leskeksi jäätyään Paulaharjun hänelle lähettämiä kirjeitä, ilmeisesti luodakseen itsestään edullisemman kuvan jälkimaailmalle. Paulaharjulla oli Kreeta-Liisan kuoleman jälkeen ollut vakava naissuhde, mutta Jenny oli päättänyt tehdä elämäntyönsä Paulaharjun vaimona ja syrjäyttänyt hänet. Paulaharjun kuoltua ja hänen maineensa kasvaessa Jenny oli tyytyväinen asemaansa

kunnioitettuna leskenä, joka oli saavuttanut paikan johon hän oli pyrkinyt ja jossa hän oli myös kestänyt. Hän oli alun alkaen ollut varma Paulaharjun kyvyistä eikä siinä koskaan pettynyt. Silti Paulaharjun henkilöhistoriaan jää vielä monia aukkoja jotka herättävät kysymyksiä.

1989

Julkisuus ja asiantuntijapörssi

Kirjailija on julkisuuden henkilö, hänen tuotteensa ovat julkisia, niitä käsitellään julkisesti. Tämä on jokaiselle tunnettu perusasia, vaikka monet pyrkivät sen kanssa ristiriitaiseen päämäärään, yksityisyyteen. Se taas ei aina ole mahdollista, koska henkilöä ja tuotetta ei ole alun alkaenkaan tarkoitettu erillään elämään. Kirjailija ei voi toivoa saati määrätä mitä hänestä kirjoitetaan, on otettava vastaan se mitä tulee.

Luulen että Hannu Salaman yrmeä suhtautuminen julkisuuteen periytyy Salama-sodan ajoilta. Hän sai siitä tarpeekseen. Nähtävästi hän koki kirjoittelun täysin holtittomaksi ja vastuuttomaksi; prosessi joka tapauksessa ylitti rajat joihin hän itse olisi voinut enää vaikuttaa. Monet kirjailijat ovatkin henkilöinä vaienneet merkillisesti juuri silloin kun heistä on kaikkein eniten puhuttu. Tässä näyttää olevan yksi lainmukaisuus: kirjailija vaikenee ja eristäytyy, mielenosoituksellisesti, ei halua vastata itsestään luotua kuvaa. Monesti tuo kuva onkin väärä, koska se on niin monien ristiriitaisten tekijöiden tulosta, ettei se voi vastata kirjailijan itsessään kokemaa ykseyttä.

Paavo Haavikko näyttää toteuttavan menetelmää, joka on etevä yhdistelmä ylhäistä yksityisyyttä ja jatkuvaa julkisuuden virtaa. Nopeilla ja yllätyksellisillä lausunnoillaan hän tämän tästä sysää julkisuuden liikkeelle, aivan kuin sylkäisisi muurahaispesään, vetäytyy sitten takaisin eikä näytä milloinkaan kommentoivan näitten kokeittensa tuloksia.

Kirjailijatyyppejä on monenlaisia, mutta suhde julkisuuteen näyttää olevan pääasiassa kahtalainen, hyväksyvä tai torjuva. Kesällä käsiteltiin eräässä seminaarissa kirjailijan ja julkisuuden suhteita ja kaikki esiintyvät kirjailijat olivat sitä mieltä, että julkisuus on välttämätöntä mutta pahasta. Siis sekä välttämätöntä että pahasta. Tällaiseen lopputulokseen voisi päätyä kaikilla julkisilla toimialoilla, esimerkiksi politiikassa. Voisi kuvitella että poliittisen toiminnan ihannetila on se, että se antaa harjoittajalleen kaiken sen hyvän minkä se yleensä kykenee antamaan, poisluettuna julkisuuden luoma yleinen kontrolli ja kritiikki. Sillä julkisuudella on myös tämä kontrolloiva tehtävänsä, ja aivan erikoisesti yhteiskunnallisilla aloilla, jotka ovat niin huimaavasti merkityksellisimpiä kuin kirjallisuus milloinkaan. Julkisuus on aurinko, kuten jo Eino Leino meitä opetti; ja julkisuuden aurinko on aina kaikkien yhteiskunnallisten »bakteerien voimakkain vihollinen».

Väinö Linna lienee kokenut kaikkein äkillisimmän ja syvätehoisimman julkisuuden, joka kirjailijan osalle on tässä maassa koskaan langennut. J.L. Runeberg kirjoitti vielä kehittymättömien tiedotusvälineiden aikana ja pelkästään yläluokalle, mutta Linna ravisteli hereille koko kansakunnan ja sen kaikki ryhmät. Molemmat saavuttivat kansalliskirjailijan aseman, mutta aivan erilaisin perustein. Kauan Runebergin jälkeen kansalliskirjailijaksi kohonnut Juhani Aho ja hänen jälkeensä F.E. Sillanpää häälyivät vielä luokkien välissä, mutta mitä lähemmäksi tulemme nykyaikaa, sitä selvemmin kansalliskirjailijan on saatava hyväksymisensä kaikilta ryhmiltä. Kansanvallan edistyminen on demokratisoinut johtavan kirjailijan roolin; jos kansalliskirjailija valittaisiin vaaleilla, juuri Linna olisi oikea mies voittamaan paikkansa. Julkisuus on aina yhteiskunnallisen arvostuksen jakoa ja punnintaa ja siksi kirjailijan taival on sidottu näihin muutoksiin. Suurten romaaniensa aiheuttamiin kiistoihin Linna vastasi hyvinkin kiivaasti, mutta yleisen hyväksymisen myötä hänen lausuntonsa ovat tasapainottuneet tyvenen suvantomaisiksi. Nykyään hän selviää niistä jollakin nimikirjoituksella tai päännyökkäyksellä. Olemukseltaan rehti Linna ei ole syyllistynyt mihinkään alhaiseen tekoon, yksinkertaisesti hänen vastustajansa ovat antautuneet.

Yhtä lailla kun voi karakterisoida eri kirjailijoita heidän työnsä kautta, yhtä lailla voi luonnehtia heitä heidän julkisen kuvansa kautta. Vaikka ne ovat eri asioita, ne koskevat aina samaa henkilöä ja siksi ovat myös sama asia. Olavi Paavolainen nautti julkisuudesta siihen saakka, kunnes se yhtäkkiä asetti hänen kirjailijantyönsä kyseenalaiseksi. Nuoruudessa ei haitannut että häntä juhlittiin nuoren polven idolina, siihen määrään että hän Suursiivouksessaan sai vapaasti jakaa jumalan oikeutta myös oman ikäryhmänsä parissa. Porvaristo tuki Paavolaista, ja hän sai nauttia myös radikaalien suosiosta. Se oli tasapainotilanne jonka täytyi välttämättä sortua kun hän tuli ottaneeksi liian yksipuolisia riskejä. Kun Synkkä yksinpuhelu sodan jälkeen tuomittiin valheeksi, Paavolainen lamautui lop-

puiäkseen eikä enää koskaan toipunut. Vaikka oma toveripiiri kirjaa vielä ylisti, se ei riittänyt hänelle, koska hän oli tottunut siihen ettei hänen lahjojaan millään suunnalla kiistetty.

Ammattiylpeys on hiukan eri asia kuin turhamaisuus. Paavolainen oli sekä turhamainen että ylpeä ammattikyvyistään, mihin hänellä parhaitten sivujensa ansiosta olikin riittävästi aihetta. Tästä voi kehitellä toisen lainmukaisuuden: ylpeyden piru vaivaa erikoisesti niitä, joita mikä tahansa julkisuus ei tyydytä, ainoastaan kaikkein paras osa siitä. He eivät odota lahjattomien kuoron tolkutonta ylistelyä vaan pätevien ammattipiirien hyväksyntää. Sitä ei voi kuitenkaan mistään tilata, se on ansaittava. Aaro Hellaakoski ja Martti Haavio vaikenivat runoilijoina pariksi vuosikymmeneksi, kun eivät katsoneet tulleensa riittävän ymmärretyiksi. Kun he tulivat uudelleen julkisuuteen, he varmistautuivat siitä että se tapahtui riittävän suvereenisti.

Oma tyyppinsä on kirjailija joka tuottaa itseään koskevaa julkisuutta kuin tehdas, yötä päivää: Jörn Donner. Emme voi enää ajatella Donneria pelkästään kirjailijana, hän on julkinen ilmiö kaikissa rooleissaan, tupakoitsijana, lentomatkustajana, kansanedustajana, koti-isänä, minä tahansa, ja kaikista hänen toimistaan myös syntyy julkisuutta, kun hänen persoonansa on kyseessä. Silti on huomattava että Donnerin perusarvostus lähtee kirjailijapohjalta, joka sentään tunnustetaan suurempia mukisematta. Häneen olisi aikoja sitten kyllästytty, ellei hän olisi niin äärettömän energinen ja hyödyllinen päivänvirtausten hallitsija: luulen että hänen puhelinnumeronsa on jokaisen pintatoimittajan almanakassa heti taksiaseman ja lähiravintolan alla. Pentti Saarikoski räätälöi aikanaan aivan tietoisesti oman julkisen roolinsa, kaikenkarvaisen statistijoukon tukemana, teki itsestään näytelmän päähenkilön, kunnes kyllästyi leikkeihinsä ja vetäytyi erakoksi. Se ei ollut luopumus vaan luonnollinen seuraus tietyn vaiheen päättymisestä: rooli täytti tehtävänsä ja menetti ajankohtaisuutensa.

Suurten tähtien loisteessa voi moni polttaa siipensä, jos pyrkii liian lähelle keskusta, johon vain itse nerot kuuluvat. Saarikosken välillinen synti on esimerkiksi Arvo Salon ja Jorma Ojaharjun myöhempi laskeva urakehitys. Vaikka Ojaharjun kynästä on lähtenyt vankanpuoleinen kotiseutueepos, jolle ei ole tarpeen tässä erityistä puolustusta kirjoittaa, emme silti kykene lukemaan häntä aikaisemman asemansa tasolle. Hän eli julkisen roolinsa korkeasuhdanteen Saarikosken seurassa loppuun ja sen jälkeen hänen on ollut pakko tyytyä elämään Ojaharjuna. Se on epäoikeudenmukaista mutta taaskin pelkästään lainmukaista. Niin on käynyt tuhannesti ennenkin. Kukin on aina vain oman valonsa arvoinen, ja mitä siihen lisätään on lainavaloa, joka aina myöhemmin ulosmitataan. Jouko Tyyrin hyvin tunnettu kirjailijan trauma on ymmärtääkseni se, etteivät hänen kykynsä mitenkään voineet riittää joukossa, johon hän alkuaan kuului, mutta jossa hän ei voinut kestää. Kun kaikkein parhaista on kysymys, karsinta toiseksi parhaitten joukossa on ankara. Tuomas Anhavan, Paavo Haavikon, Antti Hyryn ja Veijo Meren käsittäminen tänä päivänä 25-vuotiaiksi aloittelijoiksi Jouko Tyyrin tai Pekka Lounelan joukossa on mahdotonta; tuon vaikutelman palauttamiseksi täytyy sulkea ikkunat ja kyyristyä lukemaan uudelleen 1950-luvun Parnasson vuosikertoja.

Mutta on olemassa myös todellisia jumalten suosikkeja, nuorukaisneroja, jotka ehtivät ilmaista suuret lahjansa, mutta poistuvat keskuudestamme ennen kuin joutuvat vastaamaan niistä. Yksi sellainen on Parnasson suurten vuosien kriitikko Martti Terho. Jos hänen tasonsa olisi venytetty pitkäksi elämäntyöksi, se ei nykyisen arvion mukaan mitenkään olisi voinut muodostua legendaariseksi. Mutta sitä emme sentään täysin varmasti tiedä, koska meille on jäänyt arvioitavaksi vain alku.

Yleensä lyhyt ura on jälkiarvostuksen kannalta selvästi parempi kuin pitkä; pitkä ura tahtoo aina ajan mittaan tasoittaa ja tavanomaistaa itsensä. Vain erityisen vahvat tekijät kestävät tätä kulutusta vuosikymmenestä toiseen, mutta sitten he purjehtivatkin varmasti ja vankkumattomasti klassikoiden ylhäiseen piiriin.

Kirjallisten ryhmien piirissä on aina ollut olemassa määrätty joukko kirjallisuushistoriallisia takertujia. Mitään vähänkin pitempää yleisluetteloa Tulenkantajista tuskin voi koota ilman Arvi Kivimaan tai Erkki Valan nimeä, vaikka kummaltakaan tuskin on mahdollista enää lukea kymmentä kelvollista sivua. Moni on luonut itsestään käsitteen vain olemalla paikalla oikealla hetkellä, vaikka ei olisi paljon mitään tehnytkään. Lauri Viidan ja Väinö Linnan myötä noussut mahtava Pirkkalaiskirjailijat näytti yhdessä vaiheessa kykenevän tuottamaan Tampereelta suuren eepikon kerran vuodessa, mutta nyt jo tiedetään, ettei se ollut muuta kuin uhoa ja propagandaa. Kaikki kirjalliset ryhmät ovat tässä mielessä samanlaisia, ne lupaavat aina enemmän kuin antavat.

Viimeistään Tulenkantajien ajoista alkaen reklaamista on tullut näkyvä osa julkista arvojärjestelmää. Huomattavan suuri joukko julkisuutta janoavia kirjailijoita on niitä, joille julkisuus on jo arveluttavan lähellä koko kirjailijantyön päämäärää. He tekevät suurin piirtein katsoen mitä temppuja tahansa pysyäkseen esillä. Tämä ryhmä on huomattavan suuri jo siksikin, että lehdistö pumppaa heitä koko ajan esiin, se haluaa uusia kasvoja, tuoreita uutisia, viihdettä; mutta se ei tosiasiallisesti kiinnostu heistä yksilöinä vähääkään eikä varsinkaan heidän tuotannostaan, joka onkin heidän heikko kohtansa. Joku esikoiskirjailija saattaa tekeytyä tuntemattomaksi, lymytä salanimen takana ja sitten antaa sensaatiomaisesti paljastaa itsensä, minkä jälkeen hänet onkin jo julkisesti käytetty loppuun eikä häntä kirjailijana itse asiassa ole ollut olemassakaan. Joku toinen osallistuu äänestyskilpailuihin täyttämällä niputtain lipukkeita omalla nimellään päästäkseen hinautumaan kärkeen asti, paikalle johon hän ei itsekään usko muuten yltävänsä.

Koska julkisuus on aina myös peliä, yhä useammat yrittäjät pyrkivät höynäyttämään sitä päästäkseen eroon aloittelijoiden tasaisesta rivistä. Useat siinä aina hetkittäin onnistuvatkin, jos ymmärtävät päästellä mahtavia yleisjulistuksia, jotka kaatavat kaikki muut kumoon. Historiassa jo kaukainen Hans Selo julisti aikanaan kaiken ennen häntä kirjoitetun kirjallisuuden navettakirjallisuudeksi. Ei silti kulunut täyttä kahta vuosikymmentä kun osoittautui ettei hän ainakaan itse kyennyt sitä paremmaksi tekemään. Hänellä on tälläkin hetkellä paljon seuraajia, joista erään sianhoito-oppaan kirjoittaneet nuoret miehet ovat nousseet päätänsä pitemmäksi muita näissä hullunjulistuksissa. Kun he nyt ovat julkaisseet ensimmäiset omat kirjansa on paljastunut kaikille että he ovat hyvin uhka-

rohkeasti alittaneet sen tason jota ovat muilta vaatineet.

Kaikenlaiset manöveroidut temput ovat yleistymässä, koska pelkkä kirjan julkaiseminen ei ole enää mikään julkinen teko. Joka syksy saa jo olla etukäteen varma, että tietyn kohtalaisen ulkomuodon omaavat nuoret naiskirjailijat esitellään naistenlehtien palstoilla kuin muotituotteet, asuja ja olohuoneita myöten, ja seuraavana vuotena taas seuraavat. Joskus tapahtuu että näistä naisista tulee pitkäikäisempiä urallaan, naistenlehtiurallaan, ja se on sitten heidän julkisuutensa ja arvostuksensa koko mitta. Alku voi olla suurenmoinen, mutta loppu on sitten kirjallisuuden tylyä arkipäivää; kun naistenlehtikirjailijatyyppi ikääntyy, hän on käyttänyt mahdollisuutensa ja joutuu ahertamaan yhtenä rivikirjailijana muiden joukossa.

Kumpaa arvostella enemmän, kirjailijoita ja heidän julkisuudennälkäänsä, vai julkisuuskoneistoa ja sen kyynisyyttä? Tuntuu että vaikka kaikki kirjailijat käpertyisivät omaan suureen vaatimattomuuteensa, torjuisivat julkisuutta kädet silmillä, koneisto luo uusia menetelmiä käyttääkseen heitä hyväkseen, puoliväkisin, mitaten ja punniten, heidän omaa tahtoaan kysymättä. Kaikenlaiset arvolistat, kiertokyselyt ja kilpailut alkavat nykyään olla näkyvintä julkisuutta ja juuri sellaisiksi tarkoitettujakin. Suurlehtien kulttuuriosastojen kytkeminen ilmiselviin journalistisiin tulostavoitteisiin on lisännyt ja kiihdyttänyt tällaisen pintajournalismin kasvua. Vaikka kulttuuritoimittajat tätä itse nostamaansa vaahtoa tämän tästä pistävästi arvostelevatkin, he kuitenkin joka kerta käyvät kiinni kirjailijoihin jotka sillä hetkellä sattuvat olemaan kuumaa tavaraa. Tästäkin näkyy miten julkisuus on jopa sen tuottajillekin hyvin kaksinaismoralistinen olotila. Monia heistä voi kutsua eräänlaisiksi savikiekkoampujiksi: kuinka paljon uusia yrittäjiä kerrallaan lingotaankin taivaalle, heitä myös ammutaan alas, melkeinpä yleiseksi huviksi.

Suurin osa kirjailijoista pysyy silti laajemmin katsoen koko ikänsä täysin tuntemattomina. Monia heistä kovertaa sisältä päin alituinen tunnustuksen puute. Erityisesti periferiassa asuvilla kirjailijoilla tämä tauti saa ääritapauksissa sairaalloisia muotoja. Luullaan että Helsinki on ainoa paikka maassa jossa julkisuuden aurinko paistaa, vaikka tosiasiassa Helsingissä ja Uudellamaalla on eniten kirjailijoita ja periferiassa heitä on vähiten: yleistasoon katsoen periferiset kirjailijat ovat selvästi itseään näkyvimpiä. Omassa yhteisössään heillä saattaa olla oma tuoli maaherran vieressä, kun saman tason kirjailija Helsingissä saa pyytää sellaista korkeintaan Kosmoksen portierilta. Jos periferiasta nousee esiin joku todellinen kyky, hän nousee heti julkisuuteen kuin raketti lähtöalustaltaan; kaikki rientävät nostamaan hänet ylös, kun lähipiirin kiintotähtiin on peräti kyllästytty. Tietysti sen jälkeen tapahtuu luonnollinen vastavaikutuksensa; tähti voi sammua hyvinkin pian, sillä julkisuus kuluttaa ja latistaa jokaisen omaan asemaansa.

Julkisuuden keskittämispyrkimys ei ole mitään yleistä oikeudenharjoitusta, se on raakaa kaupallista toimintaa. Se karsii yhä selvemmin esiin ne joihin se kohdistaa kiinnostuksensa. Julkisuuskoneiston päätavoite on keskittyä ilmiöihin jotka erottuvat joukosta. Tunnetuimpiin kirjailijoihin liittyy piirteitä jotka ovat laajalti välittymiskelpoisia. Nämä piirteet saattavat olla hyvin kaukana itse kirjallisista arvoista ja saavat ollakin. Kirjailijan laatu ja sanottava eivät ole pääasia vaan edustavuus. Rehvakka karjalaispoi-

ka Heikki Turunen saa melkein yksinään edustaa laajaa mutta elinvoimansa jo tyhjentänyttä perinteistä kansankuvaustamme. Hän sai Simpauttajallaan äkillistä työntövoimaa taakseen ja sitä on riittänyt hiljakseen näihin päiviin asti. Hän on vakiintunut tunnuskuvaksi ja muut ovat kuihtuneet ympäriltä.

Ikävä piirre on se, että julkisuus on niin hetkellistä ja haihtuvaa, varsinkin jos kirjailijan laadulliset ansiot eivät kestä kulutusta. Tähän liittyy ilmiön kolmas tunnettu lainmukaisuus: julkisuus on paljon helpompi saavuttaa kuin säilyttää. Mitä vähemmän kirjailijalla on todellista painoa sitä nopeammin hänet on kulutettu loppuun. Julkisuus ottaa mukaansa ja hylkää yhtä helposti. Kestävä ja alati vaikuttava julkisuus edellyttää jatkuvia painavia suorituksia. Tämä muodostaakin ilmiön lähes ainoan terveen puolen; kirjailija joka on vahva asemassaan, voi säädellä julkisuutta johonkin määrään itsekin, hän ei ole siitä riippuvainen. Hän voi kääntää sille selkänsä tai olla siitä kokonaan piittaamattakin.

Toisin on asia jos julkisuuteen syntyy riippuvuussuhde ja kirjailija joutuu sen armoille. Hänen tulee yksinkertaisesti olla sille mieliksi ja suorastaan liehitellä sitä säilyttääkseen asemansa. Ja siltikin julkisuus voi koska tahansa pettää hänet, hylätä hänet, käyttää häntä väärin, miten milloinkin. Julkisuus ei kirjoita yhtään aitoa vekseliä, jonka pettymysten jälkeen voisi tarjota sille lunastettavaksi. Ei löydy ketään joka sen armeliaan teon tekisi, ei ketään joka pitäisi kirjaa vääryyksistä. Julkisuus ei ole yksilö vaan sokea kollektiivi. Se on joka suhteessa vastuuton, kaikki ovat sille yksilöinä pelkkää käyttömateriaalia, elleivät itse kykene hallitsemaan asemaansa.

Yksi kohtuuttoman julkisuuden tuoma ongelma on sinänsä arkipäiväinen mutta voi joskus muodostua aivan sietämättömäksi: työrauhaongelma. Julkisuus ei helpolla luovuta käsistään niitä joita se katsoo tarvitsevansa. Ammatissa jossa yksinäinen ja paineeton olotila on välttämättömyys, ulkoa tullut kohtuuton mielenkiinto on häiriötila joka ei enää imartele vaan työlästyttää ja tuskastuttaa. Se joka riistää itselleen väkisin yksityisyyttä saa maksaa siitä helposti ylimääräisinä aggressioina jotka lähenevät kostoa. Varsinkin omassa sosiaalisessa ympäristössään hänen on jatkuvasti taisteltava oikeudestaan saada olla rauhassa. Monesti tällaiseen mielenkiinnon kohteeseen ripustaudutaan niin että joutuu itse aggressioiden valtaan ja alkaa polttaa kaikkia siltoja takanaan, joita sitten tyvenempinä kausina ehkä joskus tarvitsisikin. Joka tapauksessa saa pian osakseen tylyn, kielteisen ja hankalan ihmisen maineen ja kohta sellaisen yksinäisyyden, jonka siltojen polttajana on tietysti ansainnutkin.

Ja silti julkinen rooliminä jatkaa omaa elämäänsä omien lakiensa mukaisesti. Vaikka ei päästäisi ääntäkään julkisuudessa saa vastaanottaa alituisia oman persoonansa analyysejä ja olla monesti lyömäaseena milloin kenenkin käsissä. Ei tahdo auttaa vaikka kuinka tylysti yrittäisi rimpuilla irti tai tehdä katoamistemppuja ollakseen poissa näkyvistä. Tällaisessa tulehtuneessa tilanteessa tämä voimia kysyvä vastarinta onkin monille raskas tila, ellei sen kestämiseen ole luontaisia edellytyksiä. Sillä yksi lainmukaisuuksista on sekin, ettei ole hyväksi olla liikaa esillä eikä varsinkaan pimittää toisten aurinkoa, siinä joutuu pian hyvinkin yksipuolisten hyökkäysten kohteeksi. Sillä julkisuuden alla kulkee aina pinnanalainen, salattu mutta

vaikuttava vastavirtaus, joka pyrkii panemaan asiat kohdalleen. Jos julkisuus onkin holtitonta, yksipuolista, kohtuutonta ja vääristelevää, tämä alataso, kaikkinainen inhimillinen kateus ja seuranta, se on tympeätä ja masentavaa.

Jotkut saavat suorastaan taistella julkisuuden vääristymiä vastaan, ryhtyä operatiivisiin toimiin kuin taistelukentällä: Jouko Turkka. Hän on kirjailijanakin pätevämpi kuin monet tämän alan omakseen vaivalla valinneet, mutta suhtautuu julkisuuteen hyvin aggressiivisesti. Hän ei halua antautua mihin tahansa, ei kaikkien lahjattomien hampaisiin, hän iskee takaisin hyvinkin rajusti. Hän on niin ylpeyden riivaama ettei halua olla edes omien oppilaittensa jumala vaan ehkä jotakin vielä enemmän, ehkäpä suorastaan oma itsensä, jota ei enää sidota eikä päästetä.

Kirjailija jonka tuotanto on ylenmäärin tasaista ja varmaa sanataidetta ei yleensä joudu tällaisten aggressioiden kohteeksi. Kirjailija jonka teksti on poleemista ja kärjistävää saa valmistautua siihen luonnostaan. Silti ei pidä itsepetoksen pimeimpinäkään hetkinä kuvitella, ettei lukijoilla olisi oikeus vastata niin kuin kirjoitetaan; kukin kirjailija on omalla tekstillään valinnut osansa. Kohtuuton epäkohta on vain se, että kirjailija joutuu aina seisomaan yksin, mutta vastassa voi joskus olla kokonainen lauma niitä, jotka haluavat hänen viestinsä oikaista. Mutta siihenkin saa valmistautua yhtä lailla: nimittäin täysin epätasaisiin voimasuhteisiin silloin kun joutuu kiistaan julkisuuden kanssa.

Ilmeisesti kuitenkin kirjailijan on helpompi kestää mitä tahansa yhteiskunnallista tai sosiaalista painostusta, vähiten suoraa taiteellista kyseenalaiseksi asettamista. Se mikä

kirjailijalle on tärkeintä on se mitä hän katsoo olevansa juuri kirjailijana, sanankäyttäjänä. Varmaan monet sorretut vasemmistokirjailijat 1930-luvulla kestivät pitkät saartokautensa tämän sisäisen varmuutensa varassa. Monia kohtasi myöhemmin ansaittu arvonnousu, sen arvon joka oli jo alkuaan ollut olemassa. Synkkä Haanpää ei rehabilitoinnista paljon riemastunut, mutta yksi onnellisimpia kertomuksia on vaikkapa Arvo Turtiaisen nousu korkeimpiin tunnustuksen sfääreihin, kunniatohtoriksi asti. Se ei ollut hänelle suinkaan epämieluista. Tuskin monelle on annettukaan kauniimpaa myöhäisikää kuin juuri Turtiaiselle, ikää jota kaunistaa myös todellinen uudistuminen nuoren sukupolven tunnustamana runoilijana. Turtiainen avautui ja kehittyi parhaimpaansa näiden lempeiden tuulien puhaltaessa hänen ylitseen.

Onnellisia tarinoita on ulkoa päin katsoen tietysti paljon enemmänkin; hyvin häiriöttömältä minusta on aina näyttänyt esimerkiksi Antti Hyryn tapaisen kirjailijan tyyni varmuus ja eristäytyminen. Se on niin hieno taidonnäyte, että sen täytyy olla järkähtämätön osa täyttä persoonaa. Kaukana kylmässä Kemissä kirjoittaa aivan yksikseen kaiken pohjoisenkin julkisuuden ulkopuolella koko läänin etevin kyky Niilo Rauhala. Ikäni kaiken olen ihaillut myös Keuruun runoilijan Einari Vuorelan puoli vuosisataa kestänyttä rauhan kautta vihreitten metsien keskellä ja kaukana maailman hälystä ja torasta. Sitä ei näytä yksikään ristiriita milloinkaan uhanneen tai tärvelleen. Mutta heti kun alkaa näitä ihmesaavutuksia luetella tulee mieleen kysyä, kuka todella on joskus mennyt heidän sielunsa sisään tutkimaan mitä siellä on oikein tapahtunut, miltä tuo ihana yksinäisyys on tosipaikassa tuntunut.

Ainakin Vuorelan elämä Keuruulla on kuulopuheitten mukaan ollut ajoittain mitä tuskallisinta taivallusta kaikkinaisten kirkonkyläpaineitten puristuksessa. Samaten Eino Säisän viime vuodet Iisalmessa todistavat hänen omankin tunnustuksensa mukaan usein toistuneesta syvästä ahdistuksesta. Sillä erakkona eläminenkään ei ole ongelmatonta, ja mikäpä olotila tässä elämässä olisikaan ongelmatonta.

Julkisuus, tunnustus, arvostus ovat kaikki konjunktuurisia, pörssinluontoisia ilmiöitä, vaihtuvia ja arvaamattomia. Kaiken hetkellisen pintajulkisuuden ja sosiaalisen kontrollin yläpuolella toimii kuitenkin muuan tasapainottava, mutta toisaalta ankara instituutio, erittäin vaikeasti kuvattava laitos: kirjallinen asiantuntijapörssi. Oikeammin sellaisia toimii useita, rinnakkaisia ja päällekkäisiä, alueellisia ja jopa jonkin tyylisuunnan tai ideologian sisäisiä. Asiantuntijapörssin arvo riippuu kokonaan sen jäsenten omasta kirjallisesta tasosta. Hyvin korkeita asiantuntijapörssejä voi maassa kulloinkin olla vain yksi. Se viestittää toisille luotetuille jäsenille kunkin hetken todellisen tilanteen, ainoan todellisen tilanteen, sillä mikään julkinen kritiikki, yleisönsuosio, palkinnot tai muut punnitukset eivät kykene sitä hämäämään. Kirjailija voi olla varma siitä että tämä korkea asiantuntijapörssi alkaa vaieten väistää häntä ja hänen töitään heti kun siihen on todellista aihetta.

Asiantuntijapörssi on vaihtuva elin, se täydentää itse itsensä, ja sen jäsen itsekin voi pudota joukosta, ellei hän kykene paikkaansa täyttämään. Tähän pörssiin kuuluu jäseniä jotka eivät milloinkaan julkisesti ilmaise mielipidettään, mutta joiden pikku vihjaus tai muu ele saa tyhjät

ensihuumassa julistetut nerot kaatumaan samana päivänä. Kohteen ei tarvitse kaatua julkisesti, hän voi jatkaa vuosikymmeniä kansalliskirjailijana, mutta asiantuntijapörssi ei häneen usko eikä anna hänelle takuitaan. Se tunnustaa paljon vähemmän todellisia kykyjä tässä maassa kuin julkisuus. Tärkeintä on että se kykenee tunnustamaan kirjailijat jotka sen todella ansaitsevat. Heillä ei tarvitse olla mitään julkisia tunnustajia takanaan, eikä monilla aina laatunsa puolesta voi ensi alkuun ollakaan. Asiantuntijapörssi tietää ja osaa kaiken, se on aivan erehtymätön, sen yläpuolella ei ole muita kuin historia ja jumala.

Tämä asiantuntijapörssi on tälläkin hetkellä toiminnassa ja valppaudessaan herpaantumaton elin, ja sen ansiolistalla on suuria historiallisia saavutuksia. Se osasi jo ensi hetkestä tunnustaa esimerkiksi tyhjästä ilmestyneen Samuli Parosen kyvyt, jotka nyt ovat kenen tahansa perässäkulkijan tunnustettavissa. Asiantuntijapörssi kulkee arvioineen kaikkien edellä ja korjaa historiallisia virheitä kaikkien jäljessä; se nostaa uudelleen esiin kulloinkin ne kirjallisuuden viertotielle unohdetut mestarit, jotka ovat kaikilta muilta jääneet aikanaan havaitsematta.

Asiantuntijapörssin jäsenet eivät ole täydellisesti nimettävissä, mutta sen keskeiset jäsenet ovat yleisesti arvattavissa ja heihin myös usein vihjataan. Mitä varmimmin samanlainen pörssi toimii kaikilla muillakin taiteenaloilla, milloin hallitsevana ja milloin oppositiossa; jälkimmäisessä roolissa silloin kun jokin uusi suuntaus ei vielä ole päässyt murtautumaan esiin. Asiantuntijapörssi vaikuttaa kulttuuripolitiikassa sekä taustalla että välikäsien kautta. Se on laatunsa puolesta pakosta aina siksi pieni ryhmä,

ettei se voi saavuttaa alalla enemmistöasemaa ja siksi se joutuu käyttämään pyrkimyksissään illegaaleja keinoja, samaan tapaan kuin niitä käytetään kabinettipolitiikassa ja salaseuroissa.

Asiantuntijapörssi ei ole sama käsite kuin klikki, koulukunta tai ikäpolvi: sillä ei ole näin ahtaita sidoksia. Siihen voi kuulua taustoiltaan hyvinkin erilaisia henkilöitä. Sen ainoa side on kirjallinen laatu, ja juuri se sitoo pörssin yhteyteen ne jotka siihen kuuluvat.

Eikä sen yläpuolella tosiaan ole enää mitään muita instituutioita kuin historia ja jumala. Mutta ne ovatkin aina kaikkien muiden yläpuolella.

1990

Millä ehdoin Suomi myydään?
Kirjailija kaupataan?
Tekstiä joka ravistaa ajattelemaan,
osuu omaantuntoon, jos sellainen on!

Erno Paasilinnan kirja sisältää kaksi sikermää kirjoituksia parin viime vuoden ajalta.

Ensimmäisessä osassa hän tarkastelee tämän hetken Suomea ja maailmaa.

Miksi suomalaiset kauppamiehet ovat niin innokkaasti isänmaan asialla? Millä ehdoin he myyvät Suomea Euroopan markkinoille? Pelkästään rahasta? Miten käy suomen kielen, suomalaisen kulttuurin ja itsenäisyyden? Miten kestää kaukainen ja karu Lappi muutosten paineet? Joko sen loppu on alkanut, ennen kuin se on päässyt edes muun Suomen tasalle?

Toinen osa sisältää sarjan kirjailijakuvia, laajimmat Samuli Paulaharjusta, Pentti Haanpäästä ja Veijo Merestä.

Kirjan päättää kuvaus kirjailijoiden asemasta julkisuuden myllyssä. Miten kirjailijat ovat siihen suhtautuneet ja miten se on heitä aikojen kuluessa nostanut ja kaatanut?

O
T
A
V
A

842
Tilno J328
Päällys:
Jaakko Ollikainen

